

Ασφένδου | το ανθρώπινο αποτύπωμα

Λαμπρίδη Διονυσία | Χριστοδουλάκης Κωνσταντίνος

Πολυτεχνείο Κρήτης, Σχολή Αρχιτεκτόνων Μηχανικών
Ερευνητική Εργασία
Επιβλέπων Καθηγητής: Σκουτέλης Νικόλαος

Οκτώβριος 2023

Μια στάση πριν την αναχώρηση ... φαίνεται το χωριό από ψηλά με χρώματα της δύσης.

Με αφορμή την ολοκλήρωση της ερευνητικής μας εργασίας θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε θερμά τους ανθρώπους που συνέβαλαν στην εκπόνηση της και ιδιαίτερα τον επιβλέποντα καθηγητή μας κ. Νικόλαο Σκουτέλη, για την συνεργασία, την πολύτιμη βοήθεια και την καθοδήγησή του καθόλη την διάρκεια της προσπάθειας μας.

Ακόμα εκφράζουμε ειλικρινείς ευχαριστίες:

Στον Δήμαρχο του Δήμου Σφακίων κ. Μανούσο Χιωτάκη για τη θερμή του διάθεση για προσφορά βοήθειας όποτε αυτό χρειάστηκε, καθώς και τους κατοίκους του Ασφένδου για τις πολύτιμες πληροφορίες και την υπομονή που υπέδειξαν όταν εμείς μπαινοβγαίναμε στις περιουσίες τους.

Στον αναπληρωτή καθηγητή κ. Κλήμη Ασλανίδη και την ομάδα του Εργαστηρίου Τεκμηρίωσης και Αποκατάστασης Ιστορικών Κτηρίων και Συνόλων για τα στοιχεία και την βοήθεια που μας παρείχαν.

Στον Danny Touw για την παροχή σπάνιου φωτογραφικού υλικού από λήψεις με drone.

Τέλος, θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε όλους τους οικείους μας για την συμπαράσταση, καθώς και τους φίλους και συνεργάτες μας Αλεβίζο Σωκράτη και Ορφανουδάκη Μαρία που μαζί συμπορευτήκαμε σε αυτό το εγχείρημα.

Περιεχόμενα

1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
1.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ - ΣΤΟΧΟΣ ΤΗΣ ΈΡΕΥΝΑΣ.....	3
1.2 ΓΕΩΓΡΑΦΙΚΗ ΘΕΣΗ, ΓΕΩΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΚΛΙΜΑ	4
1.3 ΙΣΤΟΡΙΑ	6
2 Ο ΚΑΘΡΕΦΤΗΣ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ...ΤΟ ΚΤΙΣΜΑ.....	9
2.1 ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΧΩΡΙΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΑ	10
2.2 ΤΟΠΟΣ – ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΚΤΙΣΜΑ	11
3 Η ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΣΤ’ ΑΣΦΕΝΔΟΥ...ΤΥΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ	13
3.1 ΔΟΜΙΚΑ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ	14
3.2 ΤΥΠΟΙ ΚΑΤΟΙΚΙΑΣ	17
<i>Τυπολογικός Πίνακας.....</i>	<i>19</i>
3.3 ΑΞΙΟΛΟΓΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ	20
<i>Χάρτης Οικισμού με αρίθμηση Γειτονιών</i>	<i>21</i>
<i>1 Πλατυμέτωπο Δίχωρο Σπίτι.....</i>	<i>22</i>
<i>2 Στενομέτωπο Καμαρόσπιτο.....</i>	<i>28</i>
<i>3 Πλατυμέτωπο Καμαρόσπιτο Σύνθετου Τύπου</i>	<i>31</i>
<i>4 Πλατυμέτωπο Καμαρόσπιτο ή «Αρχοντόσπιτο»</i>	<i>34</i>
<i>5 Διώροφη Κατοικία</i>	<i>39</i>
<i>6 Σύνολο Κατοικιών στη Μέσα Γειτονιά.....</i>	<i>42</i>
<i>7 Πλατυμέτωπο Καμαρόσπιτο με «Φουρνόσπιτο»</i>	<i>47</i>
<i>8 Πλατυμέτωπο Καμαρόσπιτο Σύνθετου Τύπου</i>	<i>53</i>
<i>9 Πλατυμέτωπο Καμαρόσπιτο με Κλειστή Αυλή.....</i>	<i>58</i>
<i>10 Θολιαστό Σπίτι με Κλειστή Αυλή.....</i>	<i>62</i>
<i>11 Σπίτι με Διπλό Θόλο</i>	<i>67</i>
3.4 Το Σπίτι του Βοσκού.....	73
<i>1 Το «γυριστό» Μιτάτο των Δεληγιαννάκηδων</i>	<i>78</i>
<i>2 Το Μιτάτο του Ξηρουχογιάννη</i>	<i>83</i>
4 ΟΙ ΣΥΝ-ΟΙΚΙΕΣ Τ’ ΑΣΦΕΝΔΟΥ.....	88
4.1 Η ΣΥΝΘΕΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝ-ΟΙΚΙΩΝ	89
<i>1 Αρκαλοκεφάλι.....</i>	<i>91</i>

2 Καρές	94
3 Συνοικία των Δεληγιαννάκηδων.....	98
4 Μέσα Γειτονιά.....	102
5 Χαρακάκια	106
6 Συνοικία των Περίδων.....	111
7 Κούκουρος.....	115
8 Βούρμπαχος	118
9 Συνοικία του Χατζή.....	121
10 Πέρα Γειτονιά	124
11 Κεφαλάκι	128

5 ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ & ΔΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

131

5.1 Η ΠΡΩΤΗ Ύλη - ΑΠΟ ΤΟΝ ΤΟΠΟ ΣΤΗΝ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗ	132
5.2 ΤΕΧΝΙΚΑ ΚΑΙ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ.....	134
<i>Τα θεμέλια.....</i>	<i>134</i>
<i>Το χτίσιμο.....</i>	<i>134</i>
<i>Το χαλικολόγημα.....</i>	<i>134</i>
<i>Η καμάρα</i>	<i>136</i>
<i>Τα επιχρίσματα</i>	<i>136</i>
<i>Το δώμα.....</i>	<i>138</i>
<i>Οι υδρορροές.....</i>	<i>140</i>
<i>Το δάπεδο.....</i>	<i>140</i>
<i>Τα ανοίγματα.....</i>	<i>141</i>
<i>Τα κουφώματα</i>	<i>141</i>
<i>Κλειδαριές, σιδεριές και η αμπάρα</i>	<i>143</i>
<i>Η καμινάδα και οι παρασιές.....</i>	<i>143</i>
<i>Οι φούρνοι</i>	<i>145</i>
<i>Τα πατητήρια</i>	<i>146</i>
<i>Τα έπιπλα.....</i>	<i>146</i>

6 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

147

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

151

ΓΛΩΣΣΑΡΙ.....

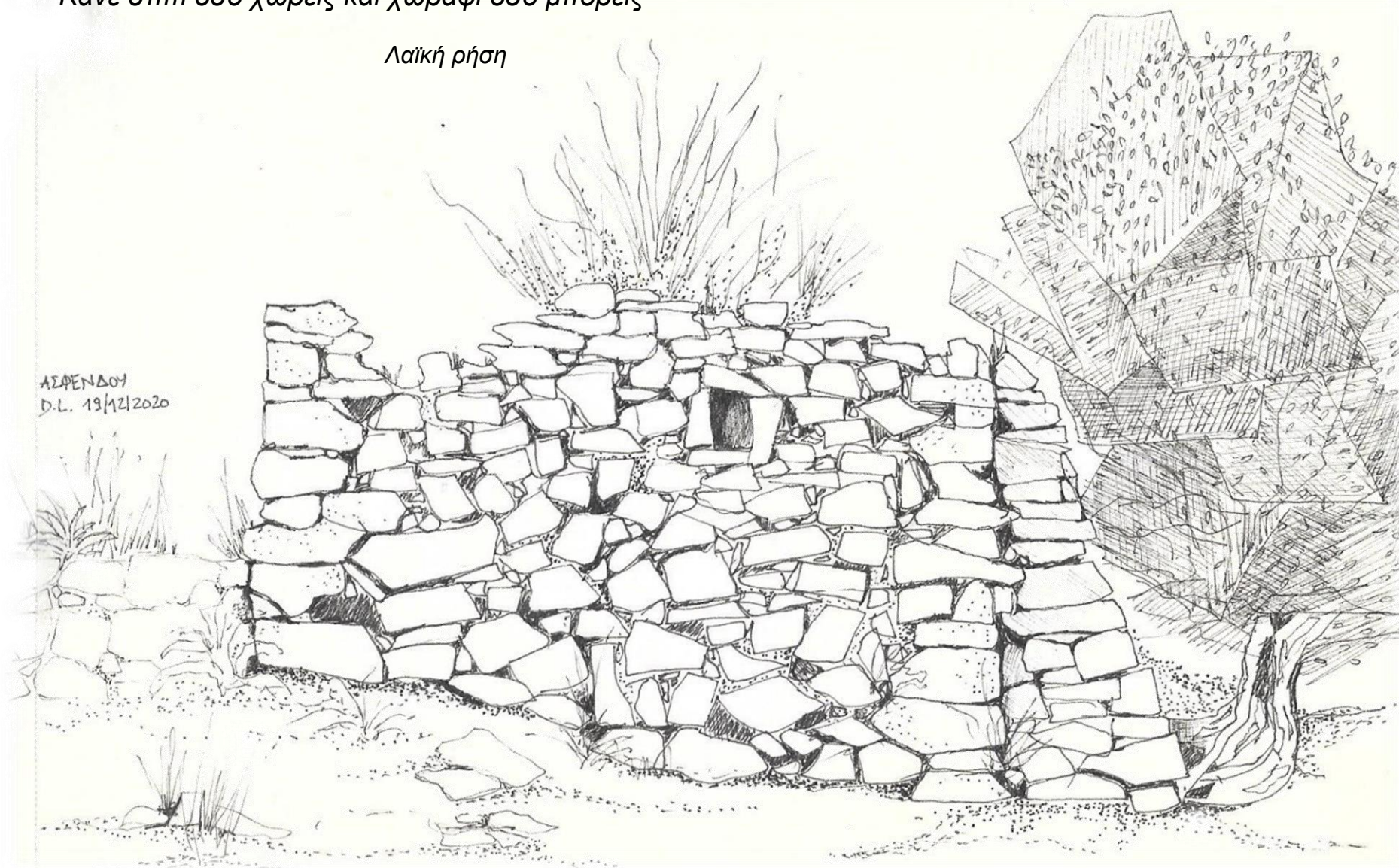
152

1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

” Κάνε σπίτι όσο χωρείς και χωράφι όσο μπορείς”

Λαϊκή ρήση

1.1 Εισαγωγή - Στόχος της Έρευνας

Το Ασφένδου είναι ένας μικρός ορεινός οικισμός των Σφακίων, που κατοικούνταν από το παρελθόν μονάχα κατά την θερινή περίοδο. Το χειμώνα οι κάτοικοι του μετακινούνται στο χωριό Βουβάς που βρίσκεται νοτιότερα του νομού. Ο χαρακτήρας του ως εποχιακός τόπος διαμονής σε συνδυασμό με την σταδιακή εγκατάλειψη στο μεγαλύτερο μέρος του από τους κατοίκους, τον καθιστά σήμερα έναν τόπο δύσβατο που θυμίζει περισσότερο βοσκότοπο. Το θέμα που μελετάται στην παρούσα εργασία έχει ως αντικείμενο το δομημένο περιβάλλον αυτού του τόπου, καθώς και κάθε κατασκευή που το συνθέτει. Στα πλαίσια ενός γενικότερου προβληματισμού που αφορά στα χαρακτηριστικά στοιχεία που συνδιαμόρφωσαν την ταυτότητα αυτού του τόπου, όπως το κλίμα, η γεωμορφολογία, η ιστορία και οι άνθρωποι, δίνεται έμφαση στο κτίσμα και στις συνθήκες υπό τις οποίες κατασκευάστηκε.

Το θέμα επιλέχτηκε λόγω του ιδιαίτερου ενδιαφέροντος που προκαλούν τα κτίσματα τόσο ως μονάδες όσο και ως συνθετικά σύνολα στη διαμόρφωση του οικισμού. Μέσα από έναν προκαθορισμένο από τον τόπο τρόπο, που αποτυπώνεται στις κατασκευαστικές μορφές με μία ιδιαίτερη απόχρωση, συνίσταται η διπλή εξάρτησή τους, τόσο από το παρελθόν όσο και από το παρόν.

Στο πλαίσιο μεθόδου της έρευνας, εξετάζονται, καταγράφονται και αποτυπώνονται κατοικίες, ποιμενικές εγκαταστάσεις, καθώς και σύνολα κτισμάτων και κατασκευών που σχετίζονται με την διάταξη, την οργάνωση και την αρχιτεκτονική του οικισμού. Επιλέγονται και παρουσιάζονται λεπτομερώς κτίσματα, των οποίων τα στοιχεία τα καθιστούν ιδιαίτερα και ταυτόχρονα ενδιαφέροντα για περαιτέρω μελέτη, ενώ παράλληλα μελετάται η οργάνωση του χώρου, το οικιστικό δίκτυο και παρουσιάζονται τα επιμέρους χαρακτηριστικά για κάθε μία από τις 11 γειτονιές του οικισμού.

Η μελέτη αυτή χωρίζεται σε πέντε ενότητες για να κατανοηθεί το θέμα σε βάθος και να παρουσιαστούν όσες πληροφορίες χρειάζονται ώστε να τονιστεί η σπουδαιότητα των κτισμάτων αυτών.

Αρχικά παρουσιάζονται εν συντομία στοιχεία σχετικά με την ιστορία, τη γεωμορφολογία, το κλίμα και γενικά την ταυτότητα του τόπου. Στη συνέχεια ακολουθεί ενότητα στην οποία παρουσιάζεται η σπουδαιότητα των κτισμάτων της λαϊκής δημιουργίας καθώς επίσης θίγονται και

ζητήματα που εξηγούν πως το κτίσμα τελικά γίνεται ο καθρέπτης μίας πολυεπίπεδης σειράς παραγόντων όπως είναι ο τόπος και ο άνθρωπος. Ουσιαστικά η ενότητα αυτή αποτελεί και την εισαγωγή στο κυρίως θέμα της εργασίας ώστε να γίνει κατανοητό το ευρύτερο πλαίσιο της έρευνας. Στην τρίτη και σημαντικότερη ενότητα αναλύεται εκτενώς το θέμα της κατοικίας καθώς και η μνήμη κατοίκησης που ενδόμυχα συνοδεύει κάθε κτίσμα το οποίο είναι ικανό να στεγάσει τον άνθρωπο. Αναλύεται και παρουσιάζεται η απλή και λιτή κατασκευή των σπιτιών του ανθρώπου της ορεινής υπαίθρου ως προς την μορφολογία, την τυπολογία, τα υλικά και τον τρόπο κατασκευής. Επίσης παρατίθενται οι παρατηρήσεις, οι υποθέσεις αλλά και οι περιγραφές που προέκυψαν μετά την επίσκεψη και μελέτη στον οικισμό του Ασφένδου. Η τέταρτη ενότητα επίσης σημαντική είναι αυτή στην οποία παρουσιάζεται η οργάνωση του οικισμού μέσα από την ανάγνωση των κατοικιών. Ουσιαστικά από το σπίτι που λειτουργεί ως μονάδα συντίθενται σύνολα, οι συν-οικίες του Ασφένδου. Παρουσιάζοντας διαγράμματα πολεοδομικής ανάπτυξης και λειτουργίας των υποσυνόλων (γειτονιές), καθώς και εντοπίζοντας τις ιδιομορφίες που τα συνοδεύουν, προσδοκάτε η κατανόηση της διάρθρωσης του οικιστικού δικτύου. Στην τελευταία ενότητα προσεγγίζεται το θέμα των κατασκευαστικών και μορφολογικών χαρακτηριστικών των κατοικιών, μέσα από τις τεχνικές κατασκευής και την χρήση των υλικών.

Η μελέτη όλων των παραπάνω στοιχείων στάθηκε το εργαλείο μας ώστε η πορεία της εργασίας να ολοκληρωθεί με την παράθεση συμπερασμάτων, ικανών να απαντούν στο βασικό ερώτημα του στόχου της εργασίας, που είναι το «πώς;». Αυτό το γενικό ερώτημα στάθηκε η αφορμή του σκοπού της μελέτης που μέσα από την προσπάθεια αναγνώριση της ταυτότητας του τόπου γεννήθηκε το τρίπτυχο, τόπος - άνθρωπος – κτίσμα. Ο ιδιαίτερος αυτός τόπος διαμόρφωσε το βίο του ανθρώπου, όπου η παρουσία του σε αυτόν σημαίνεται με κάποιον τρόπο. Το κτίσμα είναι ο τρόπος μέσω του οποίου ο άνθρωπος δημιουργεί την χωρική του πραγματικότητα. Η λιτότητα είναι η βασική έννοια που χαρακτηρίζει το παραπάνω τρίπτυχο και αποτελεί κυρίαρχο στοιχείο έκφρασης. Η αναζήτηση του τρόπου με τον οποίο αποτυπώνεται η έννοια αυτή στις αρχιτεκτονικές μορφές καθώς και ο τρόπος αλληλεπίδρασης τόσο του τόπου όσο και του ανθρώπου στα κτίσματα θα αποτελέσουν βασική αναζήτηση στη συνέχεια.

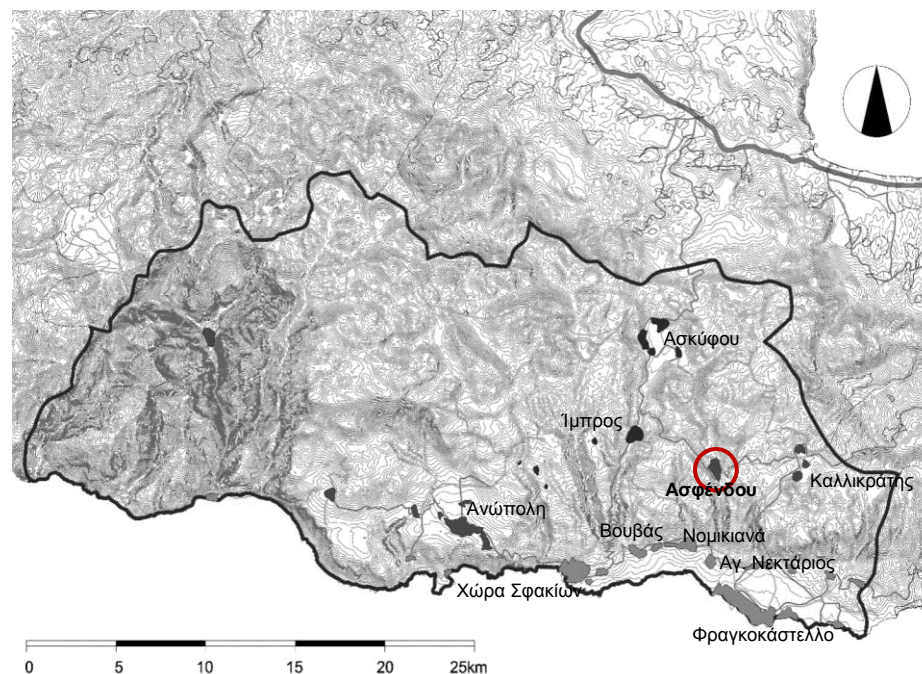
1.2 Γεωγραφική θέση, Γεωλογία και Κλίμα

Ο οικισμός Ασφένδου βρίσκεται νοτιοανατολικά του νομού Χανίων, αρκετά κοντά στο όριο με τον νομό Ρεθύμνου και σε απόσταση 5.3 χλμ. (σε ευθεία γραμμή) από την θάλασσα, καταλαμβάνει έκταση 0,35 τ.χλμ. και ανήκει στον Δήμο Σφακίων. Κατά το παρελθόν αποτελούσε την έδρα της ομώνυμης κοινότητας στην οποία υπάγονταν και οι οικισμοί Άγιος Νεκτάριος, Βουβάς και Νομικιανά. Βρίσκεται σε απόσταση περίπου 60 χιλιομέτρων από τα Χανιά και η πρόσβαση στην περιοχή πραγματοποιείται μέσω της εθνικής οδού Χανίων – Ρεθύμνου και της επαρχιακής οδού Βρυσών - Χώρας Σφακίων. Λίγο πριν τον οικισμό Ίμπρος διανοίγεται στα αριστερά τοπική οδός 8,6 χιλιομέτρων που οδηγεί στο χωριό.

Η ονομασία Ασφένδου θεωρείται προελληνική και μάλλον προήλθε από το ομώνυμο δένδρο σφένδαμος που φύεται στην περιοχή. Ο οικισμός βρίσκεται σε υψόμετρο 770 μέτρων, σε ένα λεκανοπέδιο με μικρή κλίση, περιτοιχισμένο από βουνά που αποτελούν μέρος του ορεινού συγκροτήματος των Λευκών Ορέων.¹ Κατατάσσεται στους ορεινούς οικισμούς, όχι αποκλειστικά εξαιτίας του υψομέτρου του, αλλά και για τις απότομες κλίσεις που υπάρχουν στην περιοχή.² Το εντυπωσιακό ανάγλυφο των Λευκών Ορέων με τα βαθιά φαράγγια, τις πολύ ψηλές κορυφές και τις συνεχείς και έντονες εναλλαγές, επεκτείνεται και στην περιοχή που μελετάται. Το φαράγγι του Ασφένδου που ξεκινάει μέσα από τον οικισμό, μετά από 3,5 χλμ. κατηφορικής διαδρομής και με κατεύθυνση προς νότο, καταλήγει στον οικισμό Νομικιανά.

Τα βουνά περιμετρικά του οικισμού υψώνονται με απότομες πλαγιές διαμορφώνοντας ένα φυσικό οχυρό, με την υψηλότερη κορυφή να βρίσκεται στα 1300 μέτρα. Οι μεγάλες ποσότητες νερού που απορρέουν από αυτά, καταλήγουν στην μικρή κοιλάδα του Ασφένδου η οποία εξαιτίας της κατηφορικής κλίσης της και της ασβεστολιθικής σύνθεσης του εδάφους δεν επιτυγχάνει να συγκρατήσει μεγάλο ποσοστό των υδάτων αυτών.

¹https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%86%CF%83%CF%86%CE%B5%CE%BD%CE%B4%CE%BF%CF%82_%CE%A7%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CF%89%CE%BD#cite_note-Spanakis-1

Όριο Δήμου Σφακίων και η τοποθεσία του οικισμού Ασφένδου.

² Οδηγία 81/645/EOK μέσω της οποίας καθορίζονται οι ορεινές περιοχές.

Αυτό καθιστά την περιοχή σαφώς πιο «πράσινη» από τις γύρω γυμνές από βλάστηση πλαγιές αλλά δεν επιτρέπει τη φυσική συγκέντρωση του νερού που τελικά είτε οδηγείτε στο φαράγγι ή απορροφάται από το καρστικοποιημένο έδαφος.³ Για την κάλυψη των αναγκών του οικισμού, της κτηνοτροφίας και της γεωργίας σε νερό, κατασκευάστηκαν στέρνες και στεγανοποιημένες υπόσκαφες δεξαμενές σε πολλά σημεία του χωριού, ωστόσο δεν επιτυγχάνεται η πλήρης κάλυψη των αναγκών των κατοίκων για καθαρό και άφθονο νερό, που μέχρι και τις μέρες μας αποτελεί μείζων ζήτημα.

Ο πλακώδης ασβεστόλιθος⁴ είναι το πλέον κοινό πέτρωμα της περιοχής και για αιώνες αποτέλεσε το κύριο υλικό κατασκευής των ορεινών κτισμάτων του οικισμού. Χάρη στις συνθήκες δημιουργίας του (χαμηλή θερμοκρασία – υψηλή πίεση) αποτελεί ένα πολύ ισχυρό πέτρωμα με χαμηλό συντελεστή υδροπερατότητας.

Οι μεγάλες μορφολογικές αντιθέσεις και οι σημαντικές εναλλαγές υψομέτρων στην ευρύτερη περιοχή των Λευκών Ορέων, έχει ως φυσικό επακόλουθο την ύπαρξη υποπεριοχών με διαφορετικό μεταξύ τους κλίμα⁵. Σημαντικές διαφορές παρατηρούνται τόσο μεταξύ περιοχών που βρίσκονται σε διαφορετικό υψόμετρο, όσο και μεταξύ βόρειων και νότιων περιοχών. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτών των εναλλαγών είναι η εποχιακή κατοίκηση του χωριού Ασφένδου, που οι κάτοικοι του κάθε χειμώνα εγκαταλείπουν τον οικισμό για να ζήσουν σε χωριά, λίγα χιλιόμετρα νοτιότερα και μόνο μερικά μετρά χαμηλότερα σε υψόμετρο. Αυτή η μικρή χιλιομετρικά μετακίνηση στους χειμερινούς οικισμούς, εξασφαλίζει διαφορετικές και ταυτόχρονα ιδανικότερες κλιματολογικές συνθήκες διαβίωσης από αυτές που επικρατούν τον χειμώνα στον οικισμό, που οι έντονες βροχοπτώσεις, οι δυνατοί άνεμοι και οι χιονοπτώσεις επικρατούν από τον Νοέμβριο μέχρι και τον Μάρτιο. Την ξηρή περίοδο του καλοκαιριού επικρατούν υψηλές θερμοκρασίες κατά την διάρκεια της ημέρας και αρκετά χαμηλότερες την νύχτα. Οι άνεμοι στην περιοχή εξαρτώνται από τη χρονική περίοδο του έτους και είναι ποικίλων διευθύνσεων και εντάσεων.

Ο γεωμορφολογικός παράγοντας σε συνδυασμό με τις κλιματολογικές συνθήκες του τόπου επηρέασαν σημαντικά τη διάταξη

και τη μορφή των κτισμάτων του Ασφένδου, διαδραματίζοντας ταυτόχρονα καθοριστικό ρόλο στην εξέλιξη της Ιστορίας του τόπου.

Νότια άποψη του οικισμού Ασφένδου με τα βουνά που τον πλαισιώνουν.

Η χρήση του πλακώδη ασβεστόλιθου στην κατασκευή κτισμάτων.

³ Αποσαθρωμένο, διαβρωμένο έδαφος

⁴ Σύμφωνα με τον γεωλογικό χάρτη, Φύλλο Βρύσες του ΙΓΜΕ κλίμακας 1:50.000

⁵ Νουχάκης Ι., **ΚΡΗΤΙΚΗ ΧΩΡΟΓΡΑΦΙΑ**, εκδόσεις: Σπ. Κουσολίνος, Αθήνα 1903, σελ. 11-15.

1.3 Ιστορία

Η Κρήτη εξαιτίας της στρατηγικής θέσης που κατείχε αποτέλεσε κατά τη διάρκεια της ιστορίας πόλο έλξης και πέρασμα για πολλούς κατακτητές όπως, Ρωμαίους, Άραβες, Βενετούς και Τούρκους. Το δύσβατο και ανώμαλο ανάγλυφο του νησιού ωστόσο δυσκόλευε τις μετακινήσεις τους, ενώ ταυτόχρονα διευκόλυνε τις συχνές εξεγέρσεις των Κρητικών κατά των ξένων κυρίαρχων.

Τα πρώτα ίχνη κατοίκησης, μετά και από πρόσφατες μελέτες, εντοπίζονται στην περιοχή του Ασφένδου και ανήκουν στην παλαιολιθική εποχή, μεταξύ 11.000 - 25.000 χρόνων πριν. Συγκεκριμένα στο δάπεδο σπηλαιοσκεπής νότια του οικισμού, στην τοποθεσία Σκορδολάκια, υπάρχουν εγχάρακτοι σχηματισμοί με παραστάσεις από κυνήγι ελαφιού. Το σπουδαίο αυτό εύρημα αφενός δίνει πολύτιμες πληροφορίες για τον τρόπο ζωής εκείνης της μακρινής περιόδου, αλλά ταυτόχρονα ενισχύει την άποψη της αρχής της οικιστικής ιστορίας του νησιού της Κρήτης κατά την Παλαιολιθική εποχή.⁶

Η κατοίκηση του οικισμού φαίνεται να είναι συνεχής από την ίδρυση του μέχρι και σήμερα, χωρίς να μπορεί να προσδιοριστεί με ακρίβεια το πότε ακριβώς ξεκίνησε. Οι ολοκληρωτικές καταστροφές, η επανάχρηση των οικοδομικών υλικών και οι εξοντώσεις του πληθυσμού, από την εποχή της καταστροφής της Κνωσού, το 1400 π.Χ. μέχρι σήμερα δυσχεραίνουν τον χρονολογικό προσδιορισμό ανάπτυξης των οικισμών της Κρητικής υπαίθρου.⁷

Ο χαρακτηριστικός τύπος κατοικίας με την ορθογωνική κάτοψη, την επίπεδη στέγη και τα τοπικά, φυσικά δομικά υλικά διατηρείται από την νεολιθική εποχή (6000-2600 π.Χ.) μέχρι σήμερα. Κατά την Μινωική εποχή (2600-1100 π.Χ.) και με την σταθερή αύξηση του πληθυσμού, τα νεολιθικά χωριά μετατρέπονται σε κοινότητες. Έξω από τις πόλεις των μεγάλων ανακτόρων της μεσομινωικής εποχής κτίζονταν οι επαύλεις, τα χωριά και οι μεμονωμένες κατοικίες, που εξακολουθούν να έχουν τη μορφή των νεολιθικών κτισμάτων. Για πρώτη φορά σε Μινωικές

επιγραφές γίνεται αναφορά στους Κρητικούς ποιμένες και στην σημαντική τους συνεισφορά στην κοινωνία.

Κατά την κάθοδο των Δωριέων ως τη Ρωμαϊκή κυριαρχία (1100 π.Χ.-330 μ.Χ.) τα παραλιακά κέντρα εγκαταλείπονται και ο πληθυσμός προκειμένου να διατηρήσει την ανεξαρτησία του, μετακινείται σε ψηλές, δυσπρόσιτες περιοχές, δημιουργούνται έτσι αυτοτελείς πόλεις-κράτη που αναπτύσσουν εμπορικές δραστηριότητες. Την περίοδο αυτή και κατά την Αραβοκρατία, τα κτίσματα αρχίζουν να αποκτούν και αμυντικό χαρακτήρα. Η διαρκής επιθέσεις πειρατών και διαφόρων κατακτητών στα παράλια του νησιού οδήγησαν από τα ατείχιστα ανάκτορα των ειρηνικών Μινωιτών στην ανάπτυξη κατασκευών με λιγοστά ανοίγματα, φρουριακού χαρακτήρα και λιγότερο ορατά από απόσταση.

Τεράστιες καταστροφές προκληθήκαν στο νησί της Κρήτης από δύο καταστροφικούς σεισμούς, που λόγω της μεγάλης τους έντασης και των τσουνάμι που ακολούθησαν, ισοπεδώθηκαν πολλά κτίρια και αφάνισαν οτιδήποτε συναντούσαν στον δρόμο τους. Ο σεισμός του 356μ.χ. εξαιτίας του οποίου ισοπεδώθηκαν οι περισσότερες πόλεις της Κρήτης και το νησί ανυψώθηκε από τα δυτικά έως και 9 μέτρα, θεωρείται ακόμα και σήμερα ο ισχυρότερος που έχει συμβεί ποτέ στη Μεσόγειο. Το 1303 συνέβη επίσης καταστροφικός σεισμός, ο οποίος προκάλεσε ζημιές σε μεγάλη έκταση, πλήττοντας κυρίως το ανατολικό τμήμα του νησιού. Τα κύρια δημόσια κτίρια του Χάνδακα καθώς και τα κάστρα σε ολόκληρο το νησί σχεδόν καταστράφηκαν.⁸

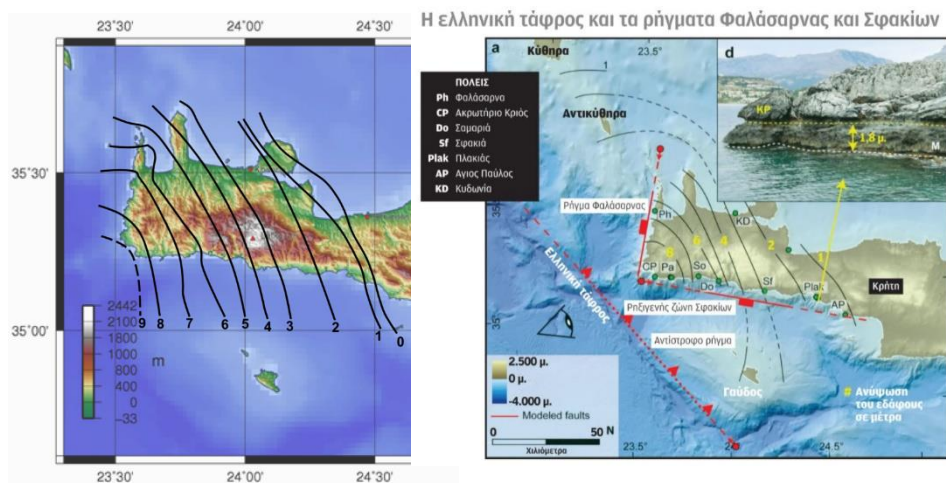
⁶ Tomas F. Strasser, *Paleolithic cave Art from Crete, Greece*, Journal of Archaeological Science: Reports 18 (2018), σελ. 100-108

⁷ Μποζινέκη – Διδώνη Π., *ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ – ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ ΚΑΙ ΚΡΗΤΗ*, εκδοτικός οίκος «ΜΕΛΙΣΣΑ», Αθήνα, 1984, σελ. 215

⁸ GERASSIMOS A. PAPADOPOULOS, *A SEISMIC HISTORY OF CRETE – The Hellenic Arc and Trench*, publications Ocelotos, Athens, 2011, σελ. 90-106, 107

Οι εγχάρακτοι σχηματισμοί στο δάπεδο της βραχοσκεπτής του Ασφένδου ενισχύουν την άποψη κατοίκησης κατά την παλαιολιθική εποχή.

Γράφημα της ανύψωσης που προκάλεσε ο σεισμός του 365 μ.χ. στη δυτική Κρήτη.

Στη συντριπτική πλειονότητα τους, οι διάσπαρτοι οικισμοί της Κρητικής υπαίθρου αναπτυχθήκαν κατά τα βυζαντινά χρόνια τον 8^ο αιώνα, εποχή όπου ξεκίνησε και η παρακμή των μεγάλων πόλεων της Βυζαντινής αυτοκρατορίας.⁹ Η πρώτη γραπτή αναφορά για τα πολυάριθμα χωριά του νησιού γίνεται από τον Φλωρεντίνο περιηγητή Cristoforo Buondemonti το 1415. Κατά την Ενετοκρατία το ενδιαφέρον των κατακτητών επικεντρώθηκε κυρίως στην διατήρηση ειρηνικού κλίματος και στον έλεγχο της κατοχής της γης, καθώς και της διακίνησης των προϊόντων. Για την εξυπηρέτηση των παραπάνω σκοπών συγκρότησαν από νωρίς κτηματολόγιο για κάθε περιοχή. Τα περισσότερα χωριά την περίοδο αυτή ήταν αυτάρκη, αναπτύσσοντας δραστηριότητες που σχετίζονταν με την γεωργία την κτηνοτροφία και το εμπόριο. Οι οικισμοί της επαρχία Σφακίων ασχολούνται μεταξύ των άλλων και με τη δασοκομία. Την περίοδο αυτή της μητροπολιτικής εξουσίας οικοδομήθηκαν σημαντικά έργα που είχαν σκοπό να αναδείξουν το γόητρο της Βενετίας, καθώς και μια σειρά φρουρίων (Castelli) σε τοποθεσίες στρατηγικής σημασίας, όπως αυτά στη Γραμβούσα, τη Σπιναλόγκα και στο Φραγκοκάστελλο που ενίσχυσαν σημαντικά την άμυνα της Κρήτης.

Στα μέσα του 16^{ου} αιώνα παρατηρείται μεγάλη έξαρση της πειρατείας που σαρώνει τα παράλια του νησιού και οδηγεί στη λήψη περισσότερων μέτρων για τη προστασία των κατοίκων των οικισμών και των περιουσιών τους.

Η περίοδος της Τουρκοκρατίας (1650 – 1898) που αρχίζει με την κατάληψη των Χανίων το 1645, χαρακτηρίζεται από διοικητικές ανακατατάξεις, συγχωνεύσεις και διαιρέσεις περιοχών¹⁰. Με την εγκατάσταση Τούρκικων πληθυσμών στο νησί, δεσμεύονται δημόσια γη και κτίσματα και διανέμονται οι ιδιωτικές περιουσίες σε Πασάδες και Μπέηδες. Χιλιάδες Κρητικοί, ακόμα και από την επαρχία Σφακίων, φεύγουν κυνηγημένοι για τα Επτάνησα και άλλα μέρη της Ελλάδας. Οι επαναστατικοί αγώνες ενάντια στους Τούρκους ήταν συνεχείς και επαναλαμβανόμενοι, με τις οικογένειες από το Ασφένδου να πρωτοστατούν αλλά ταυτόχρονα και να γίνονται δέκτες των οδυνηρών αντίποινων από τον κατακτητή.

⁹ Σκουτέλης Ν., *ΚΡΗΤΗ - Οι οικισμοί της υπαίθρου*, εκδόσεις Πολυτεχνείου Κρήτης, Χανιά, 2020, σελ. 20-21

¹⁰ Ο.π. σελ. 56-62

Στην επανάσταση του 1770 με αρχηγό τον Ιωάννη Δασκαλογιάννη, οι Τούρκοι κατά την υποχώρηση των Σφακιανών καίνε τα πάντα με αποτέλεσμα ο τόπος να εγκαταλειφτεί και να ερημώσει. Τον Μάιο 1821, στην Παναγία τη Θυμιανή, που βρίσκεται λίγο έξω και νοτιοδυτικά από την τότε κοινότητα Ασφένδου, αποφασίστηκε η έναρξη της επανάστασης του 1821, ωστόσο τον Ιούλιο του 1821 οι Τούρκοι καίνε τον οικισμό για μία ακόμα φορά. Ίδια ήταν και η κατάληξη της επανάστασης κατά το 1866-1869, με αποτέλεσμα η ολοκληρωτική καταστροφή του χωριού να τρέψει τους κατοίκους σε φυγή και αναζήτηση καταφυγίου μακριά από τον τόπο τους.¹¹ Παρόλα αυτά το 1880 στην κοινότητα Ασφένδου που συγκροτούνταν και από τα τέσσερα χωριά (Ασφένδου, Αγ. Νεκτάριος, Βούβας και Νομικιανά) ζούσαν περίπου 1000 κάτοικοι που στην πλειοψηφία τους το καλοκαίρι ανεβαίνουν στου Ασφένδου.

Η πολυπόθητη από τους Ασφενδιανούς αλλά και όλους τους Κρητικούς, ένωση του νησιού με την υπόλοιπη Ελλάδα, πραγματοποιήθηκε με την υπογραφή της συνθήκης του Λονδίνου, στις 30 Μαΐου του 1913, ωστόσο η ένωση έγινε με επίσημη τελετή στο φρούριο Φιρκά στα Χανιά την 1 Δεκεμβρίου 1913, παρουσία του βασιλιά Κωνσταντίνου και του πρωθυπουργού Ελευθερίου Βενιζέλου.

Η Γερμανική κατοχή το 1942 έφερε εκ νέου λεηλασίες και καταστροφές στον οικισμό αλλά και μαζικές εκτελέσεις των κατοίκων. Οι Γερμανοί ξεκινούν την κατάληψη της Κρήτης με βομβαρδισμούς στις 14 Μαΐου 1941 και αλεξιπτωτιστές να πέφτουνε στον Κάμπο Χανίων. Η είδηση φτάνει στον Καλλικράτη Σφακίων και όλοι οι άντρες από τα γύρω χωριά τρέξανε στο Σαπουνά, τοποθεσία στα δυτικά του χωριού προς τα Χανιά. Στα Σφακιά δεν πέσανε αλεξιπτωτιστές. Μεμονωμένοι όμως Σφακιανοί λάβανε μέρος στη μάχη. Η μάχη της Κρήτης μετά την 7^η μέρα είχε χαθεί. Έγινε τότε γνωστό ότι συμμαχικά πλοία θα προσέγγιζαν τα Σφακιά. Σχηματίστηκε λοιπόν μια ατέλειωτη ουρά από άνδρες που όδευαν στη Χώρα Σφακίων. Οι φάλαγγες των συμμάχων που υποχωρούσαν προς Ασκήφου, Νίμπρο και Χώρα Σφακίων υφίσταντο τρομερή καταδίωξη. Οι πεζοί υποφέρανε στην κακοτράχαλη περιοχή από δίψα, βομβαρδισμούς και την καταδίωξη των ορεινών δυνάμεων

των Γερμανών. Ο στενός δρόμος των Σφακίων ο οποίος τελείωνε 2-3 χιλιόμετρα μετά τη Νίμπρο είχε βομβαρδιστεί.

Τα Σφακιά δέχτηκαν σφοδρότατους βομβαρδισμούς, πάνω από 500 βόμβες τις μέρες από 29 έως 31 Μαΐου. Περισσότεροι από 7.000 Σύμμαχοι και 500 Έλληνες στρατιώτες συνελήφθησαν στην περιοχή της Χώρας και οδηγήθηκαν μέσω Νίμπρου, Ασκήφου, Βρυσών, στα Χανιά όπου κλείστηκαν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης. Μόλις κατέλαβαν την επαρχία οι Γερμανοί εγκατέστησαν φυλάκια σε διάφορα χωριά. Το 1942 εκδόθηκε διαταγή να μην πλησιάζουν οι ντόπιοι στην παραθαλάσσια ζώνη και τον τελευταίο χρόνο της παραμονής τους περρίζωσαν το Φραγκοκάστελο με νάρκες. 104 Σφακιανοί εκτελέστηκαν μέσα στην επαρχία Σφακίων για την πατριωτική τους δράση. Πολυπληθείς εκτελέσεις επίσης έγιναν με θύματα κατοίκους του Καλλικράτη, Ασφένδου, Ασκήφου, Ανώπολης και της Χώρας. Ξεχωριστό γεγονός ήταν η Εθνική Αντίσταση που συγκροτήθηκε αμέσως στα Σφακιά, χωρίς να έχει έντονα πολιτικά χαρακτηριστικά, με μόνη και σφοδρή επιθυμία την αντίσταση στον κατακτητή. Οι Σφακιανοί συμμετείχαν και στη μάχη της Παναγιάς τον Νοέμβριο του 1944.¹²

Οι μεγάλες καταστροφές, οι πόλεμοι, οι επαναστάσεις, οι επιδημίες και οι σεισμοί, που αποδεκάτιζαν τον πληθυσμό, δεν εμπόδισαν την οικιστική συνέχεια του οικισμού. Οι κάτοικοί του επέστρεφαν κάθε φορά και έκτιζαν τα σπίτια τους στην ίδια σχεδόν θέση πολλές φορές επαναχρησιμοποιώντας το υλικό των ερειπίων. Από το 1960 και μετά οι κάτοικοι της κοινότητας Ασφένδου σταδιακά εγκατέλειψαν τον οικισμό για να διαμείνουν μόνιμα στα χειμερινά χωριά που βρίσκονται νοτιότερα του δήμου Σφακίων.

¹¹ Γερωνυμάκης Κ., *Κοινότης Ασφένδου Σφακίων*, Τυπογραφείο: Μιχ.Γεωργασάκης Ο.Ε., Χανιά 1996, σελ. 93

¹² <https://www.haniotika-nea.gr/98192-i-maxi-tis-kritis-sta-sfakia/>

2

Ο ΚΑΘΡΕΦΤΗΣ ΤΟΥ ΤΟΠΟΥ...ΤΟ ΚΤΙΣΜΑ

2.1 Αρχιτεκτονική χωρίς Αρχιτέκτονα

Μέσα από τα κτίσματα της λαϊκής παράδοσης αποδίδεται ο πολιτισμός ενός λαού. Οι ανάγκες, οι αξίες, οι επιθυμίες, οι ιδιορρυθμίες και τα όνειρα μιας κοινωνίας είναι αποτυπωμένα σε αυτές τις κατασκευές. Εκφράζουν επίσης τα ιδεώδη και τη κοσμοθεωρία των ανθρώπων, χωρίς να παρεμβάλλεται το φίλτρο του καλλιτέχνη ή του αρχιτέκτονα. Η λαϊκή παράδοση ταυτίζεται με τη κουλτούρα της καθημερινής ζωής των πολλών, έτσι όπως αυτή αυθεντικά βιώνεται. Κρίνοντας τα κτίσματα που δημιούργησαν πρωτόγονοι πολιτισμοί σε σχέση με τα δεδομένα και τις κατασκευαστικές δυνατότητες του σήμερα, φαντάζουν τεχνολογικά και μορφολογικά πολύ απλές κατασκευές. Στην πραγματικότητα τα κτίρια αυτά δημιουργήθηκαν από πολιτισμούς που έκαναν χρήση των ικανοτήτων τους τόσο νοητικών, γνωστικών και κατασκευαστικών αλλά και όλων των διαθέσιμων μέσων και πόρων που διέθεταν. Στην περίπτωση της κατοικίας το χτίσιμο της ήταν συλλογικό έργο, που στη δημιουργία του συνέβαλε μία ευρεία ομάδα μελών της κοινωνίας. Σε κάποιες περιπτώσεις ήταν και οικογενειακή υπόθεση. Οι ιδιαίτερες ανάγκες και απαιτήσεις ενός σπιτιού προσεγγίζονται με διαφορετική οπτική όταν ο κτίστης είναι και ο τελικός χρήστης του. Στην αυθόρμητη έκφραση του το ωραίο πάντα ταυτιζόταν με το λειτουργικό. Η όποια καλλιτεχνική διάθεση στις μορφές που εντοπίζεται με το σύγχρονο βλέμμα του παρατηρητή, στοιχεία όπως καπνοδόχοι, θυρώματα, ανώφλια, απολήξεις δωματίων και στεγών, είχαν χρηστική σημασία.

Κάθε τόπος έχει εδραιωμένες και προκαθορισμένες διαδικασίες και μορφές για τα κτίσματα. Αυτό καθώς παραμένει αμετάβλητο στο χρόνο δημιουργεί την αδιαχώριστη σύνδεση μορφών και λαϊκών παραδόσεων. Δημιουργούνται τυπολογικά πρότυπα των οποίων οι παραλλαγές ποικίλουν ανάλογα με τις ανάγκες που θα πρέπει να καλυφθούν, τα διαθέσιμα μέσα κατασκευής καθώς και τα υλικά που προσφέρονται. Η επανάληψη των προτύπων, προδίδει και το δέσιμο των ανθρώπων με την παράδοση δημιουργώντας την κουλτούρα του τόπου, τον σεβασμό στην κοινή κληρονομιά και στο κοινό σύστημα αξιών.

Οι κατοικίες της υπαίθρου χαρακτηρίζονται από τη διατήρηση της μορφής στο χρόνο και από την απουσία γρήγορων αλλαγών. Ένα ακόμη χαρακτηριστικό αυτών των κτισμάτων, είναι η τροποποίηση τους με την προσθήκη νέων όγκων που συμπληρώνουν τον κύριο, σύμφωνα με τις ανάγκες που μπορεί να προκύψουν ανά τα χρόνια. Η ύπαρξη προτύπου διευκολύνει αυτή την διαδικασία, καθώς τα υφιστάμενα κτίσματα αποτελούν αναφορά για τα νέα και δεν καθιστούν την ύπαρξη σχεδίων και αρχιτεκτόνων απαραίτητη.¹³

Σε κάθε ανώνυμο χτίσμα του τόπου, με αφέλεια, μακριά από κάθε επιτήδευση, και με κάποιον πρωτογονισμό, συνθέτει ο ανώνυμος τεχνίτης μορφές, σχήματα και διατάξεις στα υλικά και στην τεχνική που του προσφέρει ο τόπος του.¹⁴

¹³ Rapoport Amos, *Ανώνυμη Αρχιτεκτονική και Πολιτιστικοί Παράγοντες*, μετάφραση Φιλίππιδης Δημήτρης, εκδόσεις ΜΕΛΙΣΣΑ, Αθήνα 2010, σελ. 262-271

¹⁴ Κωνσταντινίδης Άρης, *ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ*, εκδόσεις ΑΡΓΑ, Αθήνα 1987, σελ.198

2.2 Τόπος – Άνθρωπος και Κτίσμα

Οι Σφακιανές Μαδάρες καλύπτουν όλη την περιοχή της επαρχίας Σφακίων. Βράχοι γυμνοί και κοφτεροί, ασβεστολιθικής προέλευσης, συνθέτουν τόπο τραχύ και απροσπέλαστο. Πλήθος από απόκρημνες πλαγιές και φαράγγια κάνουν τον τόπο να θυμίζει οχυρό. Το χρώμα του τοπίου σταχτί, από την πέτρα και «όπου λίγο πρασινίζει ο τόπος πάλι δε μερεύει».¹⁵

Η ζωή σε τέτοιο τόπο είναι σκληρή και οι Σφακιανοί άνθρωποι τραχύς και περήφανοι. Μέσα σε ένα τέτοιο τόπο η ζωή καταλήγει συχνά να 'ναι πόλεμος και η καρδιά του ανθρώπου αρδεύει και αυτή. Έτσι είναι οι Σφακιανοί ανά τα χρόνια, άνθρωποι σκληροί που ο βίος τους έχει δεθεί άρρηκτα με αυτό το βουνό. Η κτηνοτροφία προσδιορίζει την οικονομία τους ως πρωταρχική πηγή συντήρησης. Οι άνδρες είναι γεροδεμένοι και ψηλοί και οι γυναίκες λεβέντισσες και αυτές. Δωρικές φιγούρες του ίδιου του τόπου. Αυτά είναι γενικά τα χαρακτηριστικά που τροφοδοτούν τους Σφακιανούς. Αυτούς που συν-διαμόρφωσαν τον τόπο και που ο βίος τους αντικατοπτρίζεται σε κάθε ορεινό τους κτίσμα.¹⁶

Χαρακτηριστική εικόνα των ορεινών Σφακίων.

¹⁵ Βασιλειάδης Δ., *Το Κρητικό Σπίτι*, εκδόσεις βιβλιοπωλείο της «εστίας», Β' έκδοση, Αθήνα 1983, σελ. 28-30.

¹⁶ Λασσιθιωτάκης Κ., *Κρητικά Χρονικά, ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ*, 1957, Τόμος ΙΑ', Τεύχος Ι-ΙΙΙ, 171-199, Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, σελ 171-172

Η διαδικασία για τη δημιουργία κτίσματος πηγάζει από μία και μόνο ανθρώπινη ανάγκη, αυτή της κατοίκησης, που κάνει άνθρωπο και τόπο να καλούνται σε "συμπλοκή". Η ανάγκη για κατοίκηση λοιπόν είναι που κάνει «Τον άνθρωπο... να αναμετράται με την θεότητα». Αυτό είναι το «μέτρο» με το οποίο ο άνθρωπος μετρά την κατοικία του, τη διαμονή του πάνω στη γη, κάτω από τον ουρανό. Το κατοικείν του ανθρώπου βασίζεται σε αυτήν την μέτρηση της διάστασης, στην οποία ανήκουν τόσο ο ουρανός όσο και η γη, μέτρηση που γίνεται με το βλέμμα υψωμένο προς τα πάνω. Η μέτρηση υπολογίζει τον Ενδιάμεσο Χώρο (κατοικία), ο οποίος φέρνει κοντά την γη με τον ουρανό.¹⁷

Ο κεντρικός πυρήνας εγκατάστασης πηγάζει από τη **σχέση** του ανθρώπου με τον χώρο – τόπο και την **ανάγκη** του να αποκτήσει ρίζες. Έτσι η ανάγκη για **κατοίκηση** οδηγεί στην κατασκευή κτίσματος...την **κατοικία**. Η σύνδεση μεταξύ αυτών των δύο εννοιών οδηγεί και πάλι σε μία σχέση...**σκοπού** και **μέσου**. Άλλωστε από την αρχή της ανθρωπότητας, το παραπάνω δίπολο κάλυψε πρωταρχικές ανάγκες (προστασία από καιρικές συνθήκες, εχθρούς, κλπ), όμως οι έννοιες κατοίκησης και κατοικίας εξελίχθηκαν μαζί με την εξέλιξη του ανθρώπου προς τον πολιτισμό και ταυτόχρονα προσαρμόστηκαν στις συνθήκες του τόπου, γεωγραφικές και κλιματολογικές.

Η κατοικία ως κατασκευή όμως πέρα από το να καλύπτει βασικές ανάγκες, πρέπει να είναι και ένας χώρος που να προσφέρει στον άνθρωπο τόσο σωματική άνεση αλλά και να καλύπτει την ψυχική ανάγκη του για ασφάλεια και σιγουριά. Και πάλι εδώ επανερχόμαστε στον τόπο και στις συνθήκες που δημιουργεί στον άνθρωπο, για να αντιληφθούμε πως τα παραπάνω χαρακτηριστικά δεν είναι πάντα ζητούμενα.

Τα Σφακιά δεν μοιάζουν με καμία άλλη περιοχή της Κρήτης. Ο τόπος μεταφέρει στον άνθρωπο την ενέργεια του με αποτέλεσμα αυτή η τραχύτητα να απεικονίζεται και στην κατοικία του ορεινού Σφακιανού. Αυτό από μόνο του οδηγεί στην πρώτη και μοναδική ανάγκη της χρησιμότητας της κατοικίας, να στεγάσει τον άνθρωπο. Ωστόσο πέρα από τις δυσκολίες που δημιουργεί ο ίδιος ο τόπος δεν έλειπαν από την

¹⁷ Heidegger Martin, «... **ΠΟΙΗΤΙΚΑ ΚΑΤΟΙΚΕΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ**...», μεταφραση Αβραμίδου Ιωάννα, εκδόσεις ΠΛΕΘΡΟΝ, Αθήνα 2008, σελ. 35

περιοχή οι πόλεμοι και οι λεηλασίες από τους εχθρούς. Οι συνεχής επιθέσεις και καταστροφές ανάγκαζαν τους κατοίκους να χτίζουν ξανά και ξανά τα σπίτια τους πάνω στα ερείπια των παλιών. Ζητούμενο λοιπόν του Σφακιανού ήταν να στεγάσει γρήγορα, όχι να κοσμήσει, γιατί η αναγκαστική προσαρμογή στις συνθήκες του περιβάλλοντος και της ζωής είναι που τον κάνει να παραμελεί κάθε διάκοσμο και ψυχικές αναζητήσεις.¹⁸

Έτσι είναι τα σπίτια των Σφακιανών, **προσαρμοσμένα** στη συνθήκη που τα περιβάλλει. Χαρακτηρίζονται από απλή μορφή που εμπνέει ασκητική λιτότητα. Δύο στοιχεία που κατά μία έννοια εκφράζουν τον ίδιο τον άνθρωπο από τον οποίο κτίστηκαν και κατοικούνται. Κατασκευές γρήγορες, πρόχειρες, που παραπέμπουν σε καταφύγια. Χωρίς πολυτέλειες και ανέσεις, γιατί «το σπίτι το καλεί ύψιστη ανάγκη να μείνει απλό, σεμνό και λιτό...για το στολίδι δεν υπάρχει θέση. Δεν πρέπει να σαγηνεύει, πρέπει να βοηθάει στον χωρισμό. Ο αποχωρισμός από το σπίτι πρέπει να είναι εύκολος»¹⁹. Το σπίτι ερμηνεύει την πιο μύχια ιδιοσυγκρασία των ανθρώπων που το δημιουργήσαν. Δεν υπάρχουν περιθώρια ούτε υλικά για αυτό που λέμε «τελειοποίηση της άνεσης», γι' αυτό η πέτρα και το ξύλο δέχονται μία πρόχειρη και πρωτόγονη επεξεργασία. Ο κατασκευαστής ακολουθεί έναν αλάθητο οδηγό που πηγάζει κυρίως μέσα από το ένστικτο, που τον οδηγεί το ίδιο το δομήσιμο υλικό, στην ανάγκη για στέγαση.

Στους ορεινούς οικισμούς όπως είναι και ο οικισμός του Ασφένδου, γίνεται αρκετά δύσκολο από μακριά να ξεχωρίσεις το ανθρώπινο δημιουργήμα μέσα στο τοπίο. Τόσο ταυτισμένο είναι το κλειστό χωρίς παράθυρα και χρώμα κτίσμα, με τον βράχο που το περιβάλλει.²⁰ Είναι ξεκάθαρο ότι μέσα από αυτά τα απλά και ταυτόχρονα δυναμικά κτίσματα εκφράζεται η παράδοση και το πνεύμα του τόπου, καθώς είναι αποτέλεσμα τόσο των φυσικών όσο και των κοινωνικών αναγκών που τα δημιουργήσαν, γιατί όπως αναφέρει και ο Amos Rapoport, «με δεδομένο ένα ορισμένο κλίμα, τη διαθεσιμότητα των υλικών, τους περιορισμούς και τις δυνατότητες ενός περιορισμένου επιπέδου τεχνολογίας, αυτό που τελικά καθορίζει ποια θα είναι η μορφή και η δομή

μιας κατοικίας και διαμορφώνει τους χώρους και τις μεταξύ τους σχέσεις είναι το όραμα που έχουν οι άνθρωποι για την ιδανική ζωή.»²¹

Η ιδανική λοιπόν ζωή για τους Σφακιανούς είναι η επιβίωση και η εργασία στην ύπαιθρο. Η επιβίωση που πηγάζει μέσα από την ταύτιση με την ευρύτερη οικογένεια, σχεδόν όπως λειτουργούν και τα κοπάδια τους, ως συνέχεια της ζωής μέσα στη φύση που τους περιβάλλει.

¹⁸ Λασιθιωτάκης Κ., *Κρητικά Χρονικά, ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ*, 1957, Τόμος ΙΑ', Τεύχος Ι-ΙΙΙ, 171-199, Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, σελ. 171-174

¹⁹ Βασιλειάδης Δ., *Το Κρητικό Σπίτι*, εκδόσεις βιβλιοπωλείο της «εστίας», Β' έκδοση, Αθήνα 1983, σελ. 110

²⁰ Λασιθιωτάκης Κ., *Κρητικά Χρονικά, ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ*, 1957, Τόμος ΙΑ', Τεύχος Ι-ΙΙΙ, 171-199, Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, σελ. 173

²¹ Rapoport Amos, *Ανώνυμη Αρχιτεκτονική και Πολιτισμικοί Παράγοντες*, μετάφραση Φιλιππίδης Δημήτρης, εκδόσεις ΜΕΛΙΣΣΑ, Αθήνα 2010, σελ. 71

3

Η ΚΑΤΟΙΚΙΑ ΣΤ' ΑΣΦΕΝΔΟΥ...ΤΥΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΡΦΕΣ

3.1 Δομικά και Λειτουργικά στοιχεία κατοικίας

Στον ορεινό οικισμό του Ασφένδου τα περισσότερα σπίτια είναι σκαρφαλωμένα στο βράχο παρά τη δυσκολία πρόσβασης και θεμελίωσης τους. Αυτό συνέβη γιατί οι κάτοικοι τους πολύ καλά γνώριζαν τη μεγάλη αξία των γόνιμων πεδινών περιοχών γης, και γι' αυτό τα άφηναν ελεύθερα.²²

Εκτός από την μορφολογική λιτότητα, το σπίτι στ' Ασφένδου χαρακτηρίζεται και από τις μικρές του διαστάσεις, (τόσο όσο). Τα υλικά κατασκευής του μονάχα τρία. Η πέτρα το ξύλο και το χώμα. Πρόκειται για απλές κατασκευές παραλληλεπίπεδης μορφής, στραμμένες προς το εσωτερικό με ελάχιστα έως και καθόλου ανοίγματα, σε κάποιες περιπτώσεις. Η επικοινωνία είναι τις περισσότερες φορές άμεση με τον εξωτερικό χώρο, που παρά το γεγονός ότι στις πιο πολλές κατοικίες υπάρχει αυλή, αυτή δεν είναι αυστηρά οριοθετημένη. Αποτελεί μέρος της κοινόχρηστης διέλευσης και σύνδεσης των κτισμάτων. Στις αυλές βρίσκετε ο φούρνος, οι στέρνες (συνήθως εξυπηρετούσαν παραπάνω από μία κατοικίες) αλλά και τα πατητήρια όταν αυτά δε βρίσκονται εντός της κατοικίας.

Στα αυλιδάκια αυτά πάντα υπάρχουν πέτρινες πεζούλες δίπλα από τις εισόδους που χρησίμευαν σαν καθιστικά για τις απογεματινές βεγγέρες. Πολλές φορές οι ίδιες αυτές πεζούλες γίνονταν ταυτόχρονα και θέση φύτευσης για την *κρεβατίνα* (ή κληματαριά). Σε μεγαλύτερων διαστάσεων αυλές ένας φροντισμένος χτιστός, συνήθως κυκλικής μορφής χώρος φύτευσης για κάποιο δέντρο που προσέφερε σκίαση με το παχύ του φύλλωμα κάνει την εμφάνιση του, συμπληρώνοντας την ανεπιτήδευτη οργανική εικόνα. Παρατηρείται πως η αυλή στον οικισμό τ' Ασφένδου λειτουργούσε με διάθεση εξωστρέφειας, σαν μέσο κοινωνικοποίησης, κάτι εντελώς αντίθετο με την κατοικία που την συνόδευε. Αυτό συνέβαινε αφού κάθε μία από τις γειτονίες του

Ασφένδου ανήκε και σε μία οικογένεια. Έτσι ο αυστηρός διαχωρισμός του ιδιωτικού εξωτερικού χώρου γύρω από την κατοικία δεν ήταν απαραίτητος. Σπάνιες είναι οι περιπτώσεις και συγκεκριμένα δύο κατοικίες σε ολόκληρο τον οικισμό, που εντοπίστηκαν με καθορισμένη κλειστή αυλή από ψηλούς αυλότοιχους, τον λεγόμενο *οξώστη*, με την μία από αυτές βρίσκεται στη γειτονία Καρές και την άλλη στην γειτονία του Βούρμπαχου.

Φούρνο διέθεταν σχεδόν όλα τα σπίτια του οικισμού. Αυτός βρισκόταν συνήθως σε επαφή με την κατοικία και κοντά στην είσοδο. Υπάρχουν και περιπτώσεις που συναντάται ως ανεξάρτητος όγκος ή και πολλές φορές σε μία πιο απομακρυσμένη από την είσοδο πλευρά του κτιρίου, όταν αυτός εξυπηρετούσε περισσότερα από ένα σπίτια που ανήκαν στην ίδια οικογένεια. Η πιο συχνή μορφή του φούρνου σε κάτοψη είναι η ημικυκλική στο πίσω μέρος, όπου την ίδια μορφή ακολουθούσε και το εσωτερικό του. Αρκετές είναι οι περιπτώσεις στ' Ασφένδου που μία ειδική εξωτερική κατασκευή πλαισιώνει τον φούρνο. Πρόκειται για έναν όγκο μικρών διαστάσεων σε επαφή με τον κύριο όγκο της κατοικίας αλλά με ανεξάρτητη σε αυτόν είσοδο. Μέσα εκεί βρισκόταν ο φούρνος, διάφορες θυρίδες στον τοίχο για αποθήκευση καθώς και πεζούλες. Το *παράσπιτο* αυτό που στέγαζε το φούρνο είχε στην ουσία τον ρόλο μίας εξωτερικής κουζίνας.

Άλλη μία κατασκευή βοηθητικής χρήσης των κατοικιών είναι το πατητήρι, το οποίο υπάρχει σχεδόν σε κάθε μία από αυτές. Πιο συγκεκριμένα στις περισσότερες των περιπτώσεων το πατητήρι βρίσκεται εντός του σπιτιού και καταλαμβάνει τον χώρο ενός από τα *καντούνια* στα *καμαρόσπιτα*. Μετά το πέρας του τρύγου κάλυπταν το πάνω μέρος του με τάβλες για να μετατραπεί σε χώρο ύπνου. Υπάρχουν όμως και αρκετές περιπτώσεις στον οικισμό που το πατητήρι βρίσκεται εξωτερικά, χωροθετημένο δίπλα ή μπροστά στην οικία σε κάποιον

²² Ζαγορήσιου Μ., *Λαϊκή αρχιτεκτονική στην Κρήτη*, εκδόσεις Μουσείο Μπενάκη με χορηγία του Υπουργείου Πολιτισμού, εκτύπωση : ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΟΣ ΑΕ, Αθήνα 1996, σελ. 49

τυφλό τοίχο. Στις περιπτώσεις αυτές οι διαστάσεις του είναι μεγαλύτερες από αυτών που βρίσκονται εσωτερικά.

Σε κάθε γειτονία υπάρχει μία ή και περισσότερες στέρνες, ανάλογα με το πλήθος των κατοικιών. Αυτές είχαν χαρακτήρα κοινόχρηστο και ήταν κλειστές. Έτσι μπορούσαν να εξασφαλίσουν καθαρό, πόσιμο νερό. Το σχήμα μίας κλειστής κοινόχρηστης στέρνας ήταν συνήθως κυβικό και σε μέγεθος κυμαινόταν περίπου στα 4,00*5,00 έως 6,00 μέτρα. Υπάρχουν όμως και περιπτώσεις στέρνας σχήματος κυκλικού όπως αυτή που βρίσκεται στην γειτονιά Καρές.

Όλα τα σπίτια στεγάζονταν με επίπεδο χωμάτινο δώμα και είναι σχετικά κακότεχνα κατασκευασμένα γιατί τα έκαιγαν συνέχεια οι Τούρκοι κατά τις εκστρατείες τους στα Σφακιά. Κάποια σπίτια τα είχαν κάψει μέχρι και τρεις φορές. Από το 1955 και για μία δεκαετία περίπου οι κάτοικοι είτε γκρεμίσανε τελείως υφιστάμενες κατοικίες αντικαθιστώντας αυτές με νέες, είτε επισκεύαζαν τις παλιές, τοποθετώντας πλάκες σκυροδέματος με ελάχιστο οπλισμό για οροφή, με την πρώτη που κατασκευάστηκε σε σπίτι να χρονολογείται το 1955. Στις περιπτώσεις νέων κατασκευών έχουμε αφανισμό μορφολογικών χαρακτηριστικών των σφακιανών σπιτιών και σε όλες τις περιπτώσεις αντικαθιστούν το τοξωτό ανώφλι με ίσιο τσιμεντένιο, έχοντας την εντύπωση ότι αυτό αποδίδει αρχοντιά στο οίκημα.²³

Εσωτερικά οι κατοικίες στ' Ασφένδου ακολουθούν την ίδια λιτότητα του εξωτερικού. Μικροί χώροι σε διαστάσεις, διαμορφωμένοι έτσι ώστε να εξυπηρετούν αποκλειστικά και μόνο τις βασικές ανάγκες τις οικογένειας. Συνήθως συναντάμε έναν μοναδικό ενιαίο χώρο (μονόχωρο) ή δύο χώρους που τους χωρίζει μία λίθινη καμάρα (*καμαρόσπιτο*). Αυτή η λίθινη καμάρα είναι ίσως και το μόνο στοιχείο που διατηρεί τα δείγματα κάποιας επιμελημένης κατασκευής, όπου το τόξο κατασκευαζόταν από ημίξεστους θολίτες.²⁴

Στις μονόχωρες δωματωσκέπαστες κατοικίες τ' Ασφένδου η διάταξη των χρήσεων καθορίζεται από την κεντρική είσοδο που γίνεται συνήθως στο κέντρο μίας από τις μεγάλες πλευρές. Εκατέρωθεν αυτής συναντάμε από την μία πλευρά την *παραστιά* για το μαγείρεμα και από την άλλη τον χώρο ύπνου σε πεζούλα ή *σοφά*. Πολλές φορές δεν υπάρχει καθόλου *παραστιά* εσωτερικά των κατοικιών, αλλά εξωτερικός φούρνος. Συχνά μία πεζούλα, κατά μήκος όλης της μακράς πλευράς απέναντι από την είσοδο, την ημέρα είχε το ρόλο καθιστικού και τα βράδια μετατρέποταν σε χώρο ύπνου. Οι υπόλοιπες λειτουργίες σε μία μονόχωρη κατοικία, όπως αποθηκευτικοί χώροι, καθημερινό κλπ. συνυπήρχαν στον ίδιο χώρο χωρίς να υπάρχει κάποιου είδους διαχωρισμός από τις παραπάνω χρήσεις.

Στα *καμαρόσπιτα* με την παρεμβολή της καμάρας που το άνοιγμα της φτάνει στις περισσότερες περιπτώσεις τα 4,50 - 5,00 μέτρα, συντελείται ένας διαχωρισμός, που χωρίς να διασπά την ενότητα του εσωτερικού, δημιουργεί χώρους με λειτουργική αυτονομία. Ουσιαστικά πρόκειται για έναν ορθογώνιο χώρο όπου οι παραστάδες της καμάρας, τον διαιρούν σε δύο επιμέρους χώρους, που ονομάζονται *σπάλες*. Ο κεντρικός πυρήνας της κατοικίας, που προσδιορίζεται από το πλάτος της καμάρας, είναι σα να λέμε η *σάλα* της κατοικίας που σε αυτήν κυκλοφορούσε και ζούσε τις περισσότερες ώρες της ημέρας η οικογένεια. Υπάρχει όμως και ένας δεύτερος διαχωρισμός λειτουργικά πιο σκόπιμος. Δεξιά και αριστερά στις δύο *σπάλες*, σχηματίζονται τέσσερις κόγχες, τα *καντούνια* ή *κουλτούκια* που έχουν συνήθως το ίδιο πλάτος. Στο ένα από αυτά βρίσκεται ο χώρος της κουζίνας και συνήθως είναι το πρώτο δεξιά από την κύρια είσοδο, η λεγόμενη *καμινάδα*, διατηρώντας το βυζαντινό της όνομα. Ο χώρος αυτός χωρίζεται από τον υπόλοιπο με χαμηλωμένο τοξωτό άνοιγμα. Ένας χώρος με ξεχωριστή σημασία, που περιλαμβάνει το φούρνο και το τζάκι. Πεζούλες, ξύλινα ράφια και *θυρίδες* συμπληρώνουν τον εξοπλισμό αυτής της γωνιάς.

²³ Γερωνυμάκης Κ., *Κοινότης Ασφένδου Σφακίων*, Τυπογραφείο: Μιχ.Γεωρβασάκης Ο.Ε., Χανιά 1996, σελ. 22

²⁴ Λασιθιωτάκης Κ., *Κρητικά Χρονικά, ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ*, 1957, Τόμος ΙΑ', Τεύχος Ι-ΙΙΙ, 171-199, Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, σελ. 16

Στο αριστερό *καντούνι* της μπροστινής *σπάλας* βρίσκεται συνήθως το πατητήρι το οποίο χρησιμοποιούσαν την εποχή του τρύγου και μετά το πέρας του, το σκέπαζαν με σανίδες για να μετατραπεί σε χώρο ύπνου. Τα υπόλοιπα δύο από τα τέσσερα *καντούνια* είχαν *σοφά* και προορίζονταν για τον ύπνο. Την *κοιμητέ* όπως την αποκαλούν οι Σφακιανοί. Ο χώρος κάτω από την *κοιμητέ* τις περισσότερες φορές χρησίμευε ως αποθηκευτικός χώρος, *μπουλμές*. Ο τοίχος απέναντι από την είσοδο είναι πάντα τυφλός και συνήθως υπάρχει σε όλο το μήκος του μία χτιστή πεζούλα.^{25 26}

Σε όλες τις κατοικίες στους εσωτερικούς τοίχους υπάρχουν εσοχές (θυρίδες) με ποικιλομορφία σε διαστάσεις και αριθμό που χρησίμευαν για αποθήκευση μικρών αντικειμένων. Κάποιες από αυτές χωρίζονταν καθ' ύψος από ξύλινα ράφια. Συχνή μάλιστα είναι και η εσοχή κοντά στην είσοδο, ο *σταμνοστάτης* που άφηναν την στάμνα του νερού.

Τα περισσότερα σπίτια το μοναδικό άνοιγμα που συνήθως διαθέτουν είναι η πόρτα εισόδου και ένα με δύο μικρά παράθυρα στους *σοφάδες* που συχνά είχαν πλέγμα από σιδεριές για ασφάλεια. Τα μικρά παράθυρα εμποδίζαν και τα περίεργα βλέμματα προς το εσωτερικό, για να αποφύγουν το μάτιασμα, όπως αναφέρει ο Δ. Βασιλειάδης, που επί Τουρκοκρατίας μπορούσε να φέρει μεγάλες συμφορές. Συναντώνται επίσης μικροί φεγγίτες, σαν τρύπες στους πέτρινους τοίχους για φωτισμό. Η αναλογία φωτιστικής επιφάνειας προς την επιφάνεια της κάτοψης στα ορεινά αυτά σπίτια είναι περίπου 4%.²⁷ Η ασυμμετρία στη διάταξη των ανοιγμάτων, οδηγεί σε μορφολογικές παραλλαγές παρά την επανάληψη των όψεων.

Έξω από τα σπίτια και σε επαφή με αυτά πολλές φορές συναντάμε επίσης το *παράσπιτο*. Πρόκειται για έναν βοηθητικό χώρο μικρών διαστάσεων που προστίθενται σε αυτόν που περιλαμβάνει τις κύριες λειτουργίες. Η πρόσβαση σε αυτόν πραγματοποιείται είτε απευθείας

από την κύρια κατοικία, είτε από εντελώς ανεξάρτητη εξωτερική είσοδο. Αυτοί οι χώροι χρησίμευαν κυρίως για αποθήκευση.

Τα κτίσματα με όροφο στου Ασφένδου είναι λιγοστά. Χρονολογικά κατατάσσονται κατά την περίοδο του μεσοπολέμου και μετέπειτα, έως τη δεκαετία του 1970, όταν η οικονομία ήταν ακόμη ανθηρή και στο χωριό υπήρχε ακόμη ενεργός πληθυσμός. Τα μεγαλύτερα σε διαστάσεις και περισσότερα σε αριθμό ανοίγματα, η απουσία *παραστίας* εσωτερικά και οι τσιμεντένιες πλακοσκεπές είναι μερικά από τα στοιχεία που μαρτυρούν την μεταγενέστερη κατασκευή τους. Στις διώροφες κατοικίες υπάρχει ένας πιο σαφής διαχωρισμός των χρήσεων, με τον χώρο διημέρευσης να βρίσκεται στο ισόγειο ενώ ο χώρος ύπνου να μεταφέρεται στον όροφο. Στα παραδείγματα τέτοιων κατοικιών στην περιοχή μελέτης οι δύο όροφοι δεν έχουν εσωτερική κάθετη επικοινωνία. Η πρόσβαση στον όροφο γίνεται από εξωτερική κλίμακα, κατασκευασμένη σε επαφή με κάποια από τις πλευρές του ισογείου και κοντά στην κύρια είσοδο, όπου διαμέσου μίας βεράντας που διαμορφώνεται στον όροφο καθώς αυτός είναι μικρότερος σε διαστάσεις από το ισόγειο, βρίσκεται η θύρα εισόδου. Δύο ή τρία παραδείγματα διώροφων κατοικίες απαντώνται μονάχα στη γειτονία Χαρακάκια, ένα στη Μέσα γειτονιά και πουθενά αλλού σε ολόκληρο τον οικισμό.

Μια ακόμη κατηγορία σπιτιών σπάνια στην Κρήτη, συναντάται στον οικισμό του Ασφένδου. Είναι αυτή του σπιτιού με θόλο εμφανή μόνο εσωτερικά. Αιτία για τη δημιουργία θόλου που απαιτεί μεγάλη ποσότητα ύλης για την κατασκευή του, ήταν πολύ πιθανό η έλλειψη ξυλείας, για την στήριξη του δώματος. Ξεχωριστό και περίτεχνο είναι το θολωτό σπίτι που έχει σήμερα ο Μανούσος Π. Μπολιώτης και χτίστηκε από τον πολυτεχνίτη Πυρουναντώνη. Πρόκειται για κυβικής μορφής όγκο του οποίου η στέγαση έχει γίνει με δύο επιμήκεις λίθινους θόλους και

²⁵ Λασιθιωτάκης Κ., *Κρητικά Χρονικά*, ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ, 1957, Τόμος ΙΑ', Τεύχος Ι-ΙΙΙ, 171-199, Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, σελ. 177-179

²⁶ Μποζινέκη – Διδώνη Π., *ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ - ΚΡΗΤΗ*, εκδοτικός οίκος «ΜΕΛΙΣΣΑ», Αθήνα, 1985, σελ. 52-56

²⁷ ο.π. σελ.56

διατηρείται σήμερα σε άριστη κατάσταση. Ακόμη μία ενδιαφέρουσα κατοικία που δεν βρίσκεται σε καλή κατάσταση αλλά από κατασκευαστικές ενδείξεις και πληροφορίες ντόπιων, ακολουθούσε την ίδια τυπολογία, του επιμήκη παραλληλεπίπεδου όγκου με στέγαση από λίθινο θόλο, βρίσκεται στην γειτονιά Καρές.

3.2 Τύποι Κατοικίας

Από την παραπάνω σύντομη περιγραφή στις κατοικίες του οικισμού Ασφένδου, παρατηρείται πως μπορεί να υπάρξει ένας τυπολογικός διαχωρισμός. Ο απλούστερος τύπος σπιτιού που αποτελεί τον αρχικό πυρήνα, συνεχίζοντας με την μορφή αλλά και την κατασκευή του τον αρχέγονο τύπο του προϊστορικού σπιτιού στην Κρήτη, είναι αυτός του **επιπεδόστεγου πλατυμέτρωτου μονόχωρου**. Είναι ένας καθαρός μακρόστενος ορθογώνιος όγκος που στο εσωτερικό του συγκεντρώνει όλες τις λειτουργίες. Οι μικρές διαστάσεις του προκύπτουν από τις κατασκευαστικές δυνατότητες των υλικών όπως είναι τα μήκη των ξύλινων δοκών για την κατασκευή του δώματος, που κυμαίνονται συνήθως από 2,50 έως 3,50 μέτρα. Μαζί με τον διαθέσιμο χώρο για χτίσιμο το πλάτος του σπιτιού δεν ξεπερνά τα 4,50 μέτρα ενώ το μήκος του βρίσκεται σε αναλογία 1:2, με την επιφάνεια του να μην ξεπερνά τα 40 τ.μ.

Εξέλιξη του παραπάνω τύπου είναι το σπίτι με καμάρα, το λεγόμενο **καμαρόσπιτο** επίσης στεγασμένο με δώμα. Στου Ασφένδου παρατηρήθηκαν *καμαρόσπιτα* μικρότερων διαστάσεων που προφανώς ήταν και παλαιότερα χρονολογικά, αλλά και κάποια στα οποία το άνοιγμα της καμάρας ήταν μεγαλύτερο. Ωστόσο ο κυριότερος συντελεστής της κτιριολογικής διάρθρωσης του *καμαρόσπιτου* είναι η στέγη, που με την παρεμβολή της λίθινης καμάρας αφενός αυξάνεται η διάσταση της κατοικίας και αφετέρου, μειώνεται στο μισό το ελεύθερο άνοιγμα της στέγασης. Με τον τρόπο αυτό υπάρχει η δυνατότητα για τη χρήση ξύλινων δοκών περιορισμένων διαστάσεων μήκους και διατομής, που να ανταποκρίνονται στα μικρά μεγέθη ξύλων που υπάρχουν στην περιοχή.²⁸ Κάποιες φορές το άνοιγμα της καμάρας που φτάνει τα 4,50 – 5,00 μέτρα, δίνει ένα ύψος που επιτρέπει και την καθ' ύψος διαίρεση του σπιτιού, πράγμα που συναντάται κυρίως σε αρχοντόσπιτα. Το πλάτος στα *καντούνια* κυμαίνεται από 1,70 έως 1,90 μέτρα με τις αναλογίες του ορθογώνιου της κάτοψης να είναι 1:2 και η επιφάνεια που καλύπτει το κάθε σπίτι να μην ξεπερνά τα 50 τ.μ., με τον κεντρικό χώρο της σάλας να κρατιέται συνήθως τετράγωνος.²⁹

Τους δύο παραπάνω τύπους κατοικίας συναντάμε σχεδόν πάντα σε πλατυμέτωπη μορφή, αυτούσια ή με μικροπαραλλαγές (πιο σύνθετη μορφή με την προσθήκη επιπλέον χώρων). Υπάρχουν επίσης παραδείγματα πλατυμέτρωτων σπιτιών στεγασμένα από τσιμεντένια πλάκα μεταγενέστερης κατασκευής, με εσωτερικά χωρίσματα προκειμένου να εξασφαλιστεί διαχωρισμός των λειτουργικών χρήσεων. Χαρακτηριστικός είναι ακόμη ο τύπος του πλατυμέτρωτου *καμαρόσπιτου* με εξωτερική σκεπαστή αυλή (*οξώστη*) με τοξωτή θύρα (*καμάρα*). Ο τύπος αυτός στην εξέλιξη του μας δίνει το διώροφο *μπροσγιαλίτικο καμαρόσπιτο* που συναντάται κυρίως στην Χώρα Σφακίων. Ο *οξώστης* λειτουργεί σαν ενδιάμεσος χώρος κίνησης από την εξωτερική αυλή στον κύριο χώρο της κατοικίας, όπου σε αυτόν βρίσκεται ο φούρνος και

²⁸ Λασιθιωτάκης Κ., *Κρητικά Χρονικά*, ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ, 1957, Τόμος ΙΑ', Τεύχος Ι-ΙΙΙ, 171-199, Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, σελ. 176

²⁹ Μποζινέκη – Διδώνη Π., *ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ - ΚΡΗΤΗ*, εκδοτικός οίκος «ΜΕΛΙΣΣΑ», Αθήνα, 1985, σελ. 46-59

λίθινες πεζούλες. Επίσης εντοπίζονται πιο σύνθετης μορφής *καμαρόσπιτα* με προθήκη όγκου κατά μήκος όλης της πίσω μακράς πλευράς, όπου η πρόσβαση σε αυτόν πραγματοποιείται με εσωτερική θύρα από την κατοικία. Όλα τα παραπάνω βέβαια δεν παύουν να αποτελούν τυπολογικές παραλλαγές, με βασικό πυρήνα σε όλες τις περιπτώσεις το απλό μονόχωρο σπίτι.

Ο τύπος των **διώροφων** κατοικιών που στεγάζονται με πλάκα από σκυρόδεμα ελαφρά οπλισμένη αφορά σπίτια του μεσοπολέμου, ίσως και μεταγενέστερα χρονολογικά. Συναντώνται είτε πλατυμέτωπα είτε στενομέτωπα και στην απλούστερη μορφή τους, με το *πόρτεγο* στο ισόγειο και τον *οντά* στον όροφο. Η επικοινωνία γίνεται εξωτερικά με τσιμεντένια ή πέτρινη σκάλα. Ο όροφος καταλαμβάνει μονάχα ένα τμήμα του ισογείου, και το υπόλοιπο δώμα αποτελεί την βεράντα του ορόφου που χρησιμοποιούνταν από τους ιδιοκτήτες για υπαίθριο ύπνο, τις ζεστές καλοκαιρινές βραδιές ή για να απλώνουν τα σταφύλια και τα σύκα στον ήλιο να ξεραθούν. Ο χώρος του ισογείου θα μπορούσε να ενταχθεί στην τυπολογική κατηγορία των μονόχωρων σπιτιών.

Τα **θολιαστά σπίτια** αποτελούν ακόμη μία τυπολογική κατηγορία και στον οικισμό μελέτης εντοπίστηκαν μονάχα δύο παραδείγματα. Θόλος σε σπίτια συναντάται και σε άλλες περιοχές της Κρήτης, ωστόσο οι περιπτώσεις αυτές είναι λιγοστές και αφορούν κυρίως βενετσιάνικες κατοικίες και κτίσματα. Στο Ακρωτήρι Χανίων υπάρχουν παραδείγματα θολωτών σπιτιών μεταβυζαντινής περιόδου, όπου ο κύριος λόγος στέγασης με λίθινο θόλο ήταν η αντοχή του υλικού στην φωτιά, μιας και οι επιθέσεις των Τούρκων ήταν συχνές και τα ξύλινα δώματα καίγονταν ολοσχερώς. Χτίζοντας τα σπίτια με θόλους και τοίχους από πέτρα που άντεχαν στις φλόγες εξασφάλιζαν την ευκολότερη ανακατασκευή του.³⁰

Στου Ασφένδου οι λίθινοι θόλοι ήταν εμφανείς μονάχα από το εσωτερικό του κτιρίου αφού εξωτερικά καλύπτονταν με δώμα, ενώ η αιτία για την κατασκευαστική αυτή παραλλαγή μάλλον οφειλόταν στην

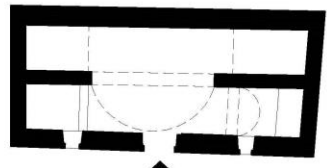
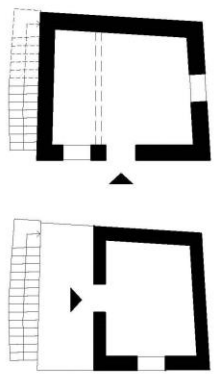
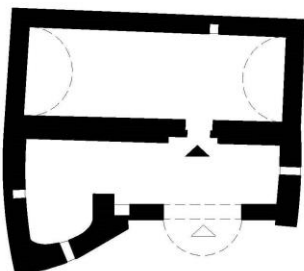
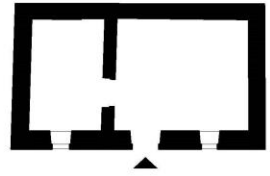
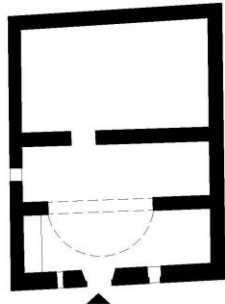
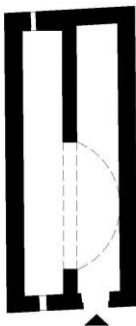
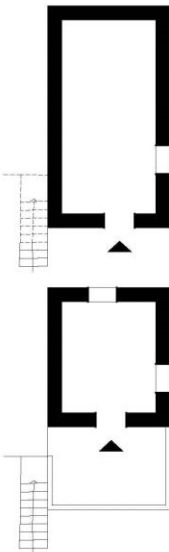
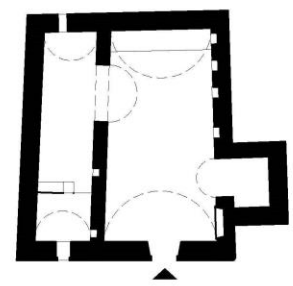
έλλειψη ξυλείας για την στήριξη του δώματος. Οι κατοικίες αυτές κτίζονταν από πέτρα και για να μεταφέρονται στο έδαφος οι ωθήσεις των κυλινδρικών θόλων, οι τοίχοι των μεγάλων πλευρών που εδράζονταν, γίνονταν πιο παχιοί και είχαν μια ελαφριά κλίση με μείωση προς τα πάνω. Τα σπίτια αυτά εσωτερικά ακολουθούσαν την λειτουργική φιλοσοφία του *καμαρόσπιτου*, με *σοφάδες* στις κόγχες και λίθινες πεζούλες, ωστόσο όταν το σπίτι ήταν δίχωρο, αντί μία λίθινη καμάρα να διαιρεί τον χώρο σε δύο μέρη, υπάρχει ένας πέτρινος τοίχος με τοξωτή θύρα για πέρασμα.

Από την ανάλυση που προηγήθηκε προκύπτουν τέσσερις βασικοί τύποι κατοικιών στην περιοχή μελέτης, αυτός του επιπεδόστεγου πλατυμέτωπου μονόχωρου, του *καμαρόσπιτου*, του διώροφου και του θολιαστού σπιτιού. Ο αριθμός των πλατυμέτωπων *καμαρόσπιτων* με χωμάτινο δώμα είναι αυτός που επικρατεί στου Ασφένδου. Με μία σύντομη συγκριτική εξέταση αυτών των τύπων και των παραλλαγών τους εντοπίζεται διαφορετικός βαθμός συνθετότητας, από το απλό στο πιο σύνθετο ή και το αντίθετο, πράγμα που οδηγεί στο συμπέρασμα πως μάλλον είναι αποτέλεσμα της σταδιακής αύξησης των απαιτήσεων αλλά και μεταβατικών φάσεων μορφής ζωής. Ωστόσο κοινό σημείο αναφοράς όλων είναι η απλότητα στη μορφή και στη χρήση των υλικών.

Ακολουθεί τυπολογικός πίνακας κατοικιών, όπου έχει γίνει προσπάθεια ανάδειξης και κατανόησης όσων ειπώθηκαν παραπάνω, μέσω της συνδυαστικής κατηγοριοποίησης των τύπων, των μορφών και των μεγεθών μεταξύ τους.

³⁰ Βασιλειάδης Δ., *Το Κρητικό Σπίτι*, εκδόσεις βιβλιοπωλείο της «εστίας», Β' έκδοση, Αθήνα 1983, σελ. 201-203

Τυπολογικός Πίνακας

	ΜΟΝΟΧΩΡΟ	ΚΑΜΑΡΟΣΠΙΤΟ	ΔΙΩΡΟΦΟ	ΣΠΙΤΙ ΜΕ ΘΟΛΟ	ΣΥΝΘΕΤΟΙ ΤΥΠΟΙ
ΠΛΑΤΥ ΜΕΤΩΠΟ					
ΣΤΕΝΟ ΜΕΤΩΠΟ					

Κύρια είσοδος κατοικίας

Είσοδος κλειστής σκεπαστής αυλής

3.3 Αξιόλογες Κατοικίες

Παρακάτω εξετάζονται παραδείγματα κατοικιών αντιπροσωπευτικά των τύπων που περιγράφηκαν παραπάνω, παραλλαγές αυτών, αλλά και περιπτώσεις που παρουσιάζουν ιδιαίτερα μορφολογικά χαρακτηριστικά. Για να γίνει όμως μία πιο ολοκληρωμένη ανάλυση, απαραίτητη ήταν η αποτύπωση τόσο μεμονωμένων κτισμάτων, όσο και συνόλων κατοικιών για την βέλτιστη κατανόηση και συλλογή στοιχείων.

Καθώς το χωριό του Ασφένδου δεν έχει σήμερα ενεργό πληθυσμό, αρκετά σπίτια βρίσκονται σε κατάσταση ερειπίου με δώματα και τμήματα τοιχοποιίας να έχουν καταρρεύσει. Σε πολλές περιπτώσεις *καμαρόσπιτων* κατάρρευση έχει υποστεί επίσης και η λίθινα καμάρα, που μονάχα οι παραστάδες αυτής μαρτυρούν την τότε ύπαρξη της. Η φυσική επιχωμάτωση από φερτά υλικά λόγω κλίσης του εδάφους περιμετρικά σπιτιών που είναι κατασκευασμένα κυρίως σε πολύ απότομα πρανή έχει ως αποτέλεσμα την απόκρυψη των πραγματικών υψών τους, ενώ σε σπίτια που βρίσκονται κοντά στον δρόμο το έδαφος πιθανών να έχει υποστεί αλλοιώσεις, λόγω της διάνοιξης της ασφαλτοστρωμένης οδού με αποτέλεσμα την επιβάρυνση και επιτάχυνση κάποιων φθορών τους. Δεν είναι λίγες και οι περιπτώσεις όπου η βλάστηση από τα πυκνά βάτα που απαντάται τόσο εσωτερικά όσο και στον περιβάλλοντα χώρο των σπιτιών, σε συνδυασμό με τα απομεινάρια των υλικών κατάρρευσης στο έδαφος να καθιστούν δύσκολη την πρόσβαση σε σημεία για συλλογή υλικού με αποτέλεσμα την ενδεχόμενη παράλειψη βασικών για τις κατοικίες στοιχείων.

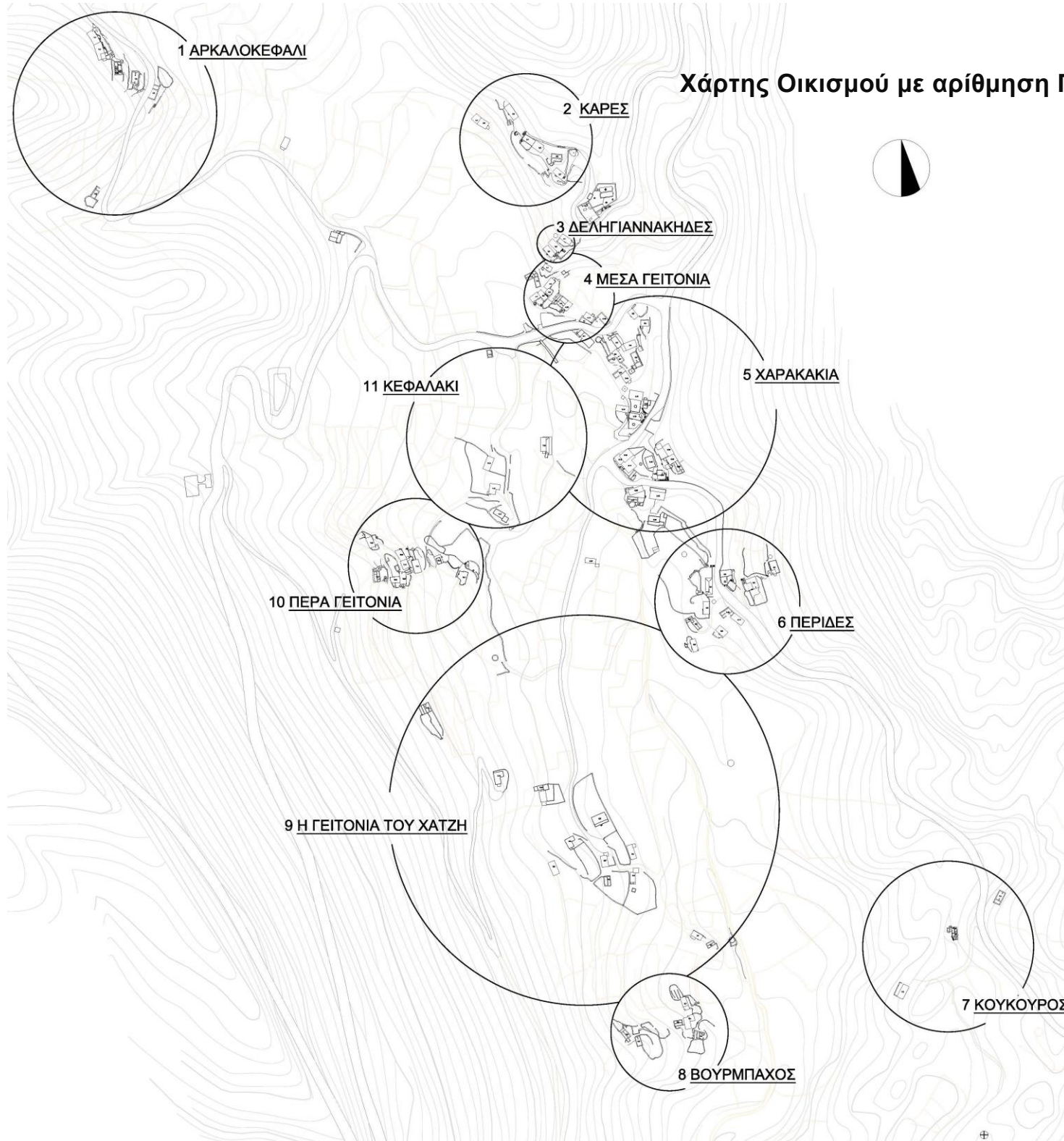
Για τους παραπάνω λόγους έγινε προσπάθεια η επιλογή των κτισμάτων που θα παρουσιαστούν να είναι όσο το δυνατόν σε καλύτερη κατάσταση ώστε και η πληροφορία που θα συγκεντρώνεται από αυτά να είναι κατά το μεγαλύτερο ποσοστό πλήρης και αντιπροσωπευτική της υφιστάμενης κατάστασης. Σε κάθε περίπτωση όπου το κτίριο δεν μαρτυρούσε στοιχεία από μόνο του λόγω σημειακών προβλημάτων, οι πληροφορίες και οι ιστορίες από ντόπιους στάθηκαν πολύτιμες, άλλοτε

πάλι μόνο υποθέσεις και συγκρίσεις με άλλες αντίστοιχες περιπτώσεις μπορούν να γίνουν.

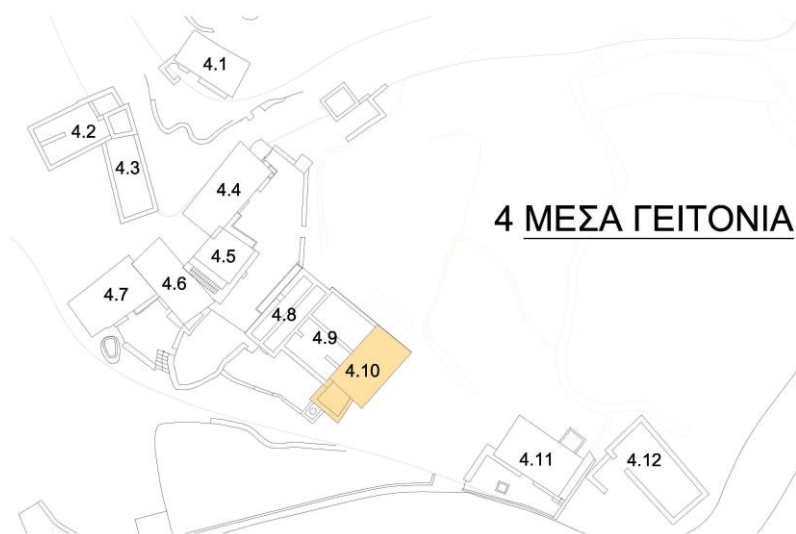
Τα αρχιτεκτονικά σχέδια αποτύπωσης που ακολουθούν, συνοδεύονται από περιγραφικά στοιχεία, σχολιασμό, σκίτσα (όπου κρίθηκε απαραίτητο) αλλά και από φωτογραφική τεκμηρίωση για κάθε μία από τις περιπτώσεις σπιτιών που επιλέχθηκαν.

Παρακάτω ακολουθεί ο χάρτης του οικισμού, όπου μέσω του αριθμού και του ονόματος που φέρει για την κάθε γειτονία θα γίνεται ο εντοπισμός και η αναγνώριση των κατοικιών, αντίστοιχα μέσω του αριθμού που φέρει η κάθε μία από αυτές ανάλογα με την γειτονιά στην οποία εντάσσεται.

Χάρτης Οικισμού με αρίθμηση Γειτονιών

1 Πλατυμέτωπο Δίχωρο Σπίτι

Η συγκεκριμένη κατοικία με αριθμό αναγνώρισης **4.10** βρίσκεται στη Μέσα Γειτονία, σε κεντρικό σημείο του οικισμού και απαντάται αριστερά του κεντρικού δρόμου μπαίνοντας στο χωριό. Πρόκειται για πλατυμέτωπο κτίσμα με παράσπιτο και αποτελεί σύνθετη παραλλαγή του μονόχωρου επιπεδόστεγου πλατυμέτωπου τύπου που συναντάται στ' Ασφένδου. Η σημαντικότερη παραλλαγή που το κάνει να εντάσσεται σε μία πιο σύνθετη τυπολογική κατηγορία, είναι ότι στο εσωτερικό του σπιτιού υπάρχει διαχωριστικός τοίχος που διαιρεί κατά μήκος το χώρο. Έτσι μιλάμε πλέον για δίκωρο και όχι για μονόχωρο. Η κύρια είσοδος έχει νοτιοανατολικό προσανατολισμό, ενώ δύο ανοίγματα με σιδεριές εκατέρωθεν αυτής πλαισιώνουν την όψη. Η κατοικία είναι πέτρινη από ακατέργαστους λίθους, σχετικά μικρών διαστάσεων και στεγάζεται με πλακοσκεπή πιο πρόσφατης κατασκευής πάχους 10 εκατοστών.

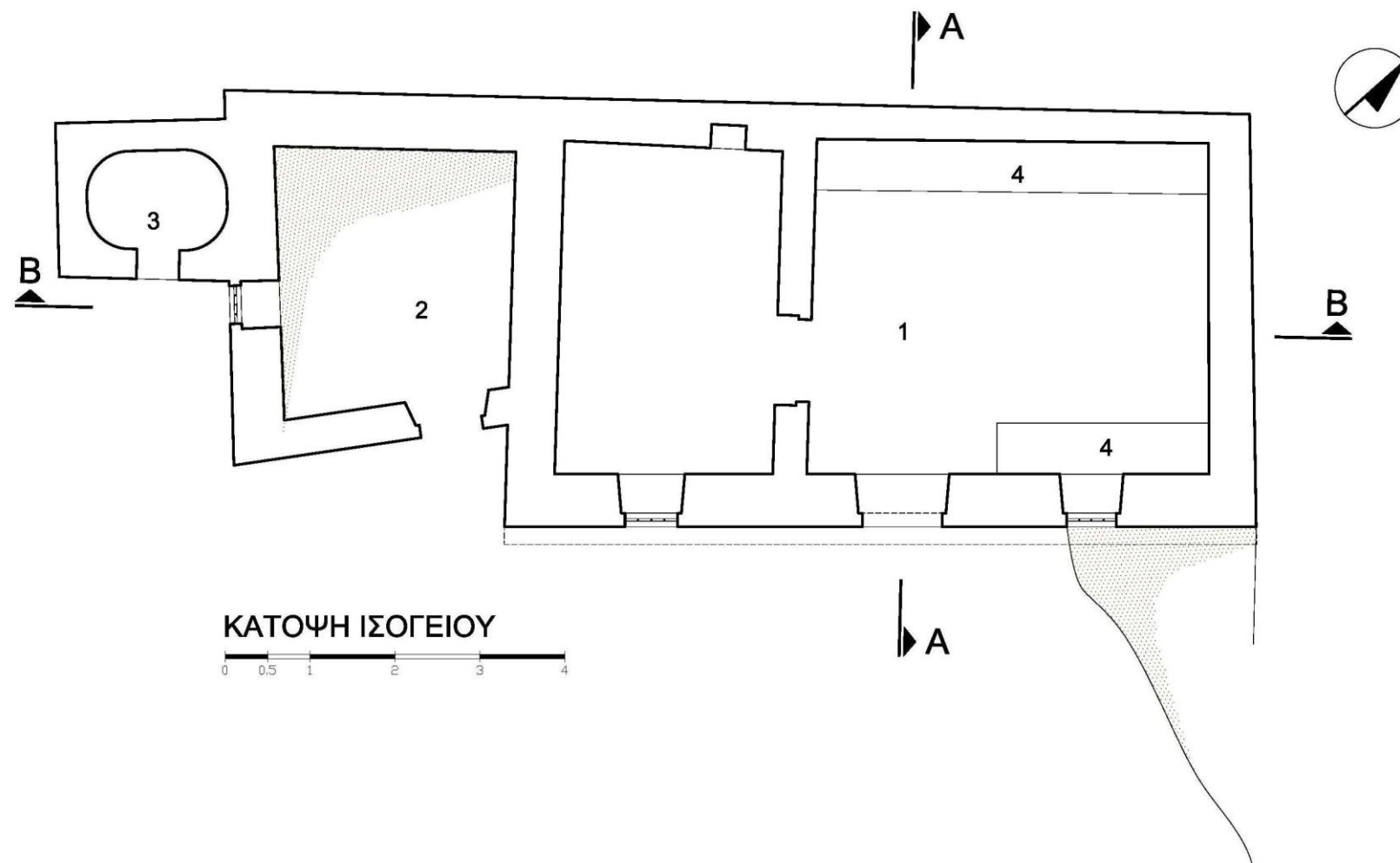
Εσωτερικά το σπίτι αποτελείται από δύο χώρους. Ο πρώτος και μεγαλύτερος σε διαστάσεις χώρος μπαίνοντας από την κύρια είσοδο

ήταν το *πόρτεγο*. Δύο πεζούλες, μία κατά μήκος του βορειοδυτικού τοίχου που λόγω μήκους μάλλον χρησίμευε και ως χώρος ύπνου και μία μικρότερη στον νοτιοανατολικό είναι τα στοιχεία που συνθέτουν το δωμάτιο και αφήνουν τον κεντρικό πυρήνα του ελεύθερο. Αριστερά της εισόδου πέτρινος τοίχος πάχους 40 εκατοστών με μία θύρα οδηγεί στο δεύτερο δωμάτιο του σπιτιού, που χρησιμοποιούνταν προφανώς ως χώρος ύπνου. Όλοι οι τοίχοι της κατοικίας εκτός του νοτιοανατολικού είναι τυφλοί. Μια και μοναδική εσοχή που υπάρχει στον βορειοδυτικό εσωτερικό τοίχο του δεύτερου δωματίου ίσως χρησίμευε και ως εικονοστάσι.

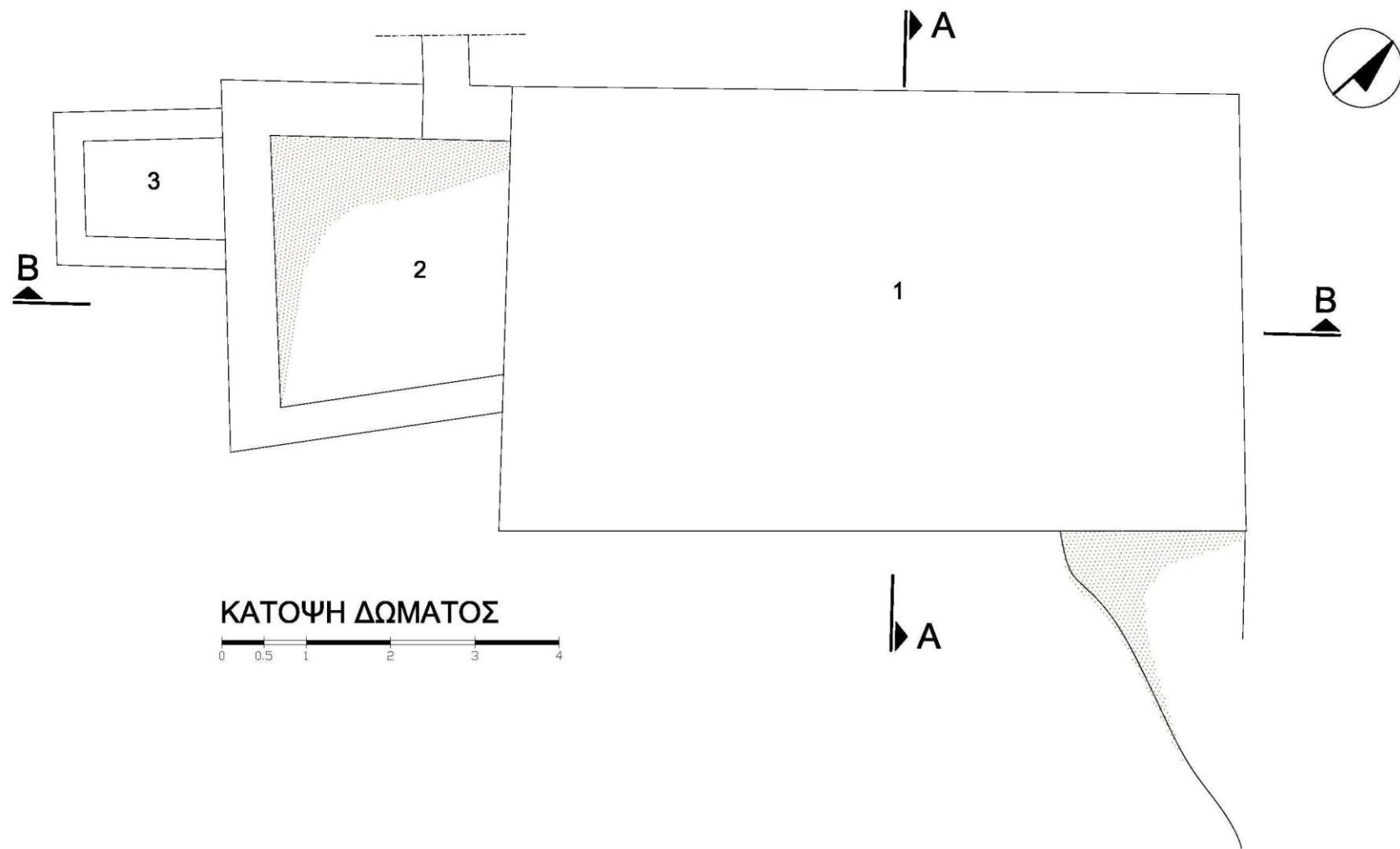
Το παράσπιτο που συνοδεύει την κατοικία και φαίνεται να ήταν βοηθητικός αποθηκευτικός χώρος, βρίσκεται σε επαφή με την δυτική στενή πλευρά της κατοικίας και έχει ανεξάρτητη είσοδο επίσης με νοτιοανατολικό προσανατολισμό. Ο χώρος αυτός είναι μικρών διαστάσεων, σχεδόν τετράγωνης μορφής σε κάτοψη, με ένα παράθυρο στο δυτικό τοίχο του για φωτισμό. Το ύψος του φαίνεται πως ήταν χαμηλότερο από αυτό της κατοικίας και στεγαζόταν με χωμάτινο δώμα (σήμερα η οροφή του έχει καταρρεύσει). Δίπλα και σε επαφή με αυτόν το χώρο υπάρχει ένας πέτρινος φούρνος κυβικής μορφής που βάση προσανατολισμού μάλλον εξυπηρετούσε μονάχα αυτήν την κατοικία.

Στοιχεία όπως η οροφή από σπλισμένο σκυρόδεμα, η απουσία τοξωτού ανωφλίου, τα μεγαλύτερων διαστάσεων παράθυρα σε σχέση με αυτά που απαντώνται συνήθως, αλλά και οι εσωτερικοί επιχρισμένοι τοίχοι της κατοικίας οδηγούν στο συμπέρασμα πως είναι από αυτές που ανακατασκευάστηκαν από το 1955 και μετά. Στοιχεία για το αν και που υπήρχε κάποτε *παραστία* δεν υπάρχουν. Απομεινάρια ξύλινων δοκών στο εσωτερικό του σπιτιού μαρτυρούν την κάποτε λειτουργία τους ως σκελετός για την στήριξη χωμάτινου δώματος.

ΚΑΤΟΨΕΙΣ

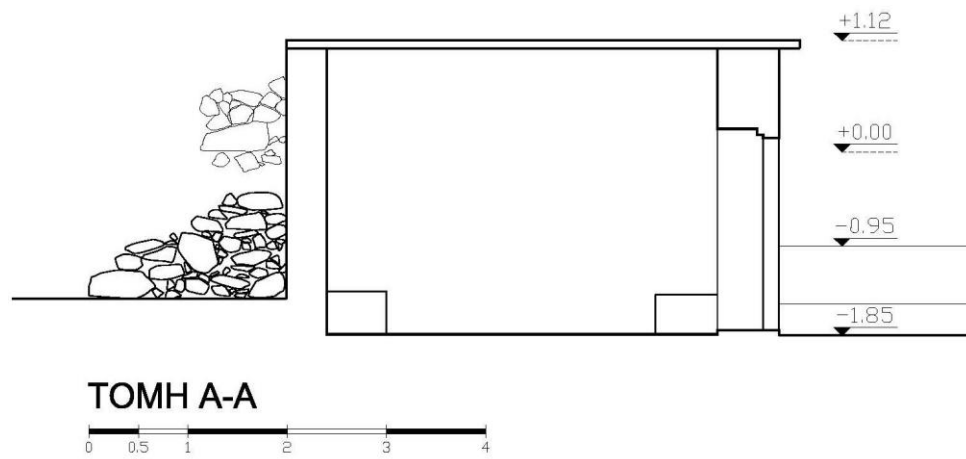

1. Σπίτι 2. Παράσπιτο 3. Φούρνος 4. Πεζούλες

1. Σπίτι 2. Παράσπιτο 3. Φούρνος

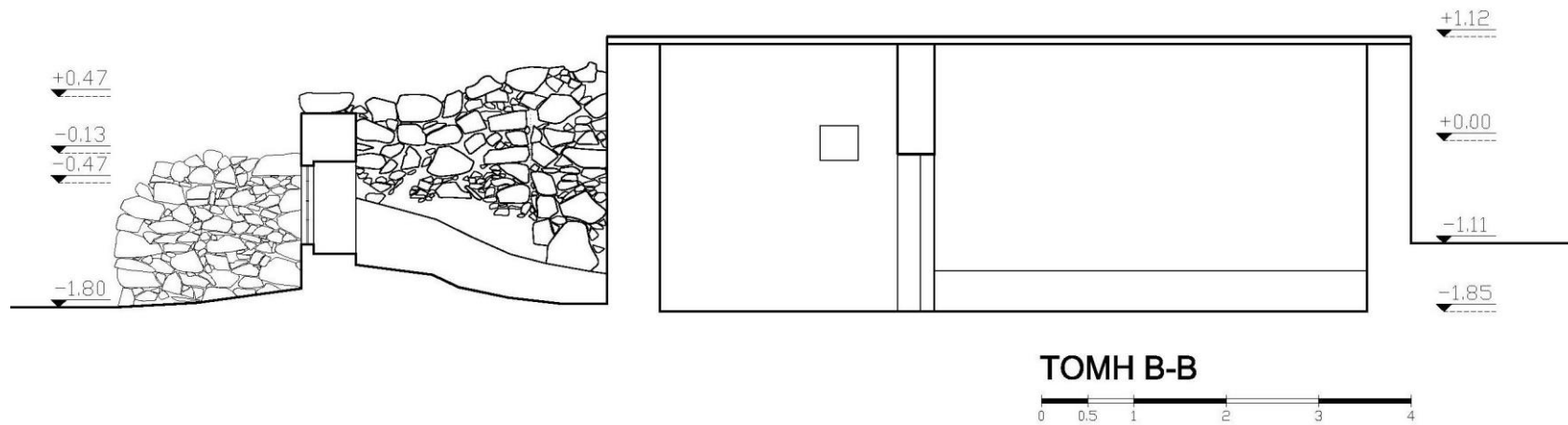
TOMEΣ

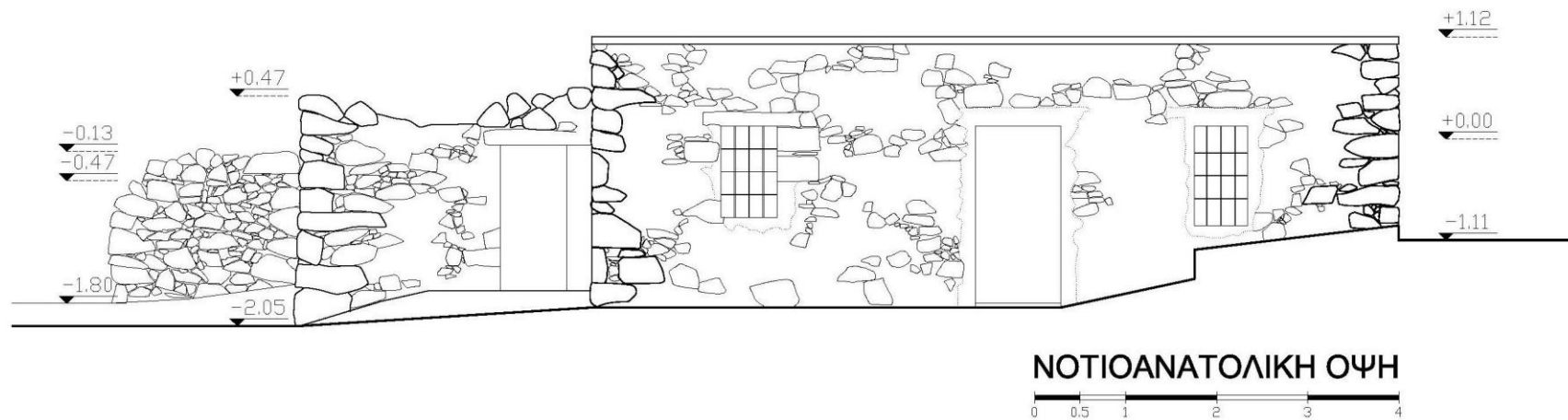
Διαχωριστικός τοίχος με θύρα.

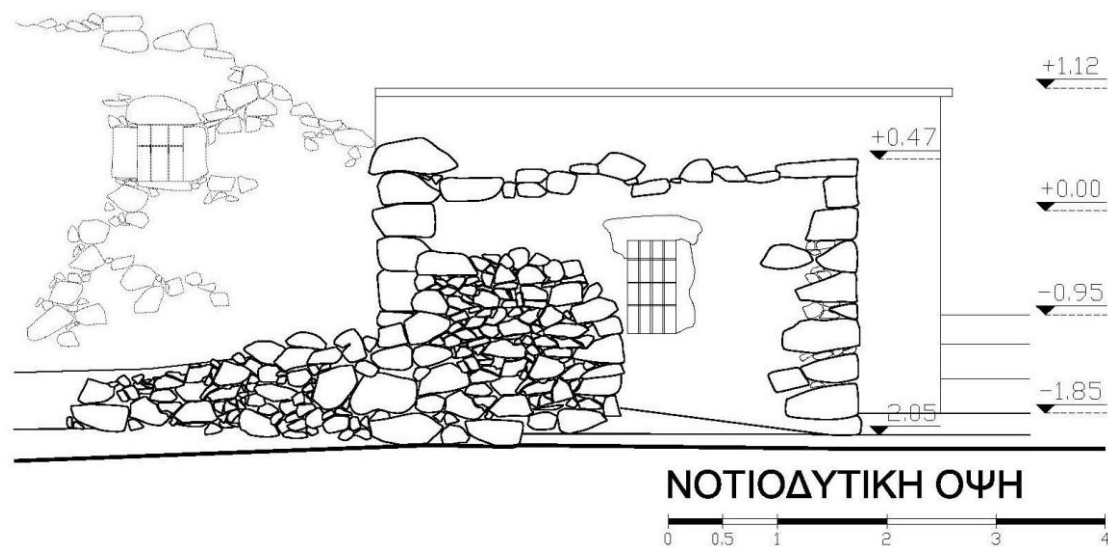
Πεζούλα στον βορειοδυτικό εσωτερικό τυφλό τοίχο.

ΟΨΕΙΣ

Άνοιγμα με σιδεριά για προστασία.

Είσοδος παράσπιτου - Βορειοδυτική άποψη.

Βορειοδυτική άποψη σπιτιού.

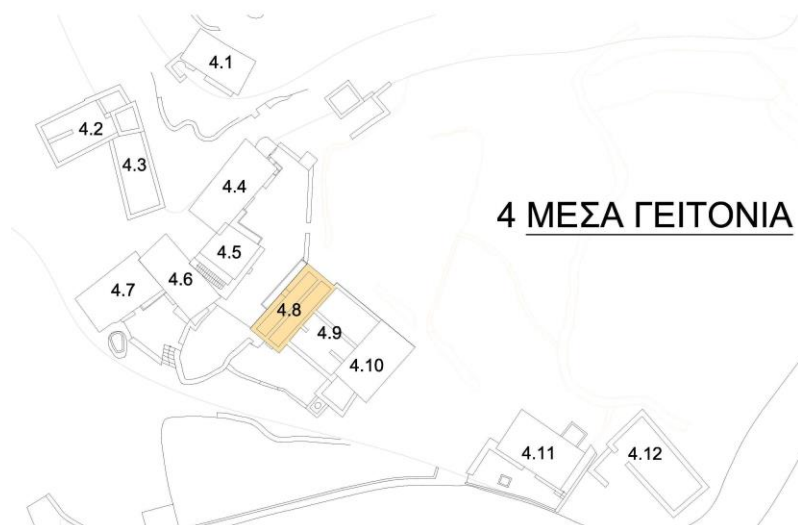

Δυτική άποψη του παράσπιτου και σε επαφή ο φούρνος.

Ο πέτρινος φούρνος νότια της κατοικίας.

2 Στενομέτωπο Καμαρόσπιτο

Το σπίτι **4.8** βρίσκεται επίσης στην Μέσα Γειτονιά, σε κεντρικό πυρήνα του οικισμού και εντάσσεται στην τυπολογική κατηγορία των στενομέτωπων *καμαρόσπιτων*. Αν και δεν βρίσκεται σε αρκετά καλή κατάσταση ο λόγος που επιλέχθηκε προς ανάλυση είναι γιατί ίσως να αποτελεί και το μόνο παράδειγμα σε ολόκληρο τον οικισμό της τυπολογικής κατηγορίας του στενομέτωπου *καμαρόσπιτου*.

Η κύρια είσοδος του έχει νοτιοδυτικό προσανατολισμό και φέρει τοξωτό ανώφλι. Ο χώρος του εσωτερικού δείχνει να φωτιζόταν μονάχα από δύο μικρά παράθυρα που βρίσκονταν στους *σοφάδες*, με ένα στην κύρια όψη αριστερά της εισόδου και ένα στην βορειοανατολική πλευρά. Αν και η οροφή του σήμερα έχει καταρρεύσει, η κατοικία στεγαζόταν στο παρελθόν με χωμάτινο δώμα όπως συνηθίζονταν.

Εσωτερικά μία καμάρα κατά μήκος της κατοικίας που στέκει ακόμη διαιρεί τον χώρο σε δύο *σπάλες*, που το μικρό πλάτος τους συγκριτικά με άλλα *καμαρόσπιτα* προξενεί εντύπωση καθώς είναι 1,40μ. και 1,50μ.

αντίστοιχα. Αν ένας άνθρωπος σταθεί με προσανατολισμό προς την μακρά πλευρά και φέρει σε έκταση τα χέρια του με ευκολία ακουμπά από την μία τον πέτρινο τοίχο και από την άλλη την παραστάδα της καμάρας.

Ο ανατολικός τοίχος της κατοικίας είναι κοινός με αυτόν του διπλανού σπιτιού, ενώ ο δυτικός συνορεύει με κοινόχρηστη αυλή που εξυπηρετούσε το σύνολο των κτισμάτων και ως πέρασμα. Οι μικρές διαστάσεις αυτής της κατοικίας οδηγούν στο συμπέρασμα πως πρόκειται μάλλον για ένα από τα παλαιότερα κτίσματα του οικισμού, που κατασκευάστηκε σε στενομέτωπη μορφή, προσαρμοσμένο στον εναπομείναντα χώρο της ιδιοκτησίας για να εξυπηρετήσει ανάγκες για στέγαση και άλλων μελών της οικογένειας. Οι ενδείξεις από το εσωτερικό του σπιτιού μαρτυρούν πως μάλλον δεν υπήρχε *παρασιά* εντός.

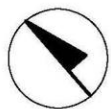

Τοξωτή θύρα εισόδου.

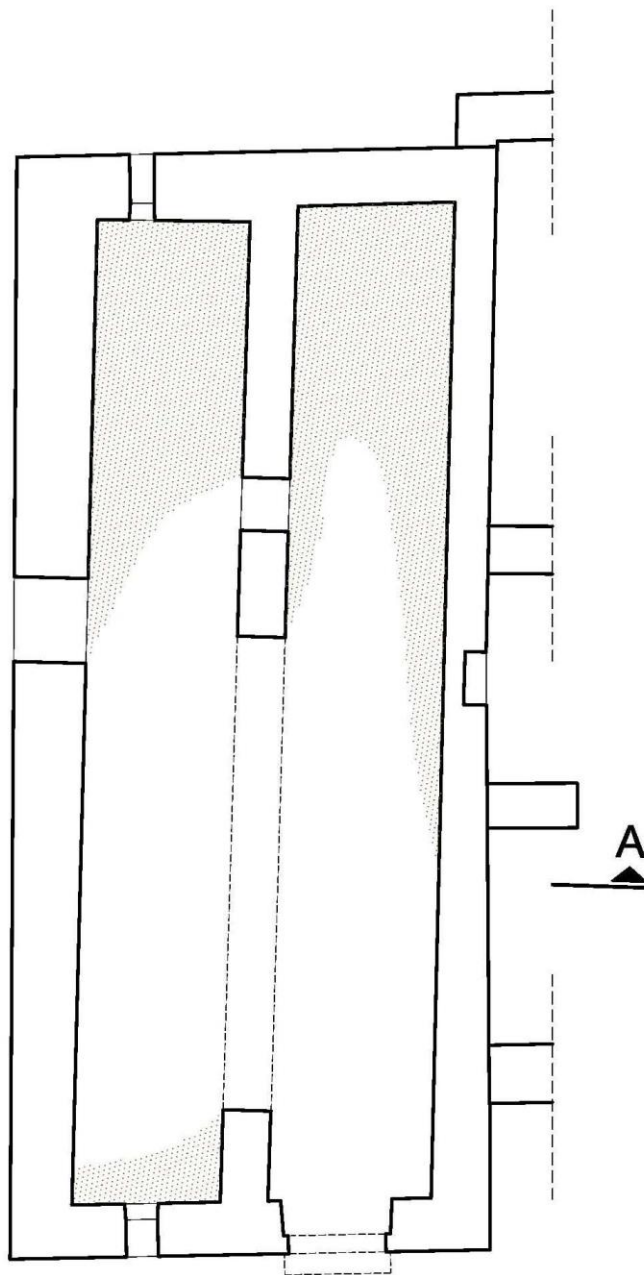

Μικρό άνοιγμα σπιτιού και στο βάθος το στενό καντούνι με το δεύτερο μικρό άνοιγμα.

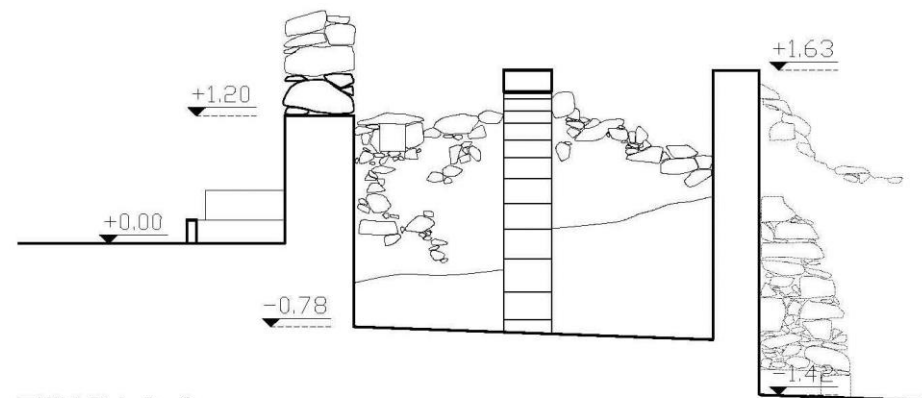
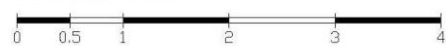
ΣΧΕΔΙΑ

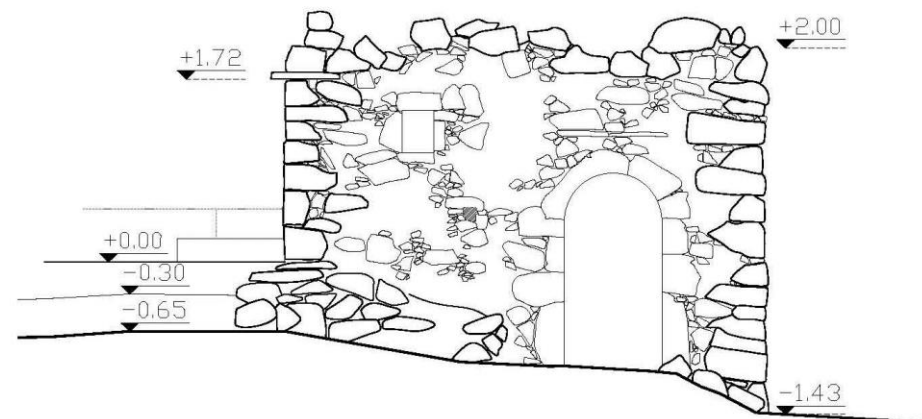
A

ΚΑΤΟΨΗ

ΤΟΜΗ Α-Α

ΝΟΤΙΟΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ

Άποψη καμάρας από την κύρια είσοδο.

Κύρια όψη σπιτιού – Νοτιοδυτική άποψη.

Βορειοδυτική πανοραμική άποψη σπιτιού.

Από το κέντρο της καμάρας απεικονίζονται τα πλευρικά καντούνια.

3 Πλατυμέτωπο Καμαρόσπιτο Σύνθετου Τύπου

Το σπίτι **4.9** βρίσκεται επίσης στη Μέσα Γειτονία και συνορεύει προς δύση με την κατοικία 4.8 και ανατολικά με την 4.10 που περιγράφηκαν παραπάνω. Η πρόσβαση σε αυτό πραγματοποιείται από την νοτιοδυτική πλευρά με τον τοίχο της κύριας όψης του να βρίσκεται σε υποχώρηση από των δύο παραπάνω κατοικιών και έτσι δημιουργείται ένας ενδιάμεσος χώρος υποδοχής εντός της κοινόχρηστης αυλής που εξυπηρετούσε και τις τρεις παραπάνω κατοικίες.

Πρόκειται για πλατυμέτωπο *καμαρόσπιτο* και ο χαρακτηρισμός σύνθετο που το ακολουθεί στον τίτλο αφορά την ύπαρξη δίδυμου σε διαστάσεις κτίσματος που το συνοδεύει στην βορειοανατολική πλευρά και κάνει το κτίριο να διαφέρει μορφολογικά. Δεν πρόκειται για ανεξάρτητα κτίσματα, καθώς οι δύο παραπάνω χώροι εξυπηρετούνταν από κοινή είσοδο στην νοτιοδυτική πλευρά, ενώ η θύρα κατά μήκος της μακράς πλευράς του πρώτου χώρου, που οδηγούσε στο δίδυμο όγκο είναι σήμερα κλειστή με λιθοδομή. Η πρόσβαση σε αυτόν το χώρο από άλλο σημείο στάθηκε αδύνατη λόγω των πυκνών βάτων που τον

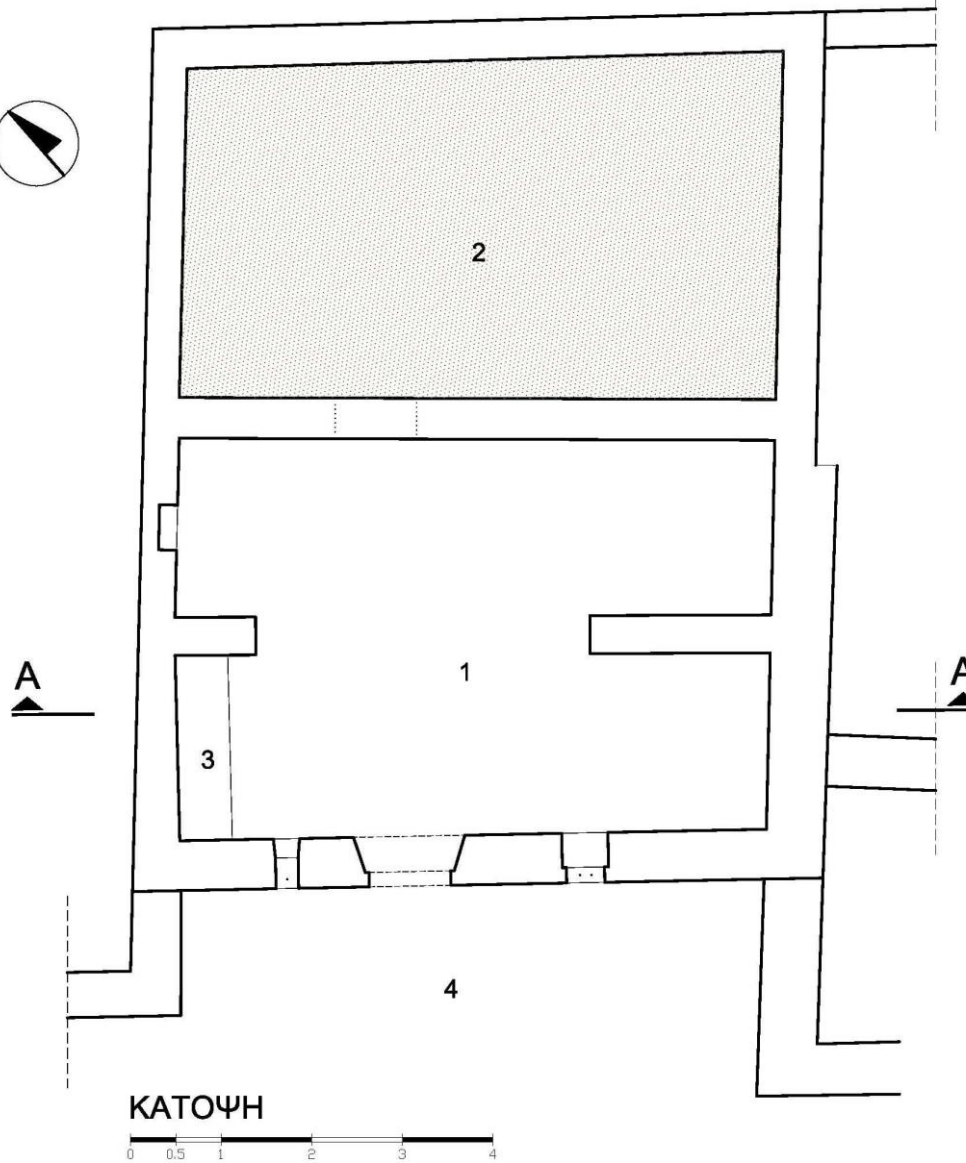
κατοικούν σήμερα, ωστόσο η μορφολογία του οδηγεί στο συμπέρασμα πως πρέπει να υπήρχε και εκεί καμάρα. Στην κατασκευή αυτού του χώρου μπορεί να οδήγησε η ανάγκη για στέγαση περισσότερων μελών της οικογένειας ή ακόμη και για να προικίσουν δύο θυγατέρες, ήταν κάτι που συναντάται συχνά.

Σήμερα βρίσκεται σε ερειπωμένη κατάσταση, αλλά ακολουθεί τα τυπικά μορφολογικά χαρακτηριστικά των Σφακιανών *καμαρόσπιτων*. Η λίθινη καμάρα του δυτικού τμήματος έχει καταρρεύσει και μόνο οι παραστάδες αυτής μαρτυρούν τις διαστάσεις του ανοίγματος της. Δύο μικρά παράθυρα εκατέρωθεν της εισόδου είναι και τα μόνα από τα οποία φωτιζόταν το σπίτι, ενώ ο δεύτερος χώρος είναι άγνωστο αν διέθετε κάποιο μικρό άνοιγμα στον βορειοανατολικό τοίχο του καθώς αυτός έχει μερικώς καταρρεύσει.

Κύρια είσοδος κατοικίας με τα μικρά ανοίγματα εκατέρωθεν αυτής.

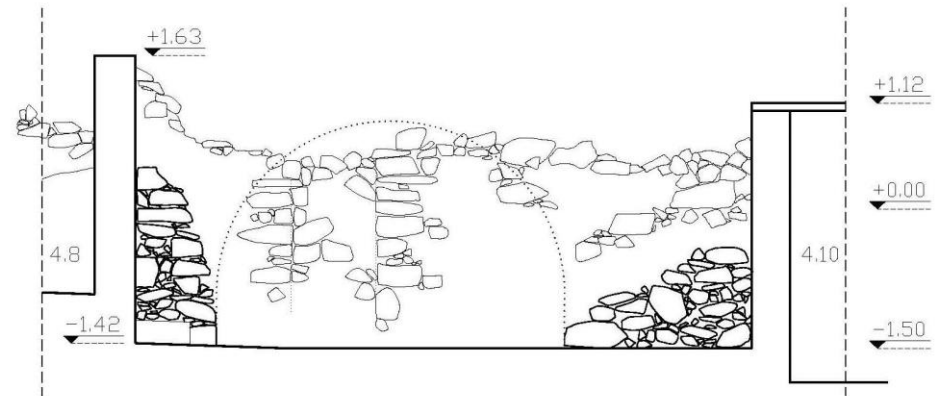
ΣΧΕΔΙΑ

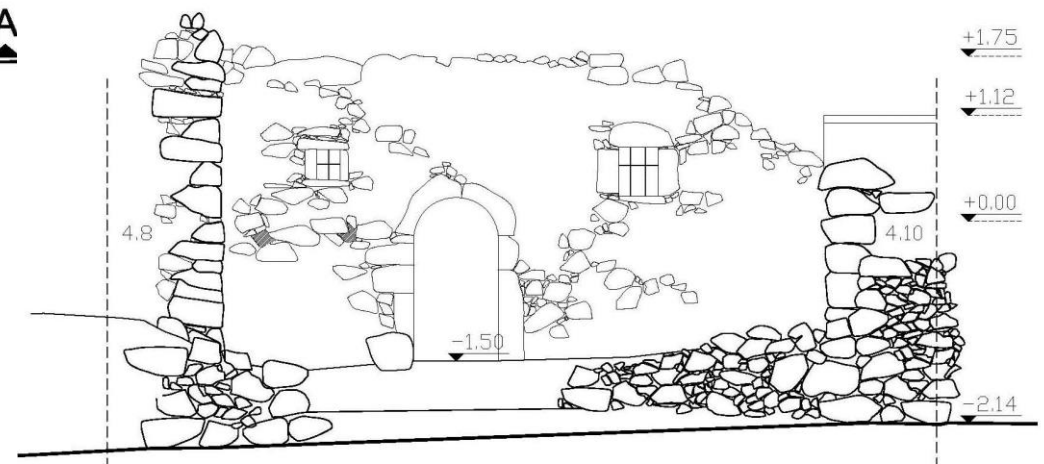
ΚΑΤΟΨΗ

1. Σπίτι 2. Δίδυμος χώρος 3. Πεζούλα 4. Αυλή

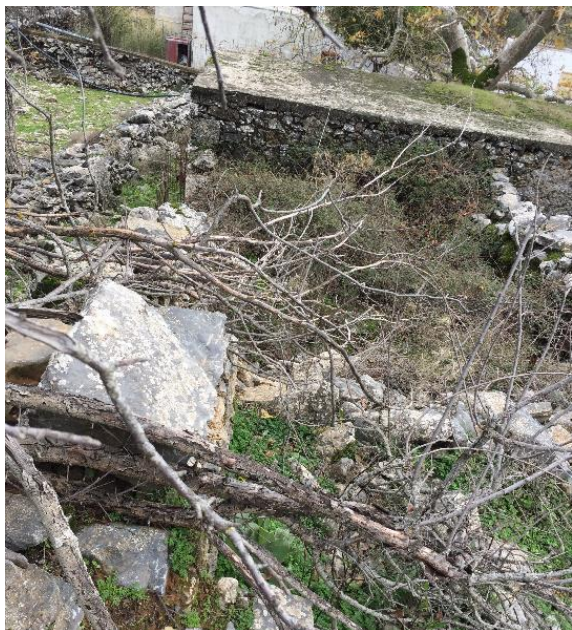

ΤΟΜΗ Α-Α

ΝΟΤΙΟΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ

Άποψη δίδυμου χώρου με τα πυκνά βάτα και στο βάθος η κατοικία με αριθμό 4.10.

Τοξωτή θύρα εισόδου. Στην πρώτη άποψη απεικονίζεται και ένα από τα μικρά ανοίγματα με σιδεριά.

Ενδιάμεση θύρα που οδηγούσε στον δεύτερο όγκο που σήμερα έχει κλειστεί με λιθοδομή.

4 Πλατυμέτωπο Καμαρόσπιτο ή «Αρχοντόσπιτο»

Ακόμη ένα σπίτι που βρίσκεται στην Μέσα Γειτονία και κατατάσσεται στην τυπολογική κατηγορία των πλατυμέτωπων καμαρόσπιτων είναι το **4.4**. Πρόκειται για ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά παραδείγματα αυτού του τύπου, αφού βρίσκεται σε αρκετά καλή κατάσταση και συγκεντρώνει τα περισσότερα από τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των κατοικιών αυτής της κατηγορίας.

Η κύρια είσοδος του με τοξωτό ανώφλι έχει νοτιοανατολικό προσανατολισμό με δύο παράθυρα εκατέρωθεν διαφορετικών διαστάσεων που είναι και τα μόνα από τα οποία φωτίζεται ο χώρος του κυρίως σπιτιού. Το πρώτο από τα δεξιά της εισόδου *καντούνι*, ήταν ο χώρος της κουζίνας με το τζάκι και την *παρασιά*. Η ονομασία που έχουν δώσει σε αυτόν το χώρο συμφωνεί τέλεια με την διαμόρφωση του και την λειτουργία του, το λένε *καμινάδα*, όπου ο διαχωρισμός του από το υπόλοιπο σπίτι γίνεται με την παρεμβολή ενός χαμηλωμένου τόξου. Κατά πλάτος αυτού του χώρου βρίσκεται μία χτιστή πεζούλα, με κενό στο κάτω μέρος της μάλλον για αποθήκευση και πάνω ψηλά μία

στρογγυλή τρύπα στο δώμα ήταν η καπνοδόχος. Συνήθως ο φούρνος βρισκόταν στο χώρο της *καμινάδας*, στο συγκεκριμένο σπίτι όμως βρίσκεται εξωτερικά σε επαφή με τον ανατολικό τοίχο και δεν επικοινωνεί με τον χώρο της καμινάδας. Στην αμέσως αριστερή κόγχη μετά την κύρια είσοδο, βρισκόταν το πατητήρι το οποίο σήμερα έχει γκρεμιστεί και μόνο απομεινάρια του περιγράμματος του μαρτυρούν την άλλοτε ύπαρξη του. Η δυτική *σπάλα* λειτουργούσε ως χώρος ύπνου και διέθετε *σοφάδες* και στα δύο *καντούνια*.

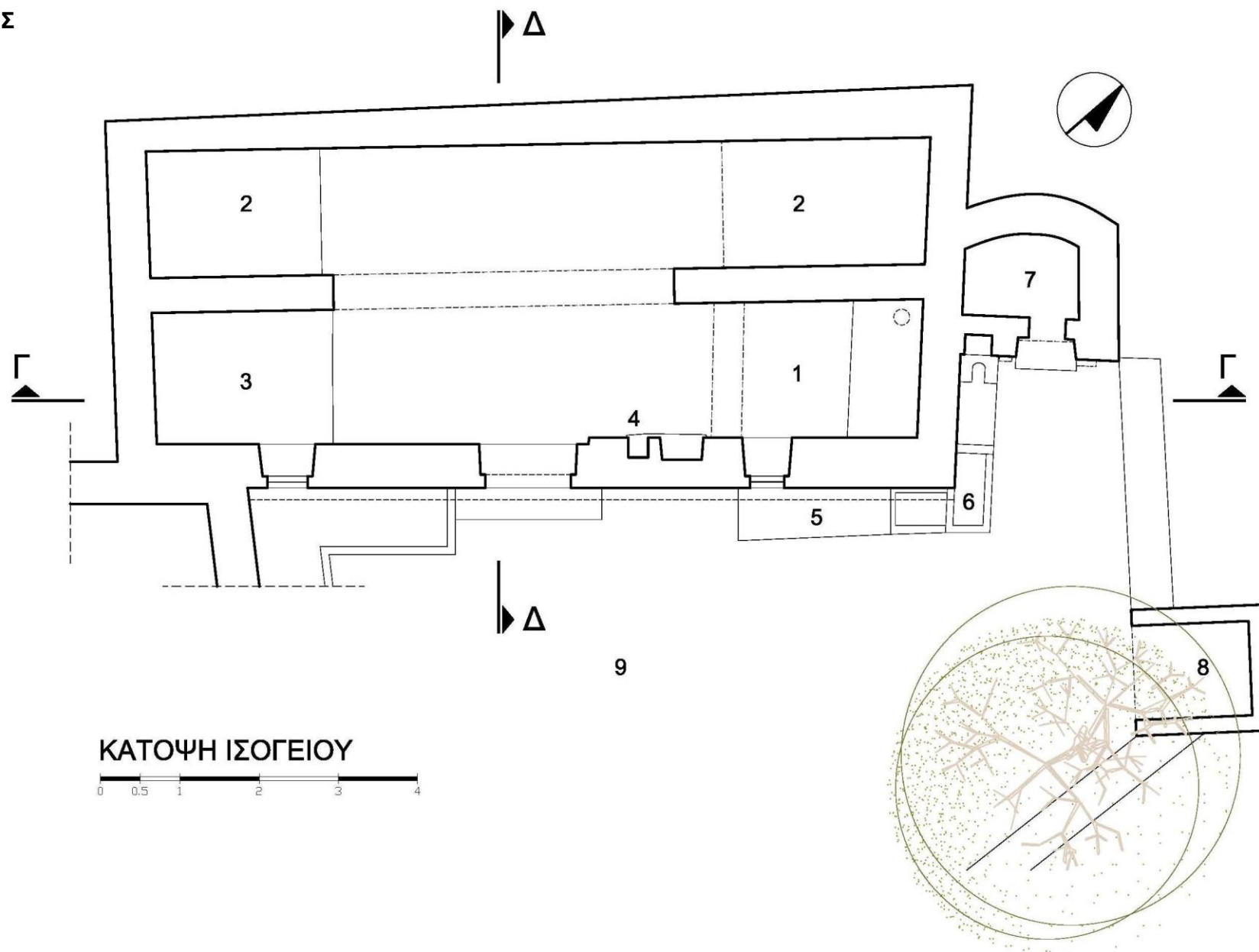
Το μεγάλο ύψος του συγκεκριμένου σπιτιού είναι που το κάνει να διαφέρει από άλλα του οικισμού που ανήκουν στην ίδια τυπολογική κατηγορία και να οδηγεί στο συμπέρασμα πως πρέπει να επρόκειτο για κάποιο «αρχοντόσπιτο». Εσωτερικά και κάτω από τα φέροντα ξύλινα δοκάρια που συγκρατούν το δώμα φτάνει περίπου τα 3,50μ. Αυτό εξασφαλίζει την καθ' ύψος διαίρεση και δημιουργεί ευρύχωρους χώρους κάτω από τους *σοφάδες* όπου είναι κατασκευασμένοι σε ύψος 1,60 μ.

Εξωτερικά του σπιτιού μια πέτρινη πεζούλα με δύο γούρνες, ο πέτρινος φούρνος, ένα παρτέρι αριστερά της κύριας εισόδου, αλλά και μία μεγάλη καρυδιά που προσφέρει παχύ ίσκιο κάνουν την αυλή αυτού του σπιτιού μία από της ομορφότερες που συναντά κανείς στο χωριό.

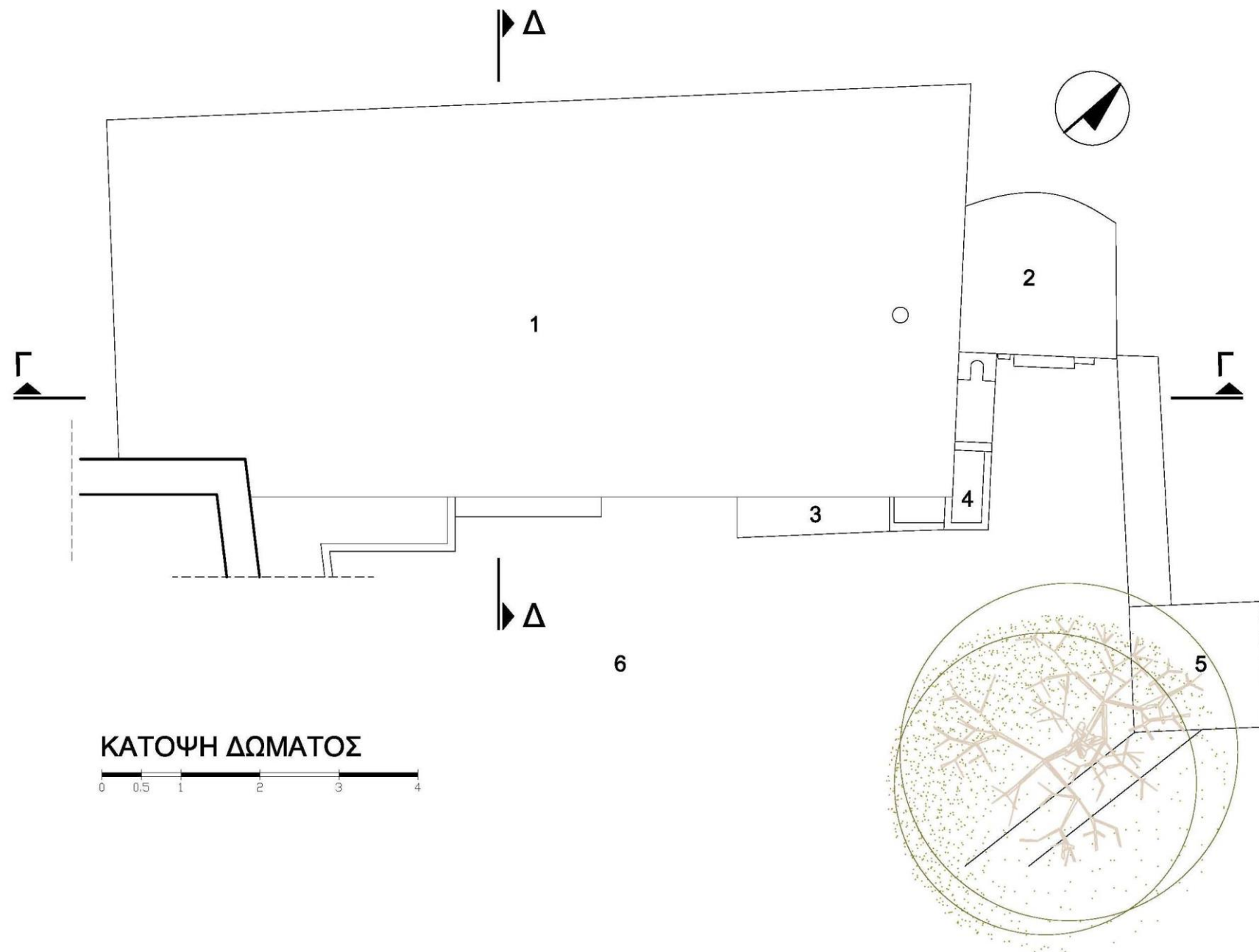

Κύρια όψη κατοικίας και στο βάθος ο πέτρινος περίτεχνος φούρνος.

ΚΑΤΟΨΕΙΣ

1. Καμινάδα 2. Σοφάδες 3. Πατητήρι 4. Λαϊνοστάτης 5. Πεζούλα 6. Γούρνα 7. Φούρνος 8. Λουτρό (μεταγενέστερη κατασκευή) 9. Αυλή

1. Αρχοντόσπιτο 2. Φούρνος 3. Πεζούλα 4. Γούρνα 5. Λουτρό (μεταγενέστερη κατασκευή) 6. Αυλή

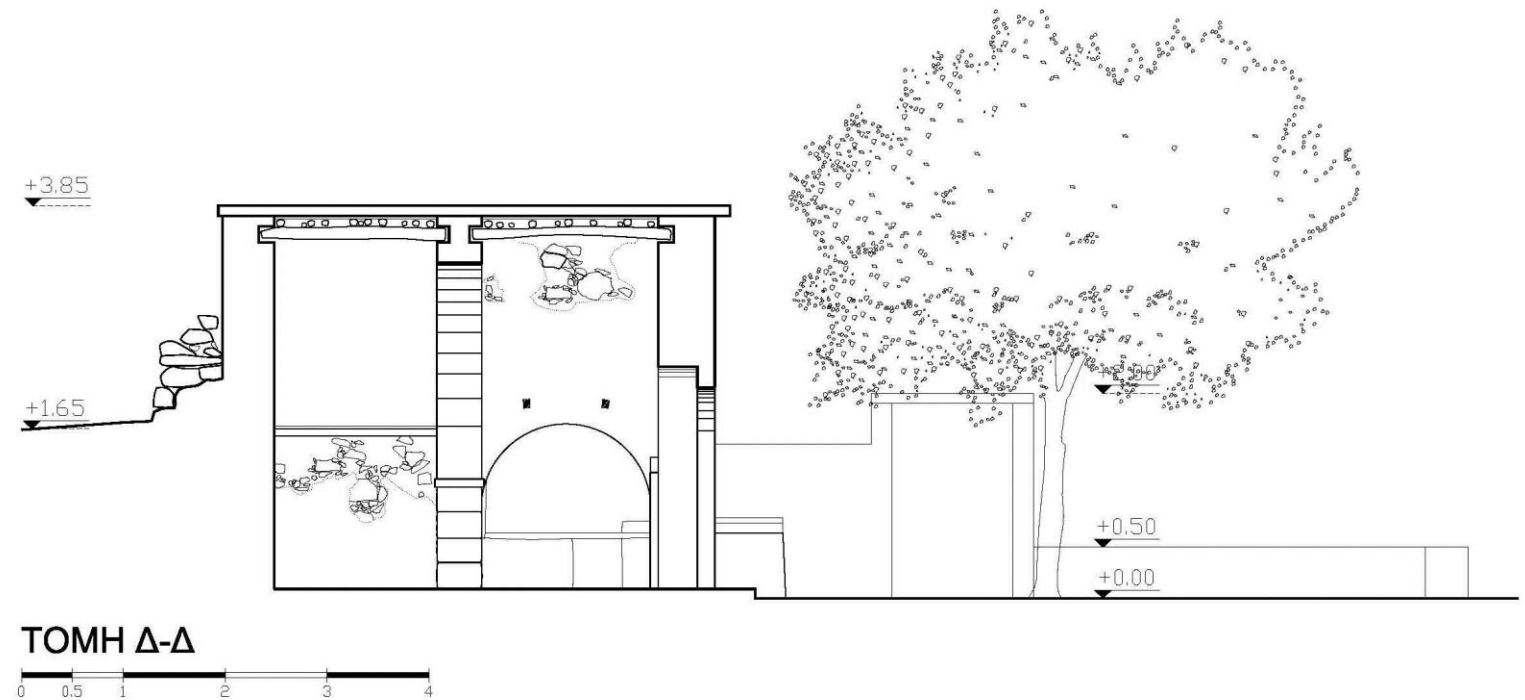
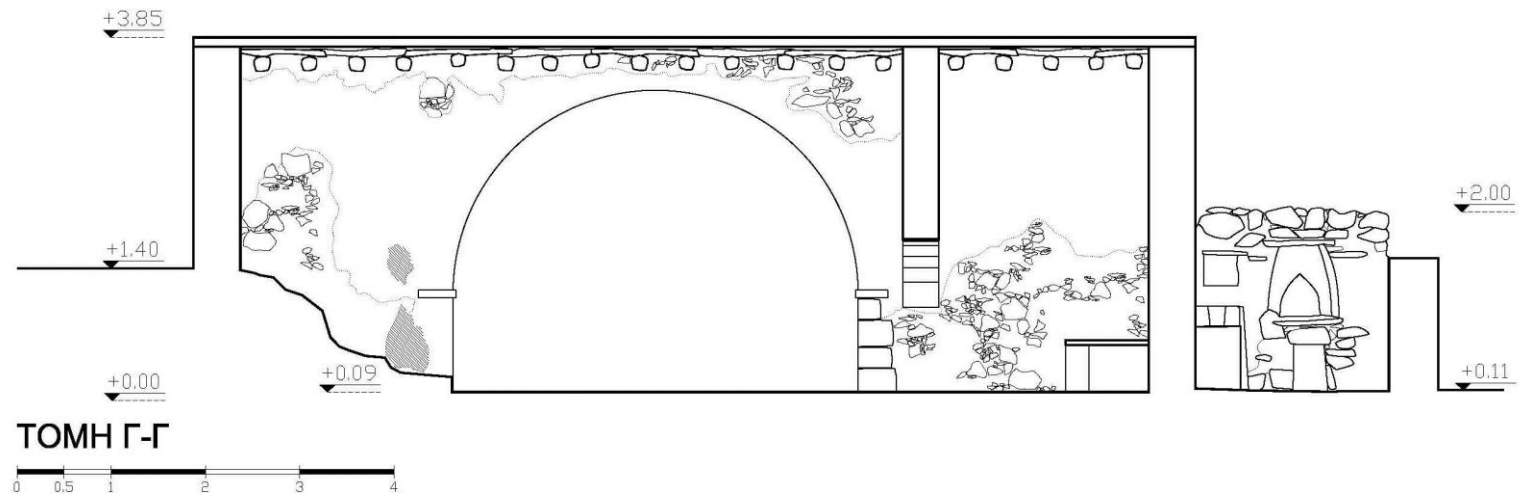
ΤΟΜΕΣ - ΟΨΕΙΣ

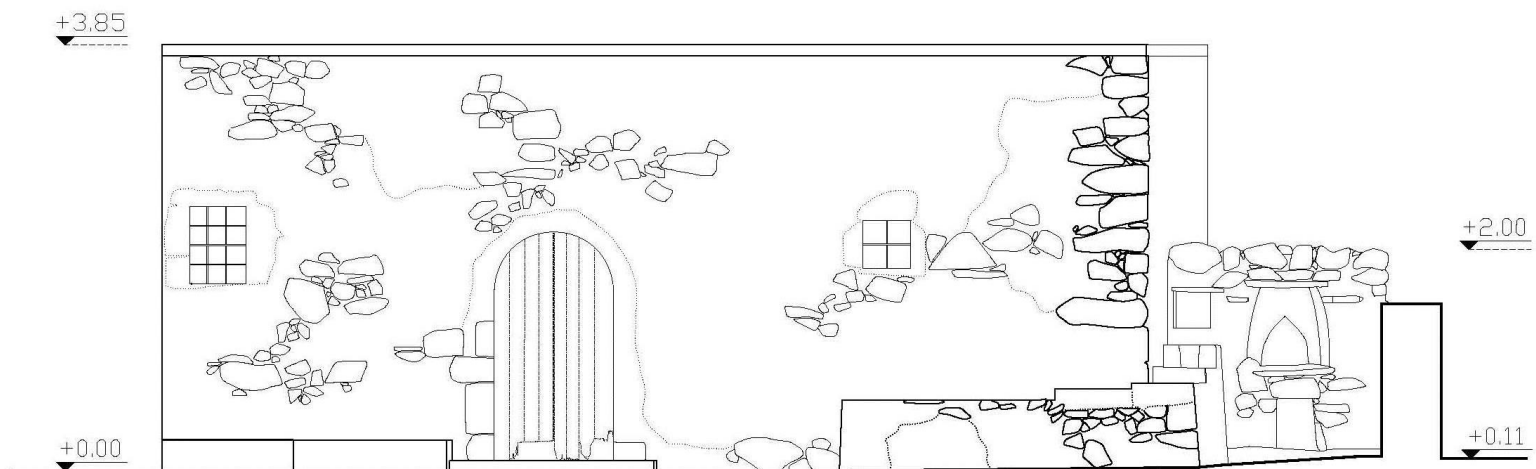

Εσωτερικά η καμινάδα με το χαμηλωμένο τόξο.

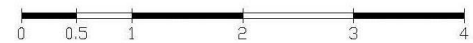

Καντούνι με σοφά.

ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΗ

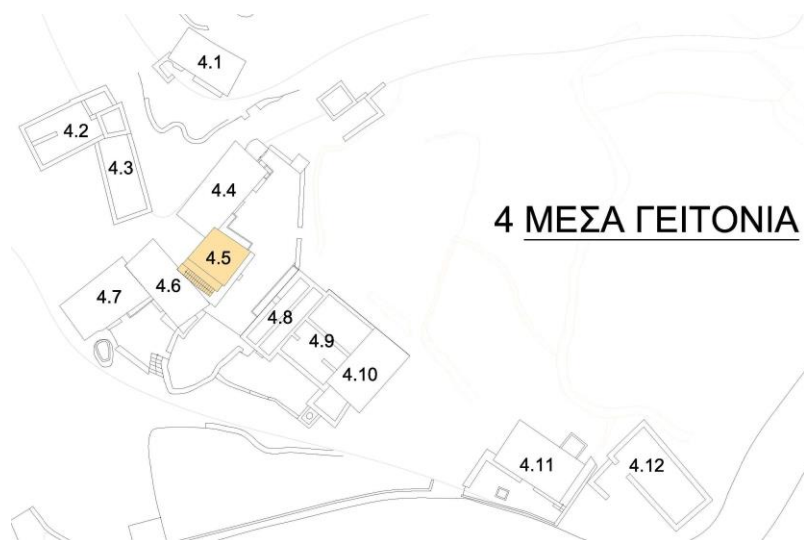

Άποψη από την αυλή του σπιτιού που απεικονίζεται η πέτρινη πεζούλα με την γούρνα και στο βάθος το λουτρό.

Ο πέτρινος φούρνος στην αυλή με τις θυρίδες και τον χώρο από κάτω για να κοιτάσσουν οι κότες.

5 Διώροφη Κατοικία

Η κατοικία με αριθμό **4.5** που βρίσκεται επίσης στη Μέσα Γειτονιά όπως και οι παραπάνω τέσσερις κατοικίες που εξετάστηκαν, εντάσσεται στην τυπολογική κατηγορία των διώροφων κτισμάτων. Πρόκειται για τύπο σπιτιού που δεν είναι αρκετά συνηθισμένος στον οικισμό του Ασφένδου και για το λόγο αυτό επιλέχθηκε για αποτύπωση και περεταίρω ανάλυση.

Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αναλογίες του ισόγειου όγκου, όπου η κάτοψη του πλησιάζει το τετράγωνο, είναι όμως ελαφρώς πεπλατυσμένη. Ο ισόγειος αυτός όγκος έχει προσανατολισμένη την είσοδο του νοτιοανατολικά και αποτελείται από έναν ενιαίο μικρών διαστάσεων χώρο που προφανώς ήταν το *πόρτεγο* του σπιτιού. Μία εξωτερική τσιμεντένια σκάλα στην νοτιοδυτική πλευρά του κτιρίου οδηγεί στον όροφο όπου είχε τη χρήση του οντά ή του ξενώνα, με ανεξάρτητη είσοδο. Το δωμάτιο αυτό καταλαμβάνει ένα τμήμα του ισογείου, με το υπόλοιπο δώμα να αποτελεί την βεράντα του ορόφου.

Το σπίτι είναι κατασκευασμένο από μικρούς ακατέργαστους λίθους, με εξαίρεση τους λαξευμένους γωνιόλιθους στον όροφο που μαρτυρούν πως πρέπει να είναι μεταγενέστερη προσθήκη. Τόσο το ισόγειο όσο και ο όροφος στεγάζονται από τσιμεντένιες πλάκες με ελάχιστο οπλισμό που το πάχος τους δεν ξεπερνά τα 10 εκατοστά. Ένα δοκάρι από σκυρόδεμα κάνει την εμφάνιση του εγκάρσια στο επίπεδο του ισογείου ακριβώς στο αποτύπωμα του πάνω ορόφου. Στις όψεις του είναι εμφανής η προσπάθεια συμμετρίας των ανοιγμάτων, με τα ανώφλια και τα πρέκια αυτών να είναι ίσια και τσιμεντένια. Οι λαξεύσεις, τα ένθετα σκυροδέματα και η γεωμετρία των ανοιγμάτων οδηγούν στο συμπέρασμα πως η συγκεκριμένη κατοικία είναι κτίσμα του μεσοπολέμου, δεκαετίας 1940 ή 1950 και ενδεχόμενως χτίστηκε στα ερείπια κάποιας παλαιότερης.

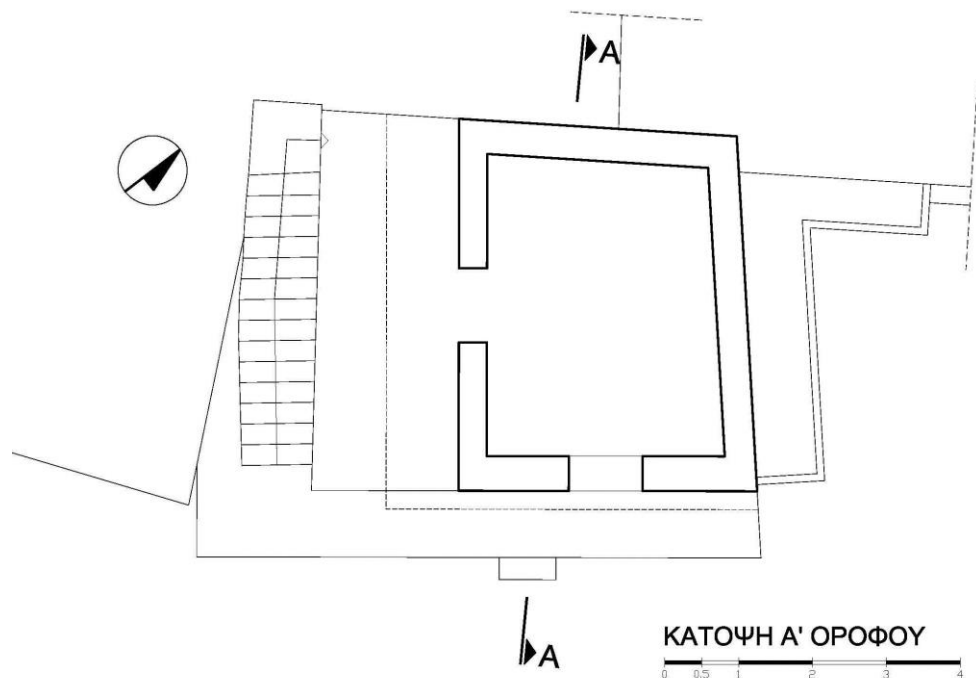
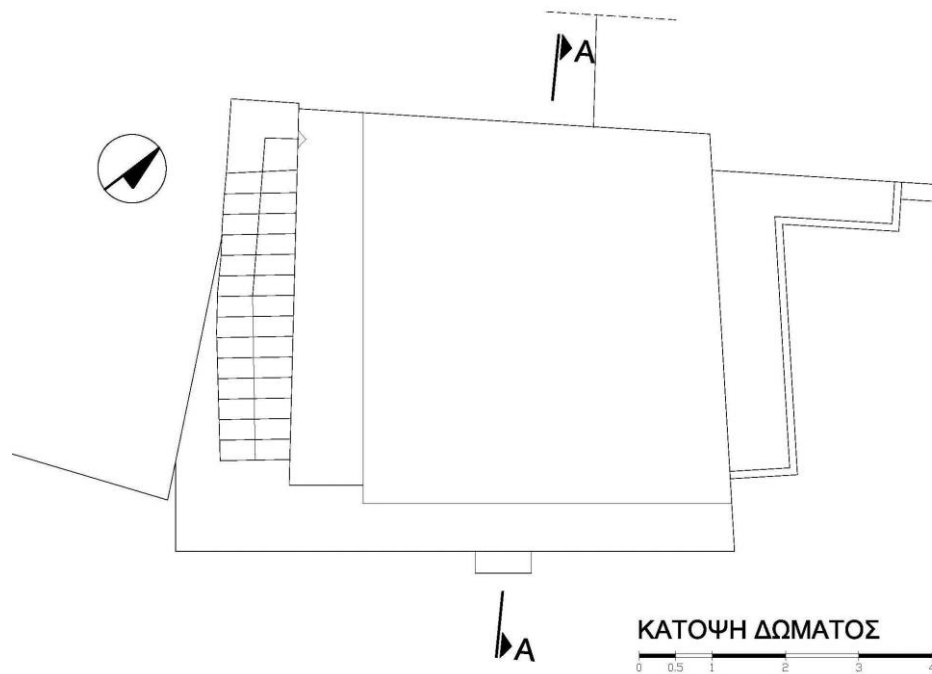
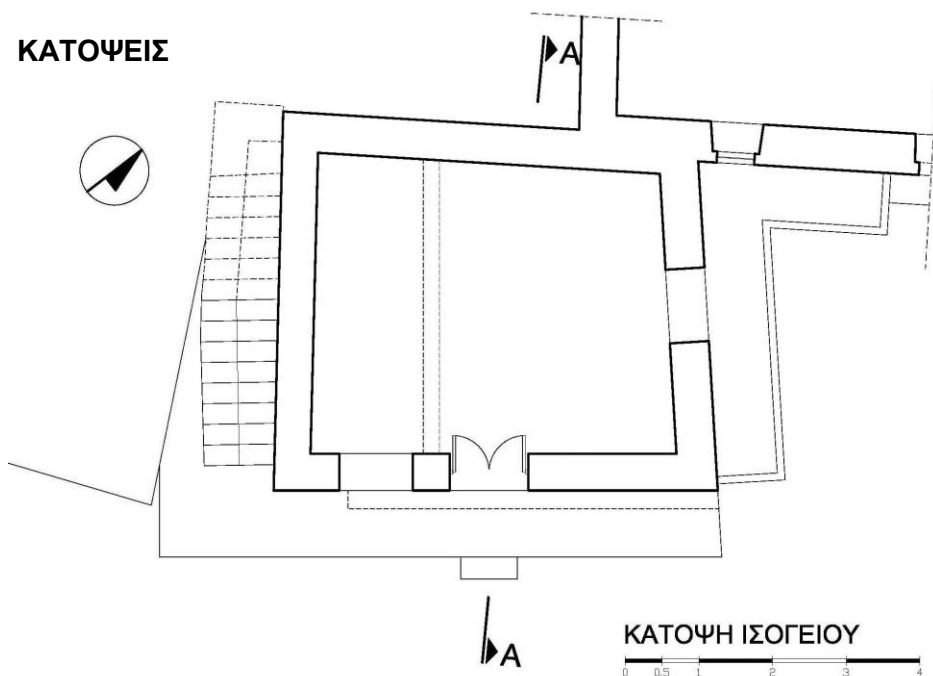

Ανατολική άποψη κατοικίας και στο βάθος η μερική επαφή με το αρχοντόσπιτο.

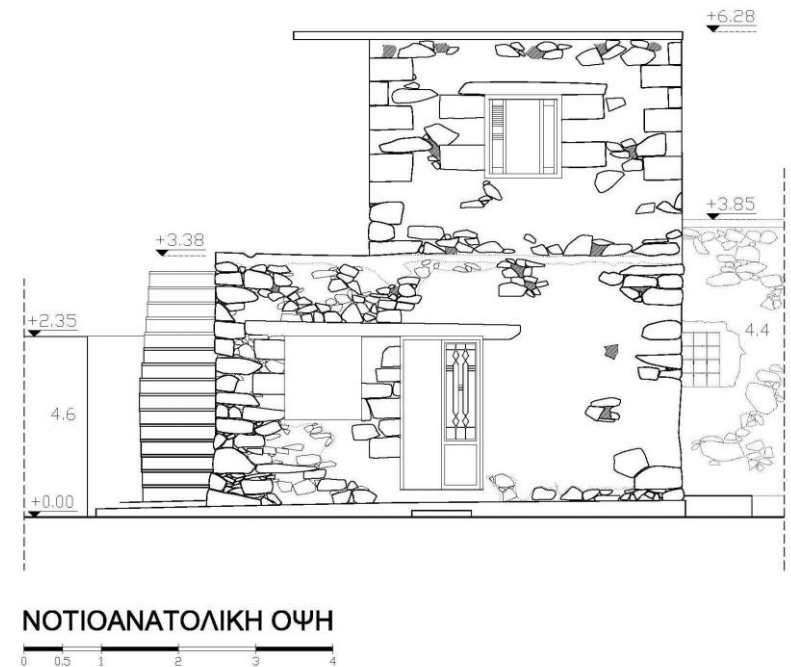
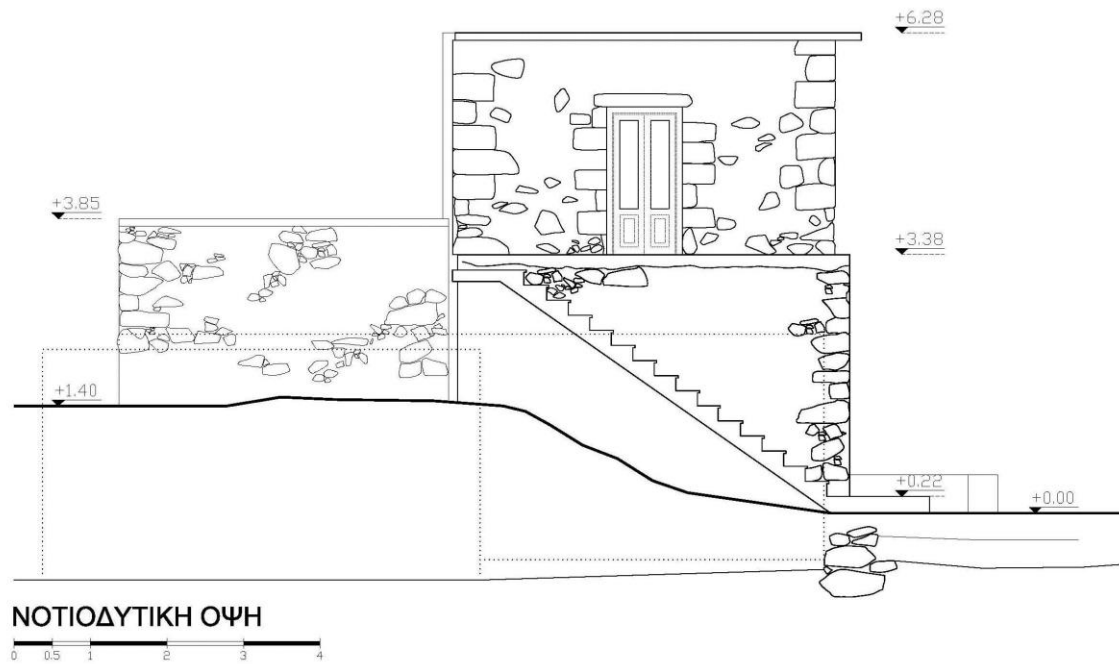
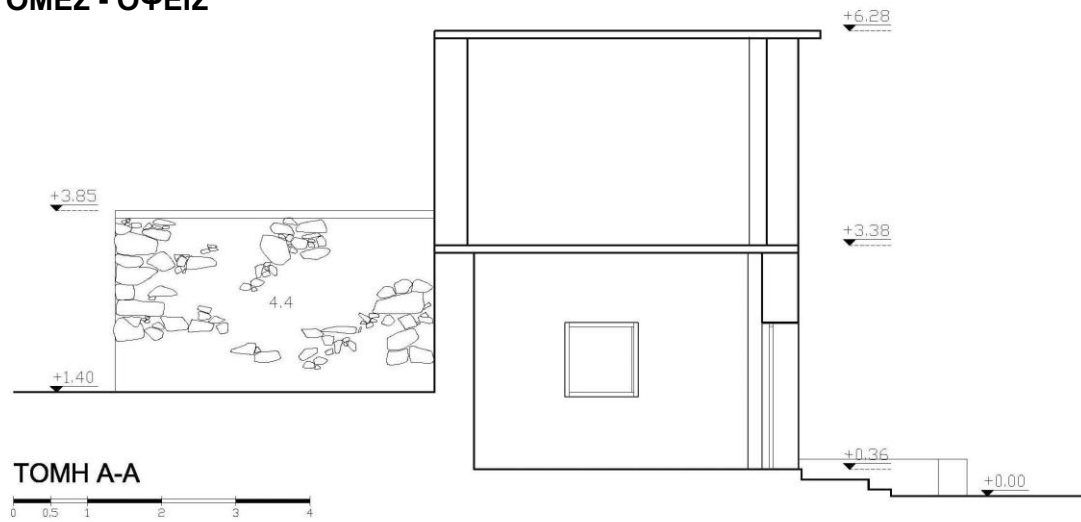
Κύρια όψη κατοικίας με την τσιμεντένια σκάλα στα αριστερά.

ΚΑΤΟΨΕΙΣ

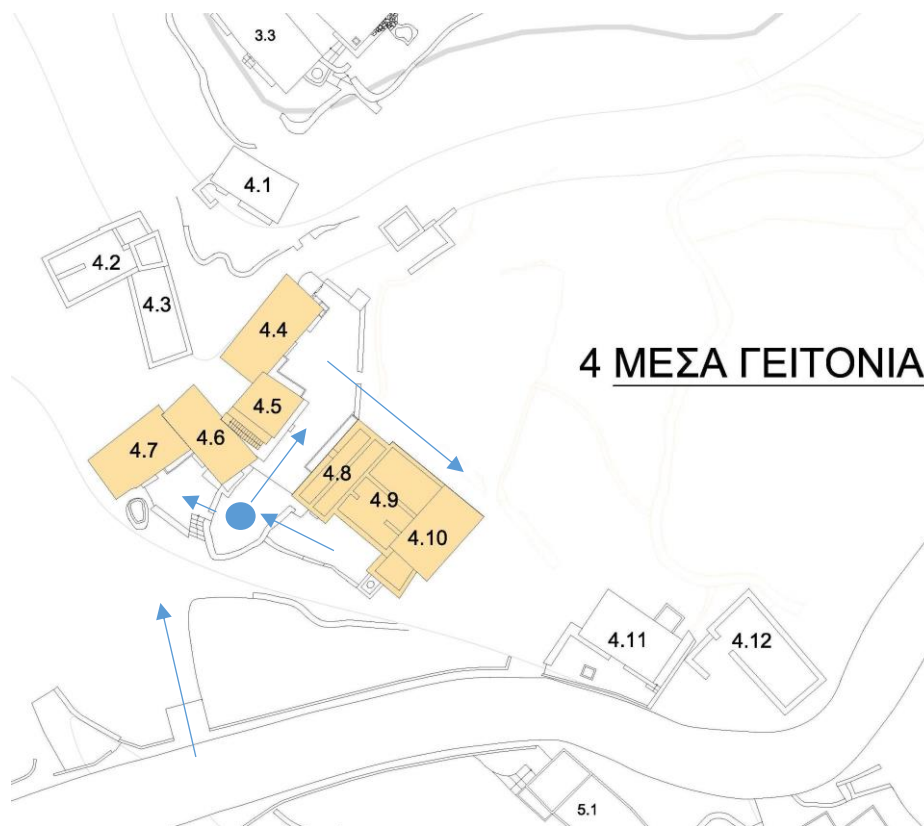

Όροφος κατοικίας με τσιμεντένια σκάλα και αυλή.

ΤΟΜΕΣ - ΟΨΕΙΣ

6 Σύνολο Κατοικιών στη Μέσα Γειτονιά

Παραπάνω μελετήθηκαν κάποιες μεμονωμένες κατοικίες που βρίσκονται στη Μέσα Γειτονιά. Ενδιαφέρον όμως παρουσιάζει και η διάταξη αυτών ως σύνολο αφού η ποικιλομορφία των κτισμάτων τόσο μορφολογικά όσο και τυπολογικά, είναι κάτι που δε συναντάται σε άλλο σημείο του οικισμού. Όπως έχει προαναφερθεί η Μέσα Γειτονιά βρίσκεται σε κεντρικό πυρήνα του οικισμού και απλώνεται σε ομαλό ανάγλυφο χωρίς μεγάλες κλίσεις. Το κτιριακό σύνολο που θα μελετηθεί είναι το πρώτο που απαντάται στα αριστερά του κεντρικού διανοιγμένου ασφαλτοστρωμένου δρόμου, κατά την είσοδο στο χωριό.

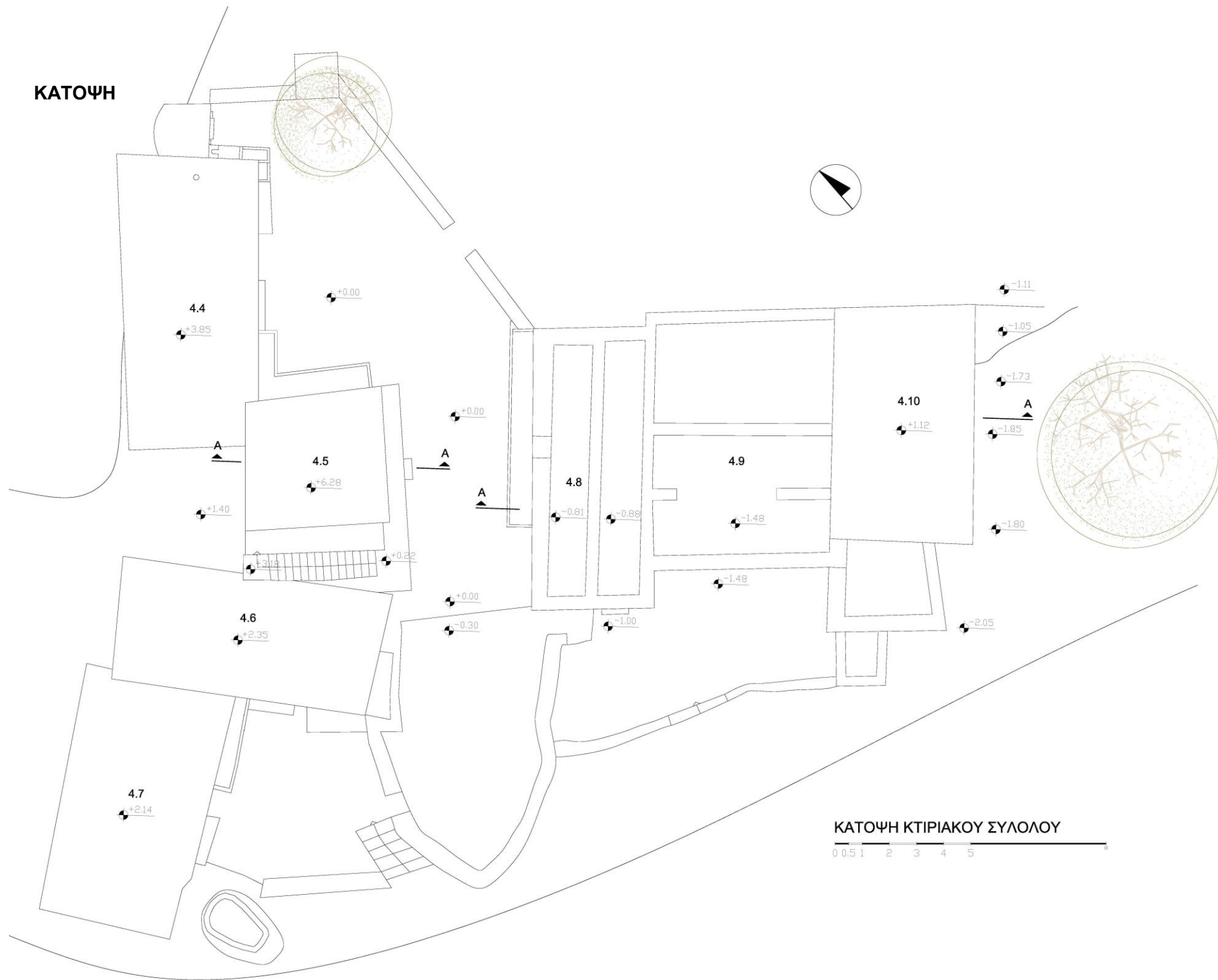
Πρόκειται για κατοικίες με πυκνή διάταξη, που οι περισσότερες από αυτές μοιράζονται και από έναν λίθινο τοίχο, τον λεγόμενο *σημισακό* όπως συνηθίζεται να αποκαλείται στην Κρήτη. Οι αυλές των σπιτιών είναι κοινές με κλιμακωτά περάσματα που διαμορφώνονται στο έδαφος με σκοπό να κατευθύνουν την κίνηση από την μία κατοικία στην άλλη και να δημιουργούν μία νοητή οριοθέτηση του χώρου. Ένας νοητός φαρδύς διάδρομος – πέρασμα – αυλή, διαιρεί το σύνολο σε δύο επιμέρους υποσύνολα το βορειοδυτικό και το νοτιοανατολικό.

Ένα ενδιαφέρον επίσης στοιχείο που εντοπίζεται σε αυτό το κτιριακό σύνολο σπιτιών είναι ότι συγκεντρώνει τις περισσότερες τυπολογικές κατηγορίες κατοικιών, αλλά και διαφορετικές χρονολογικά φάσεις κατασκευής με αποτέλεσμα η σύνθεση να αποκτά μια ποικιλότητα σε μορφές, υφές και ύψη που ταυτόχρονα αποτελούν ένα δεμένο οργανικό σύνολο.

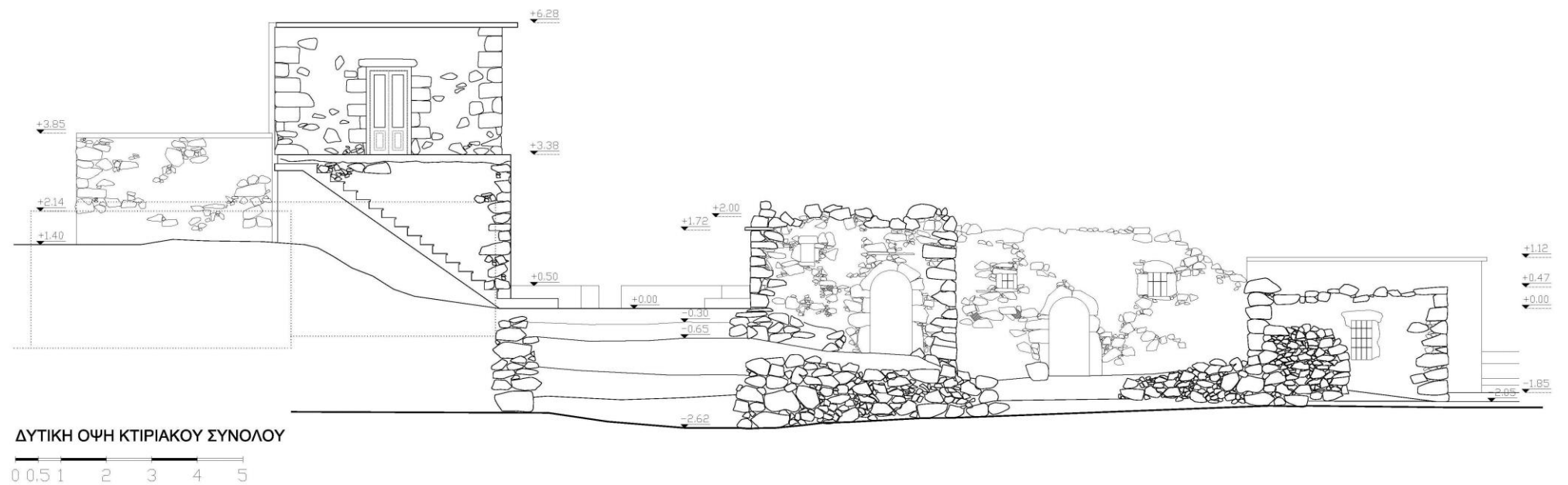
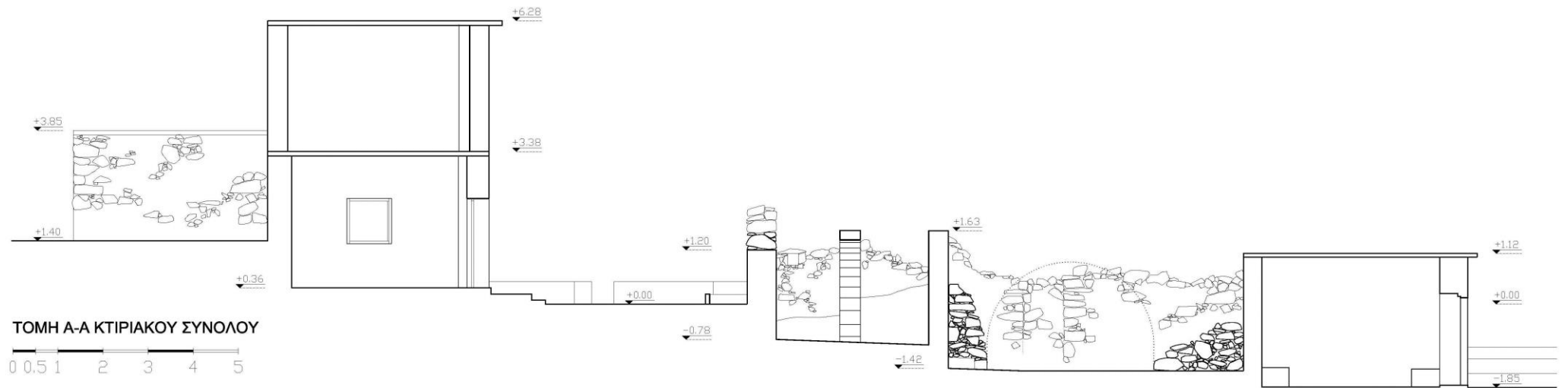

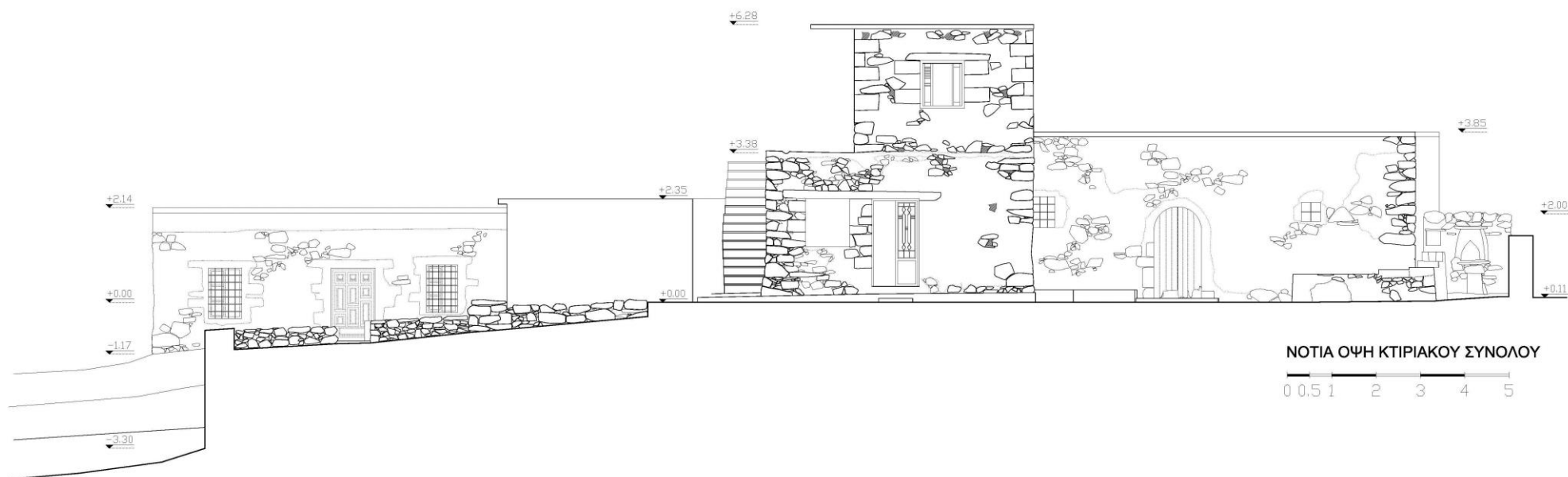
Η γειτονιά από ψηλά και το κτιριακό σύνολο σπιτιών.

ΚΑΤΟΨΗ

ΤΟΜΕΣ - ΟΨΕΙΣ

Άποψη συνόλου σπιτιών από τον δρόμο που απεικονίζονται τα διαφορετικά ύψη.

Τα πιο παλιά σπίτια σε συνεχή διάταξη και στο βάθος ξεχωρίζει η διώροφη κατοικία μεταγενέστερης κατασκευής.

Άποψη από ψηλά όπου απεικονίζεται η σχέση των κτισμάτων της Μέσα Γειτονιάς με τον δρόμο καθώς και με την ευρύτερη περιοχή.

Διάδρομος – Πέρασμα που διαιρεί το σύνολο των σπιτιών σε δύο επιμέρους υποσύνολα.

Νοτιοδυτική άποψη όπου απεικονίζεται η κλιμακωτή πορεία προς τις κατοικίες.

7 Πλατυμέτωπο Καμαρόσπιτο με «Φουρνόσπιτο»

Η κατοικία **9.2** βρίσκεται στη γειτονιά του Χατζή, στους «*Δέτη το πλάι*» όπως συνηθίζουν να αποκαλούν οι Ασφενδιανοί την περιοχή, όπου χαρακτηρίζεται από αραιή δόμηση και το σπίτι που παρουσιάζεται παρακάτω βρίσκεται μαζί με το 9.1 σε αρκετά μεγάλη απόσταση από τα υπόλοιπα, στο νοτιότερο τμήμα της γειτονιάς.

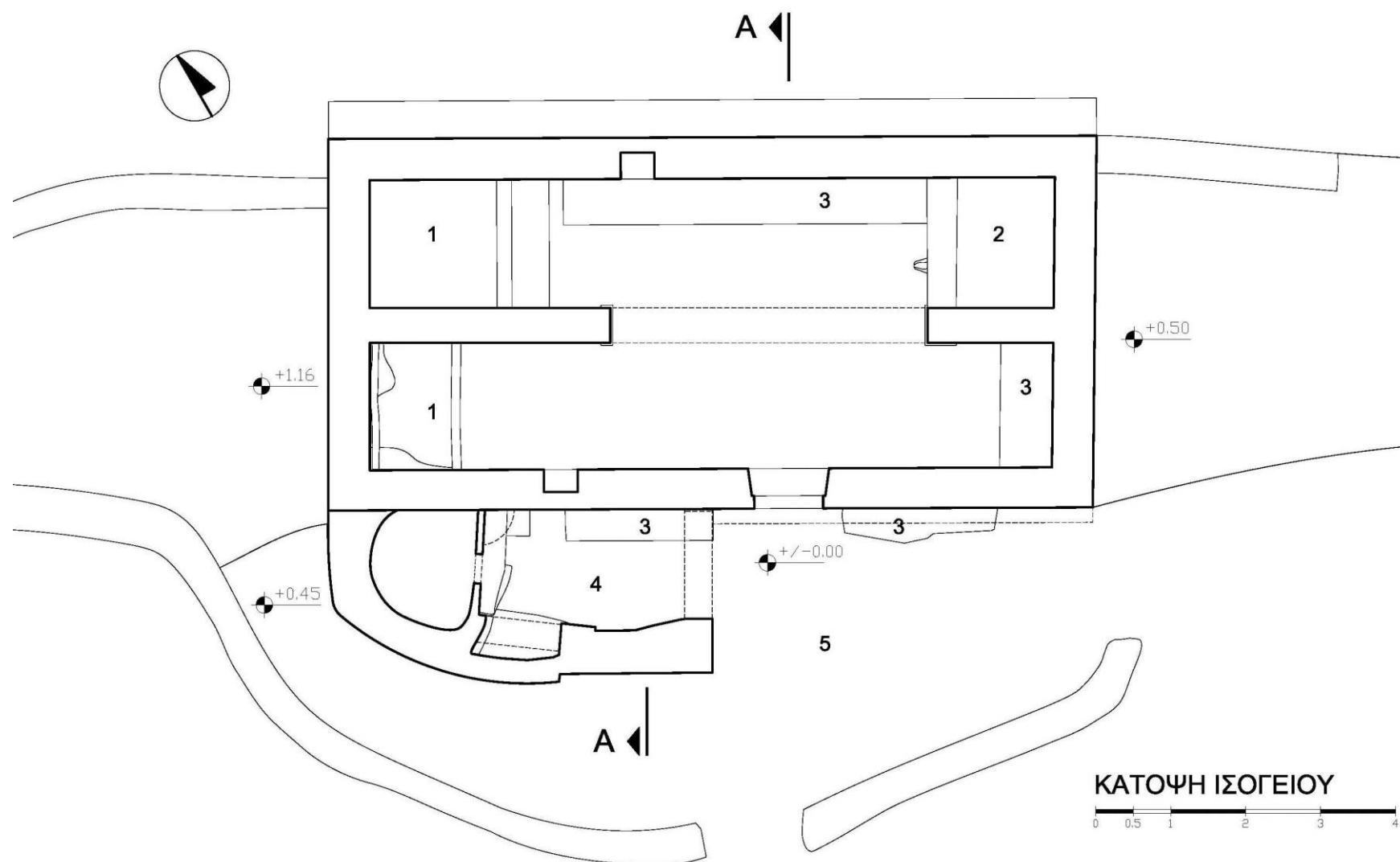
Πρόκειται για ένα πλατυμέτωπο *καμαρόσπιτο* που στεγάζεται με δώμα, με την κύρια είσοδο του να έχει νότιο προσανατολισμό και να αποτελεί και το μοναδικό άνοιγμα του σπιτιού. Αν και στο εσωτερικό του ακολουθείται η τυπική διάταξη των *καμαρόσπιτων*, με τα τέσσερα *καντούνια* να συγκεντρώνουν τις επιμέρους λειτουργίες, δύο σταθερά στοιχεία του χώρου ξεχωρίζουν. Το ένα από αυτά είναι μία πέτρινη πεζούλα στον βόρειο εσωτερικό τυφλό τοίχο του σπιτιού που εκτείνεται από το ένα *καντούνι* έως το άλλο και είναι η πρώτη που αντικρίζει

κάποιος μπαίνοντας στο σπίτι μετά την καμάρα. Το μήκος της μαρτυρά πως είχε διπλή χρήση, καθιστικού αλλά και χώρο ύπνου. Το δεύτερο είναι το πέτρινο πατητήρι, ένα εντυπωσιακό στοιχείο στο χώρο που διατηρείται σε πολύ καλή κατάσταση και καταλαμβάνει το δευτερό δεξιό *καντούνι* μετά την είσοδο.

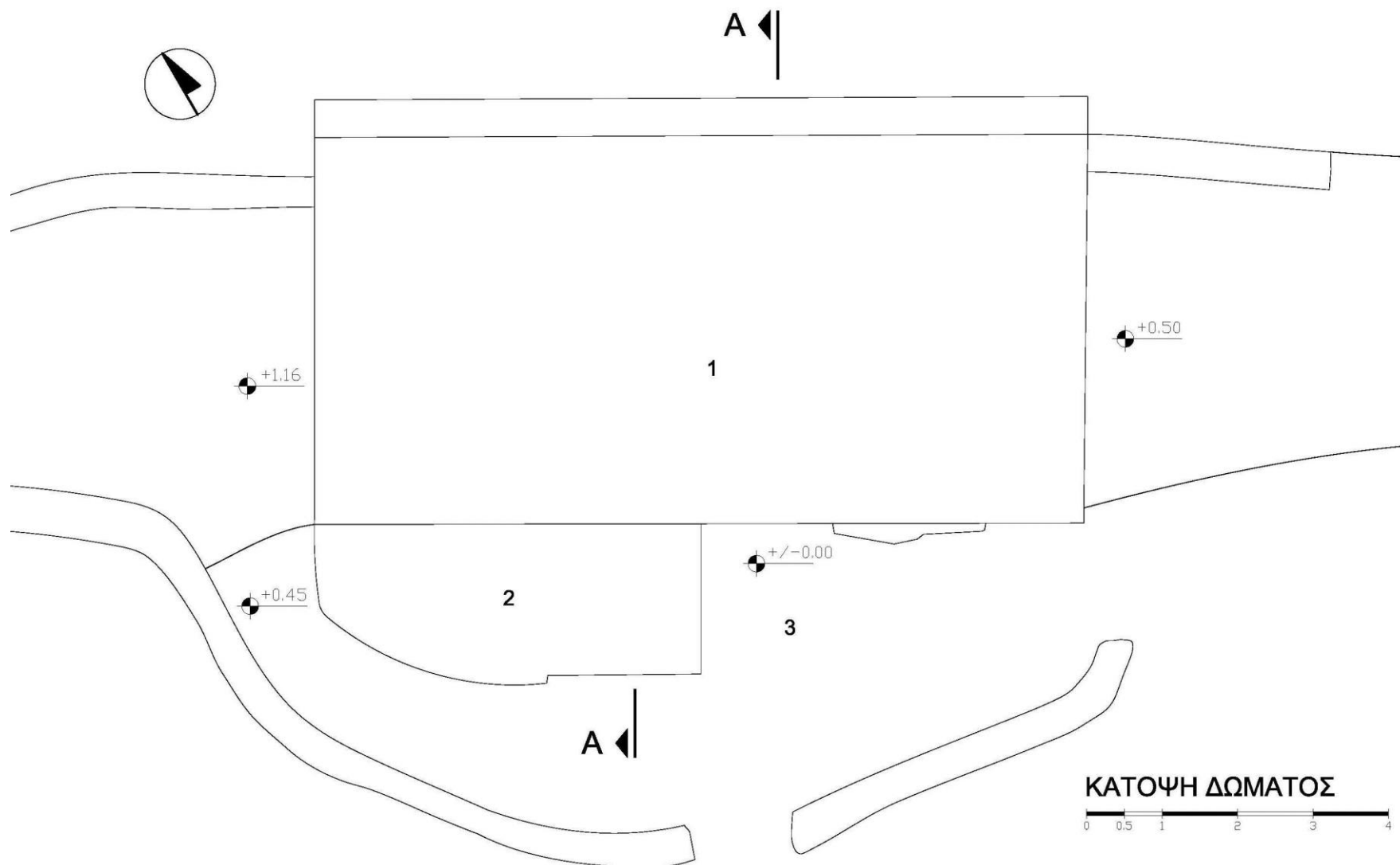
Παρά το γεγονός πως το χωμάτινο δώμα έχει αντικατασταθεί με τσιμεντένιο οι ξύλινοι δοκοί που το συγκρατούσαν και είναι εμφανείς εσωτερικά διατηρούνται σε εξαιρετική κατάσταση. Είναι από πρίνο ακανόνιστης διατομής και διατεταγμένοι περίπου σε απόσταση 40 εκατοστών ο ένας από τον άλλο. Πάνω από αυτό τον σκελετό είναι τοποθετημένα ξύλα ακανόνιστης διατομής οι *σκίζες*, κολλητά το ένα με το άλλο, που κλείνουν τα κενά ανάμεσα στα καμπουρωτά δοκάρια.

Το μεγαλύτερο ενδιαφέρον σε αυτό το σπίτι συγκεντρώνεται στο καμπυλόμορφο οργανικό κτίσμα που το συνοδεύει. Πρόκειται για ένα *παράσπιτο* που αν θα μπορούσε να του δοθεί ένα όνομα που να χαρακτηρίζει την λειτουργική του χρήση ως χώρο αυτό θα ήταν *φουρνόσπιτο*, μιας και αφορά έναν πέτρινο όγκο κατασκευασμένο σε επαφή με το νότιο τοίχο του σπιτιού, μέσα στον οποίο στεγάζεται ο φούρνος. Η είσοδος σε αυτόν το χώρο είναι ανεξάρτητη και πραγματοποιείται μέσω μίας τοξωτής θύρας με ανατολικό προσανατολισμό, αριστερά της κύριας εισόδου της κατοικίας. Λειτουργικά θα μπορούσε να παραλληλιστεί με την σημερινή κουζίνα, αφού φαίνεται να είχε παρόμοια χρήση. Στο εσωτερικό του υπάρχει πεζούλα, πέτρινος πάγκος, ράφια στους τοίχους, αλλά και κενός χώρος κάτω από το φούρνο για αποθήκευση και για να *κοιτάσσουν* οι κότες. Σήμερα ο χώρος αυτός στεγάζεται με τσιμεντένιο δώμα και είναι σε ύψος χαμηλότερος από την κύρια κατοικία.

ΚΑΤΟΨΕΙΣ

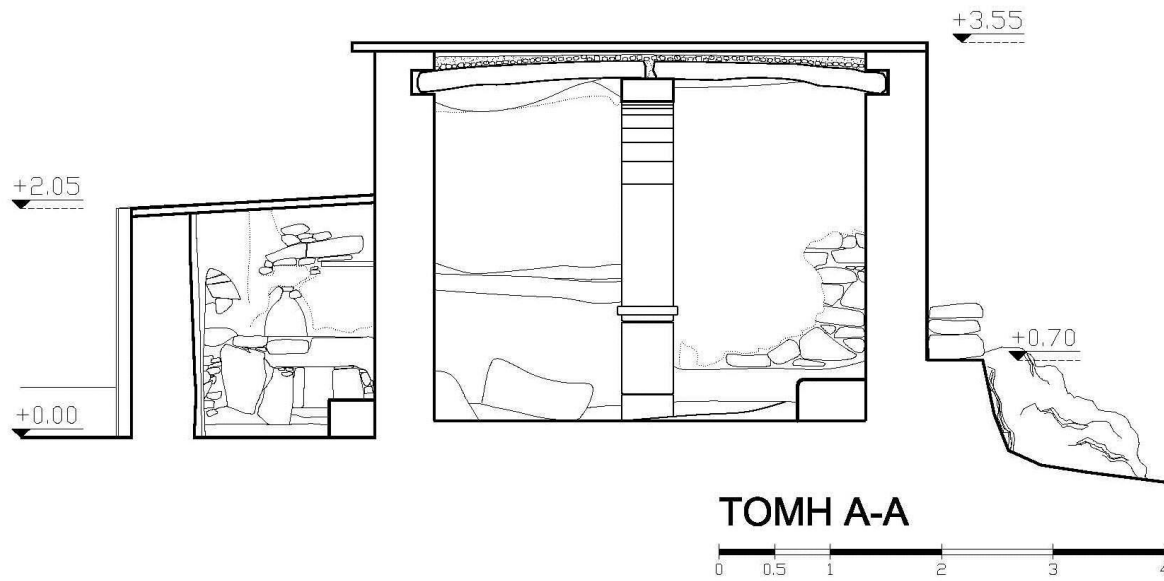

1. Σοφάδες 2. Πατητήρι 3. Πεζούλα 4. Φουρνόσπιτο 5. Αυλή

1. Σπίτι 2. Φουρνόσπιτο 3. Αυλή

ΤΟΜΕΣ – ΟΨΕΙΣ

Το πατητήρι.

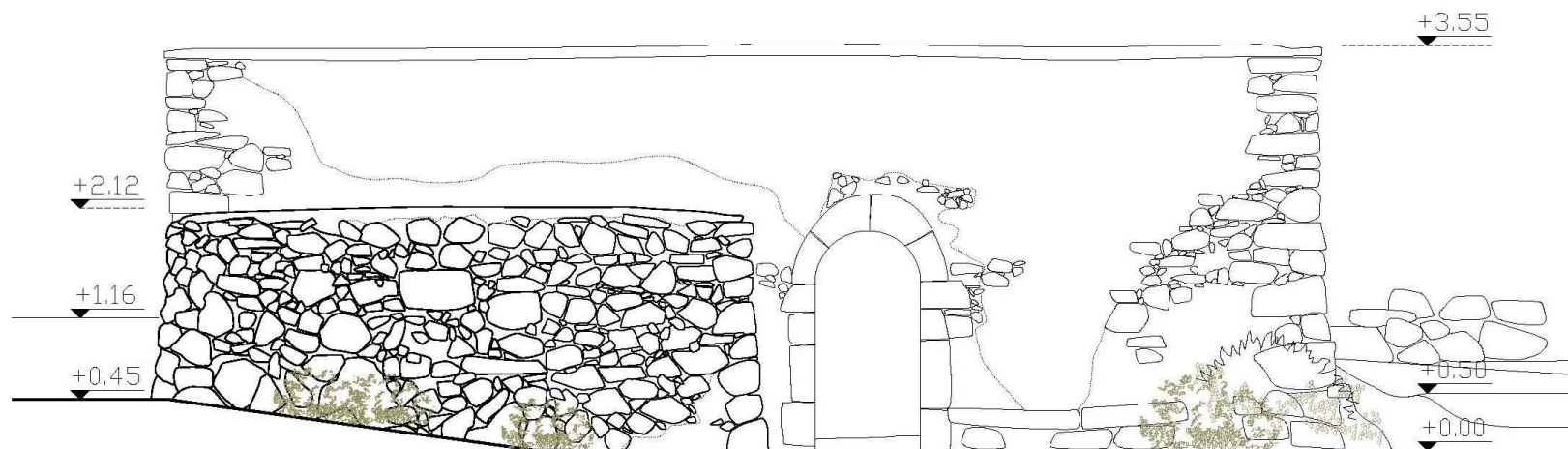
Το φουρνόσπιτο εσωτερικά.

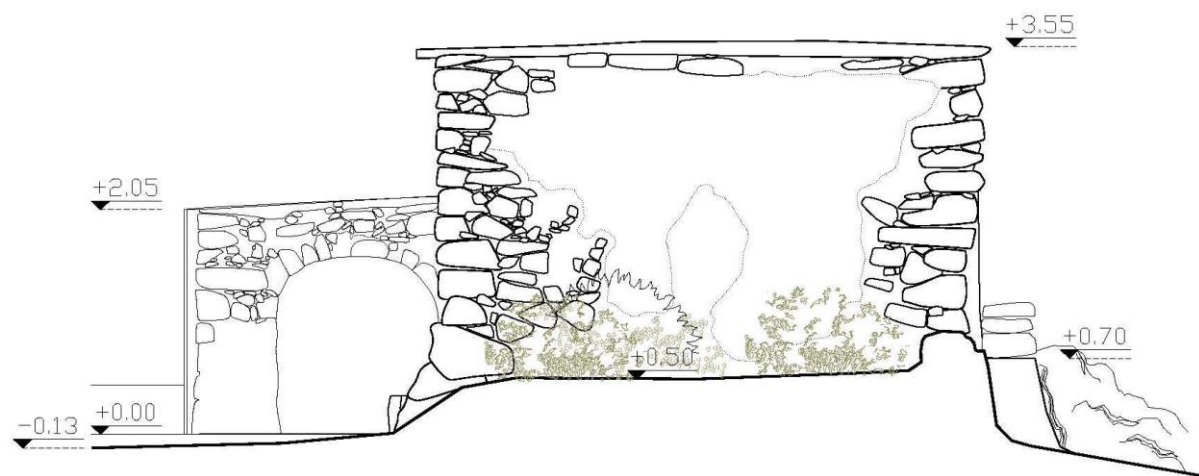
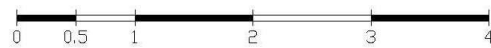
Λεπτομέρεια οροφής.

Η μεγάλη πέτρινη πεζούλα στο βάθος της καμάρας.

ΝΟΤΙΑ ΟΨΗ

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΗ

Δυτική άποψη κατοικίας με φουρνόσπιτο.

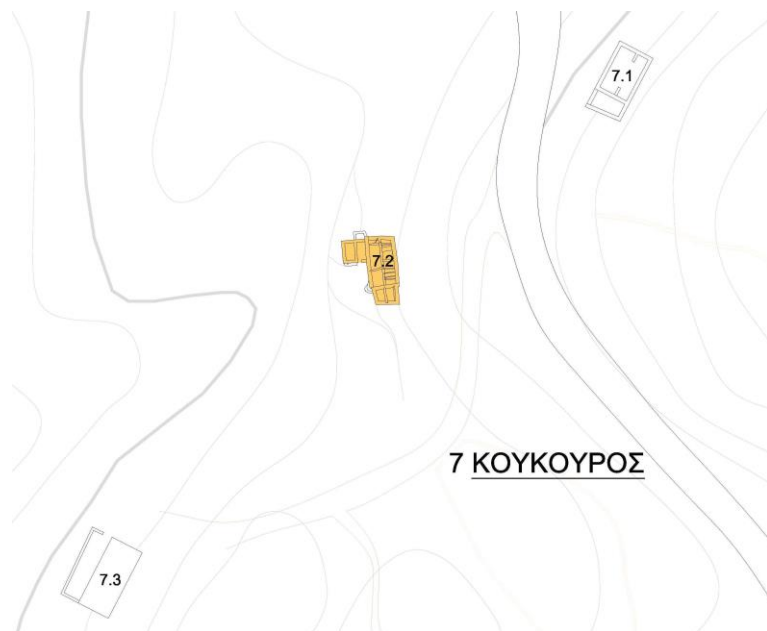

Νότια άποψη κατοικίας με φουρνόσπιτο.

Τοξωτή θύρα εισόδου στο φουρνόσπιτο και στο βάθος ο πέτρινος φούρνος και η πεζούλα.

8 Πλατυμέτωπο Καμαρόσπιτο Σύνθετου Τύπου

Ο Κούκουρος είναι μια γειτονιά του οικισμού αρκετά αποκομμένη από τις υπόλοιπες και συγκροτείται από τρεις μονάχα κατοικίες. Η δεύτερη εξ αυτών αριθμητικά η **7.2** παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον, τόσο κατασκευαστικά όσο και ως προς την ένταξη της στο ανάγλυφο και το τοπίο που την περιβάλει. Μαρτυρίες ντόπιων θέλουν το συγκεκριμένο σπίτι να είναι από τα παλαιότερα του Ασφένδου, χρονολογείται περί τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και μέχρι και σήμερα δεν έχει δεχτεί κάποιου είδους ανακατασκευή ή άλλη παρέμβαση. Το γεγονός ότι βρίσκεται σήμερα σε κατάσταση ερειπίου δεν αποτέλεσε εμπόδιο στην ανίχνευση και αξιολόγηση των ιδιαίτερων αξιών του ως κτίσμα.

Πρόκειται για ένα πλατυμέτωπο καμαρόσπιτο με δύο παράσπιτα, όπου η κύρια είσοδος του είναι προσανατολισμένη δυτικά. Στο ίδιο σημείο όπου βρίσκεται και η αυλή του σπιτιού δημιουργείται ένα πλάτωμα, όπου η θέα είναι πανοραμική προς τη ρεματιά που απλώνεται

υψομετρικά χαμηλότερα από βορρά προς νότο στη περιοχή, με πυκνή βλάστηση, από ψηλά δέντρα.

Εσωτερικά το σπίτι ακολουθεί τις βασικές αρχές διάταξης των καμαρόσπιτων, με την καμάρα του να στέκει ακόμη στη θέση της και να παραμένει σε καλή κατάσταση. Η κατάρρευση όμως του χωμάτινου δώματος έχει οδηγήσει στην “εκχωμάτωση” στο μεγαλύτερο τμήμα του εσωτερικού ανυψώνοντας την στάθμη του εδάφους κατά 70 εκατοστά περίπου, με αποτέλεσμα να αποκρύπτονται χαμηλά στοιχεία που τυχόν υπήρχαν, όπως για παράδειγμα πεζούλες. Ίχνος από τμήμα στηθαίου στο πρώτο αριστερό *καντούνι* από την είσοδο μαρτυρά πως εκεί πρέπει να υπήρχε *μπουλμές* κάτω από τον *σοφά*. Στους εσωτερικούς τοίχους υπάρχουν αρκετές θυρίδες με πέτρινα ράφια που χρησίμευαν για την αποθήκευση μικροαντικειμένων καθώς και ανοίγματα στον μεσότοιχο της καμάρας, καθώς και στον κοινό τοίχο της κατοικίας με το παράσπιτο που επέτρεπαν την οπτική επαφή από τον ένα χώρο στον άλλο.

Το ένα από τα δύο παράσπιτα είναι κατασκευασμένο νότια της κατοικίας και αποτελεί προέκταση αυτής κατά μήκος, με την είσοδο σε αυτό να πραγματοποιείται από το εσωτερικό του σπιτιού. Στην δεύτερη δεξιά κόγχη και δεξιά ενός σπηλιαριού που σχηματίζεται στον φυσικό βράχο σα λαγούμι (ίσως είχε τη χρήση ψυγείου), υπάρχει μία θύρα μόλις 70 εκατοστών σε πλάτος και με ύψος που φτάνει σήμερα το 1 μέτρο, που οδηγεί σε αυτόν τον χώρο μικρών διαστάσεων περίπου 3,20*2,20 μέτρων που φαίνεται να είχε την χρήση αποθήκης τροφίμων.

Το δεύτερο παράσπιτο βρίσκεται δυτικά της κατοικίας, με την είσοδο σε αυτό να πραγματοποιείται εξωτερικά και να έχει νότιο προσανατολισμό. Ο συγκεκριμένος όγκος έχει σχεδόν τετράγωνη μορφή σε κάτοψη, και αποτελείται από δύο χώρους σχεδόν ισομερής, όπου η επικοινωνία από τον ένα στον άλλο πραγματοποιείται μέσω τοξωτού ανοίγματος – καμάρας με το άνοιγμα της να φτάνει τα 1,80 μέτρα. Η χρήση αυτού του παράσπιτου δεν μπορεί να αποσαφηνιστεί με ακρίβεια, καθώς η πρόσβαση στο εσωτερικό του πραγματοποιήθηκε με δυσκολία λόγω των πυκνών βάτων. Δεν είναι ξεκάθαρο αν ήταν βοηθητικός ή κύριος χώρος, ωστόσο τα απομεινάρια φούρνου στην

βόρεια εξωτερική πλευρά του οδηγούν στο συμπέρασμα πως μάλλον λειτουργούσε ως βοηθητικός χώρος κουζίνας.

Παρά το γεγονός πως και στους τρεις παραπάνω χώρους που προαναφέρθηκαν (βοηθητικής και κύριας χρήσης) έχουν καταρρεύσει τα χωμάτινα δώματα, εντύπωση προκαλούν οι διαστάσεις των ξύλινων ακατέργαστων δοκών που έχουν παραμείνει, με το πάχος κάποιων από αυτούς να φτάνει σχεδόν τα 40 εκατοστά.

Μεγάλο ενδιαφέρον σε αυτό το κτιριακό σύνολο όμως συγκεντρώνει και η ένταξη του στο ανάγλυφο που ακολουθεί πιστά την κλίση του εδάφους, με τους τοίχους από αργολιθοδομή τις περισσότερες φορές να γίνονται η συνέχεια του βράχου και να αποκτούν πάχη που σε πολλά σημεία φτάνουν και τα 70 εκατοστά. Εντυπωσιακό επίσης στοιχείο είναι το γεγονός πως το κτίσμα εξαφανίζεται στο τοπίο, καθώς η ανατολική του πλευρά είναι υπόσκαφη. Πρόκειται για μία ιδιαίτερη κατοικία με πολλά ιδιόμορφα στοιχεία που ανάλογα τους δεν απαντώνται σε άλλα κτίσματα ίδιου τύπου στον οικισμό.

Ανατολική άποψη παράσπιτου σε επαφή με κύρια κατοικία όπου απεικονίζεται και το μεγάλο πάχος των ξύλινων δοκών και των περιμετρικών τοίχων.

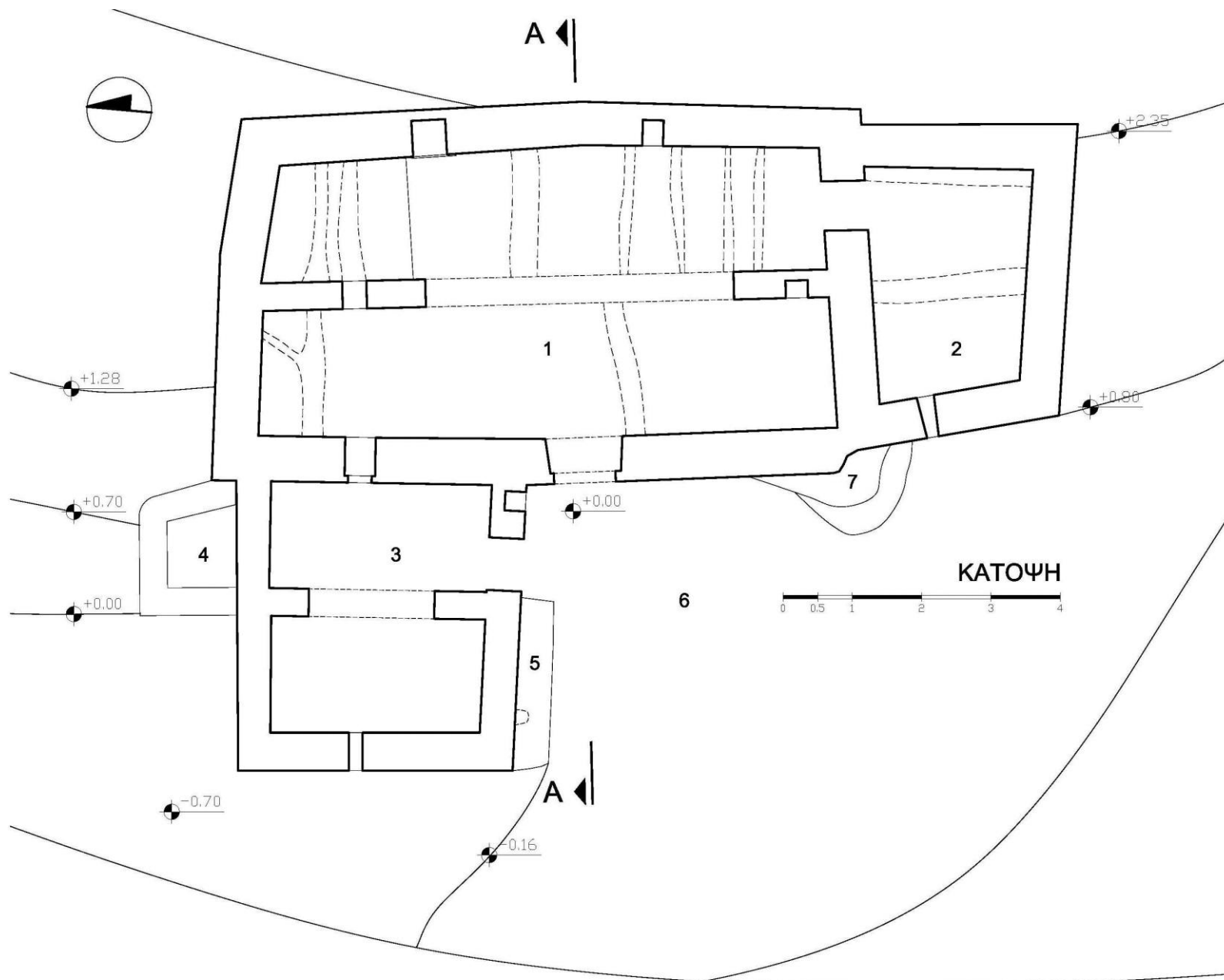

Βορειοδυτική άποψη από την ρεματιά προς το κτιριακό σύνολο το οποίο εξαφανίζεται στο τοπίο.

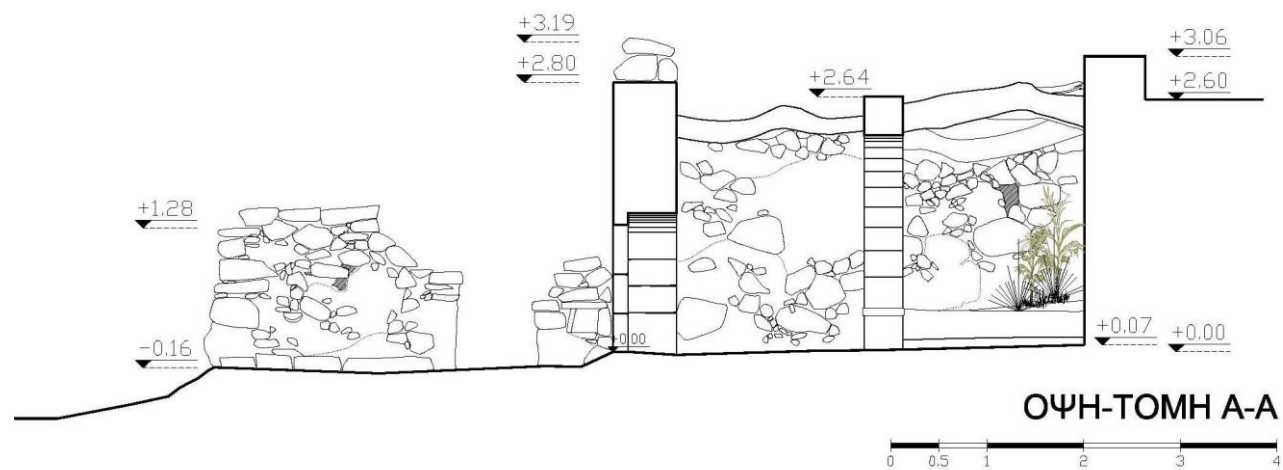
Ανατολική άποψη κατοικίας και στο βάθος η ρεματιά.

ΚΑΤΟΨΗ

1. Καμαρόσπιτο 2. Παράσπιτο – Αποθηκευτικός Χώρος 3. Παράσπιτο - Κουζίνα 4. Φούρνος 5. Πεζούλα 6. Αυλή 7. Βράχος

ΟΨΕΙΣ - ΤΟΜΕΣ

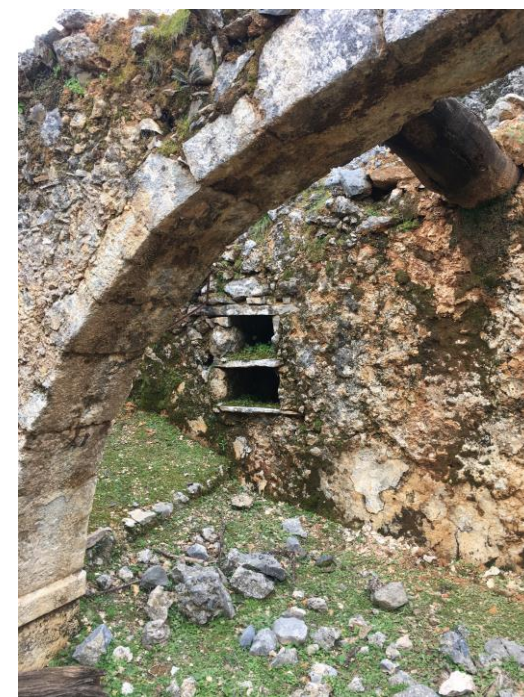
Παράσπιτο δυτικά της κατοικίας.

Τοξωτή θύρα εισόδου κατοικίας.

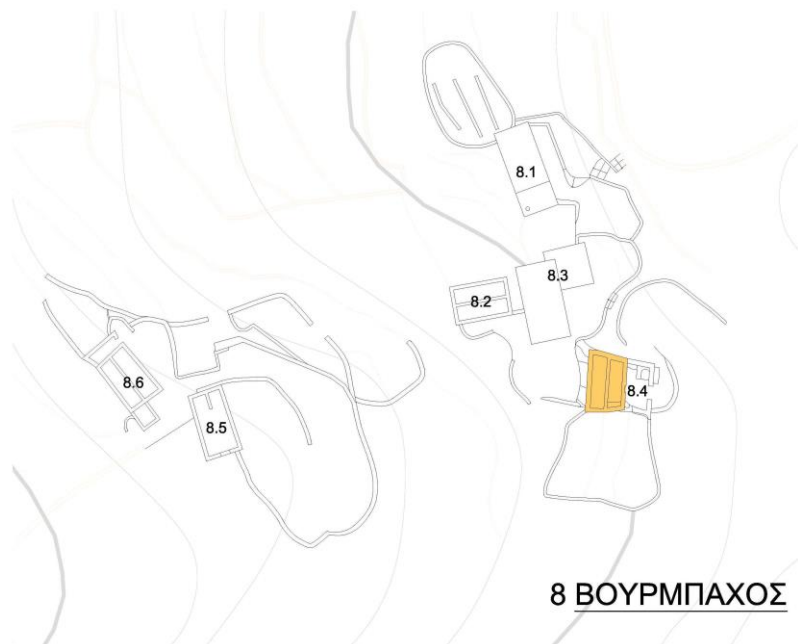

Εσωτερική θύρα που οδηγεί στο παράσπιτο και αριστερά το μικρό σπηλιάρι.

Εσωτερική άποψη κατοικίας που απεικονίζεται η καμάρα και το παχύ ξύλινο δοκάρι που κάποτε συγκρατούσε το χωμάτινο δώμα.

9 Πλατυμέτωπο Καμαρόσπιτο με Κλειστή Αυλή

Το σπίτι **8.4** βρίσκεται στη γειτονιά του Βούρμπαχου ή Μπούρμπαχου, όπως συνηθίζουν να την αποκαλούν οι ντόπιοι, η οποία πήρε το όνομά της όπως και οι περισσότερες γειτονιές του Ασφένδου από το επίθετο της οικογένειας, στην οποία ανήκε και ανήκει μέχρι και σήμερα η γη στο νοτιότερο αυτό τμήμα του οικισμού, την οικογένεια Βούρβαχη. Η γειτονιά απαρτίζεται μόλις από έξι κατοικίες, χρονολογικά από τις παλαιότερες του χωριού, με την κατοικία που παρουσιάζεται να συγκεντρώνει και το μεγαλύτερο μορφολογικό ενδιαφέρον.

Πρόκειται για ένα πλατυμέτωπο *καμαρόσπιτο*, κατασκευασμένο στην κλίση της πλαγιάς, με την δυτική του μακρά πλευρά να είναι χωμένη στο έδαφος και να ανοίγεται ανατολικά σε ελεύθερο ορίζοντα μέχρι το βλέμμα να διακόψει ο απέναντι λόφος. Το σπίτι είναι κατασκευασμένο

από αργολιθοδομή, που ενώ οι λίθοι έχουν δυσανάλογα μεγέθη, παρατηρείται ένα περισσότερο επιμελημένο χτίσιμο σε σχέση με άλλα σπίτια του οικισμού. Η είσοδος στραμμένη προς την ανατολή, με ελλειπτικό σε μορφή ανώφλι, οδηγεί στο εσωτερικό της κατοικίας, με την καμάρα απέναντι να στέκει ακόμη στιβαρή, αλλά το χωμάτινο δώμα να έχει καταρρεύσει.

Το σπίτι ακολουθεί την κλασική τυπολογία των καμαρόσπιτων και όπως μαρτυρούν οι εσοχές στην τοιχοποιία τα τρία από τα τέσσερα *καντούνια* διέθεταν *σοφάδες* στο παρελθόν, ενώ δεν παρατηρούνται θυρίδες στους εσωτερικούς τοίχους εκτός από τον *σταμνοστάτη* δεξιά της κύριας εισόδου. Μονάχα μία πεζούλα φαίνεται πως υπήρχε εσωτερικά της κατοικίας, στο πρώτο αριστερό *καντούνι*, αλλά δεν μπορεί να είναι ξεκάθαρο αφού η στάθμη του εδάφους εσωτερικά έχει ανυψωθεί κατά τουλάχιστον 60 εκατοστά. Ακόμη δεν υπάρχει κανένα άλλο άνοιγμα εκτός από αυτό της κύριας εισόδου, όπου είναι και το μόνο από το οποίο φωτιζόταν και αεριζόταν ο χώρος.

Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο αυτής της κατοικίας που την κατατάσσει σε μία ξεχωριστή τυπολογική κατηγορία *καμαρόσπιτων* είναι η εξωτερική σκεπαστή κλειστή αυλή στην είσοδο, καθώς και ο ρόλος της αυλής αυτής στο σύνολο της σύνθεσης. Πρόκειται για έναν πέτρινο όγκο κατασκευασμένο σε επαφή με τον κύριο όγκο της κατοικίας όπου καταλαμβάνει σε μήκος ολόκληρη την ανατολική όψη και λειτουργεί ως χώρος μετάβασης από το ανοιχτό στο κλειστό, ουσιαστικά είναι ο ενδιάμεσος χώρος κίνησης από την ανοιχτή αυλή που βρίσκεται ανατολικά, προς τον κύριο χώρο της κατοικίας. Η πρόσβαση από την ανοιχτή στην κλειστή αυλή με τους ψηλούς και παχύς αυλότοιχους, πραγματοποιείται επίσης από την ανατολική πλευρά, διαμέσου μίας μεγάλης τοξωτής αυλόπορτας όπου το τόξο σήμερα έχει καταρρεύσει και σε άνοιγμα φτάνει τα 1,85 μέτρα. Η αυλή αυτή δημιουργεί έναν προστατευμένο χώρο πριν την κατοικία όπου σε αυτόν υπάρχει ο φούρνος, μία πεζούλα και περίτεχνα κατασκευασμένες θυρίδες για φύλαξη μικροαντικειμένων. Φαίνεται πως ο χώρος αυτός λειτουργούσε σαν ένα είδους *πόρτεγο* που χρηστικά αποτελούσε το κέντρο των

καθημερινών δραστηριοτήτων της οικογένειας αλλά και τον χώρο υποδοχής του σπιτιού.

Ακόμη κάποια ενδιαφέροντα στοιχεία που συναντώνται στον περιβάλλοντα χώρο αυτής της κατοικίας και λειτουργούν συμπληρωματικά ως προς το σύνολο τόσο λειτουργικά όσο και συνθετικά, είναι το οργανικά οριοθετημένο από ξερολιθιά αμπελάκι που βρίσκεται στη νότια πλευρά αλλά και οι δύο πέτρινες γούρνες για την συλλογή νερού και το πότισμα των ζώων.

Πέτρινη γούρνα.

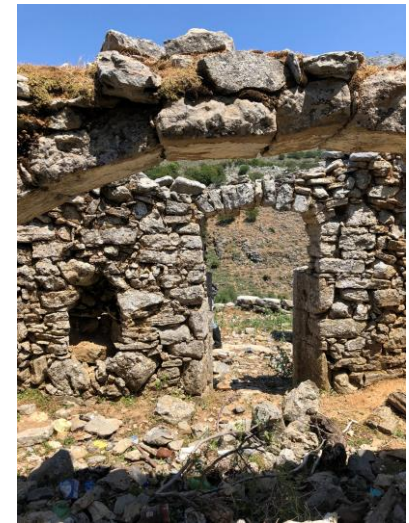
Πέτρινη πεζούλα και από πάνω θυρίδα στην κλειστή αυλή.

Ανατολική άποψη όπου απεικονίζονται διαδοχικά οι χώροι. Ανοιχτή αυλή – Κλειστή αυλή – Κατοικία.

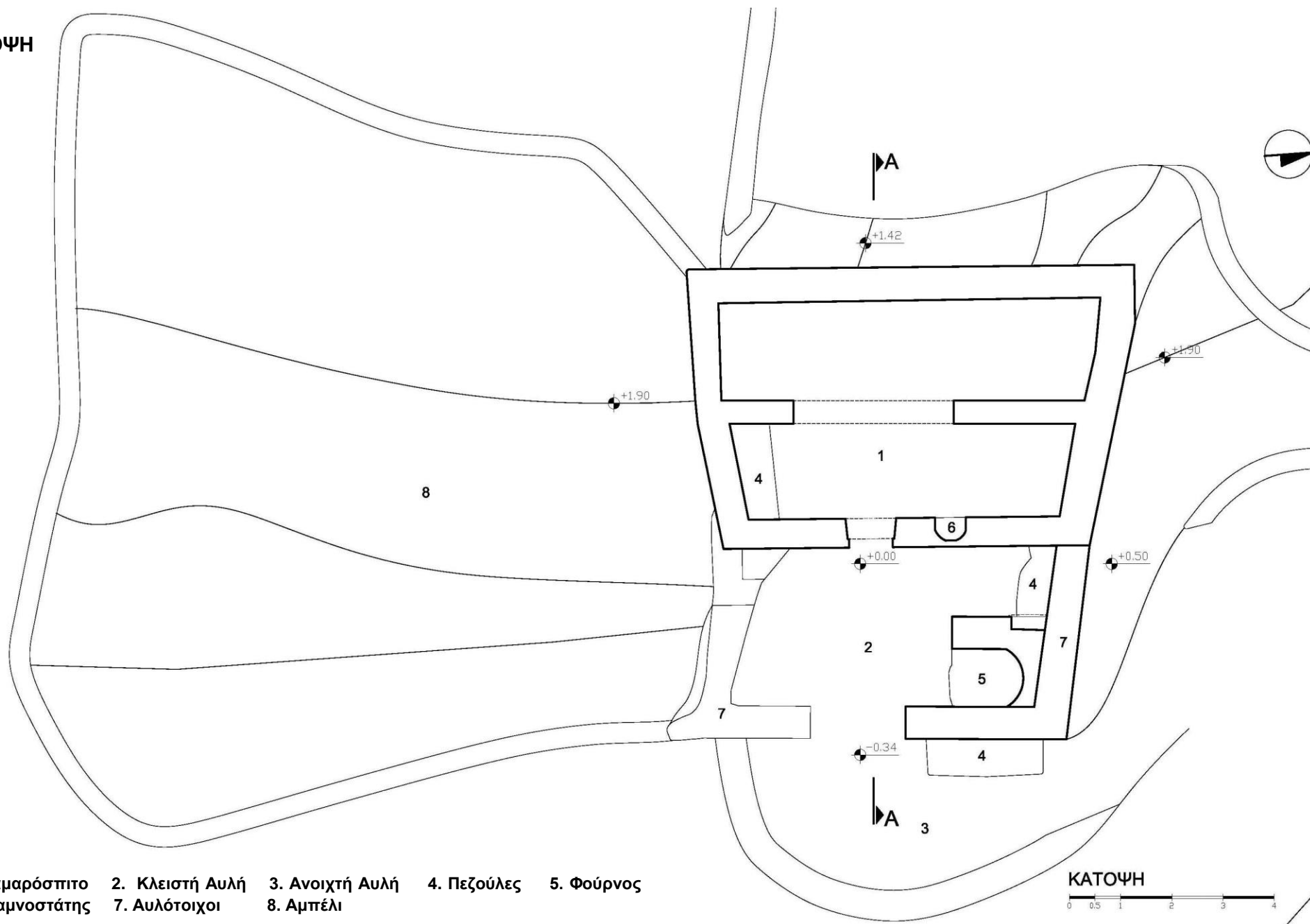

Ο πέτρινος φούρνος στην κλειστή αυλή.

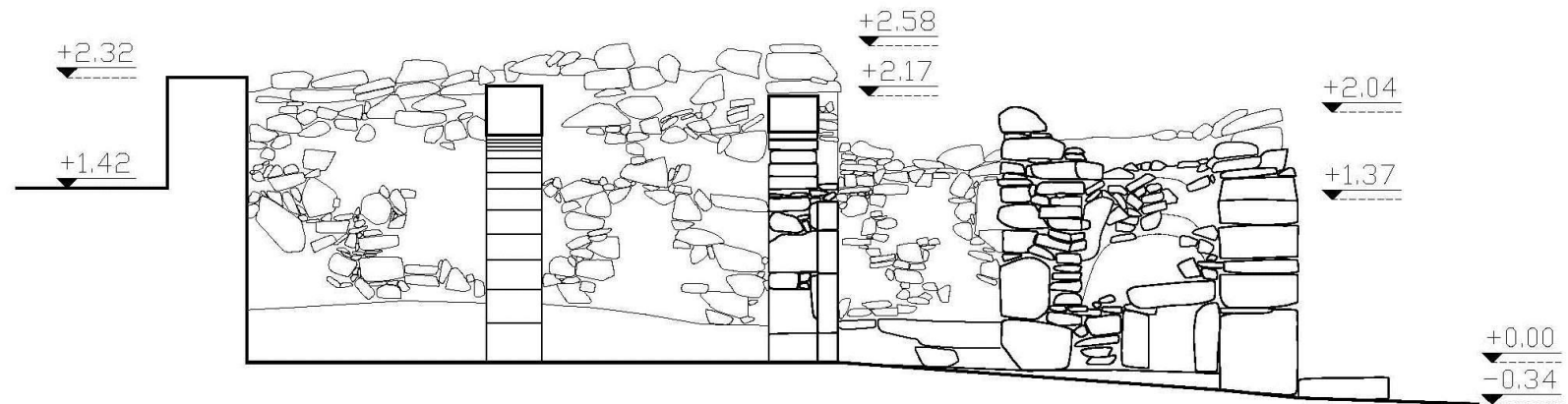

Εσωτερική άποψη σπιτιού όπου απεικονίζεται η θύρα εισόδου και δίπλα ο σταμνοστάτης.

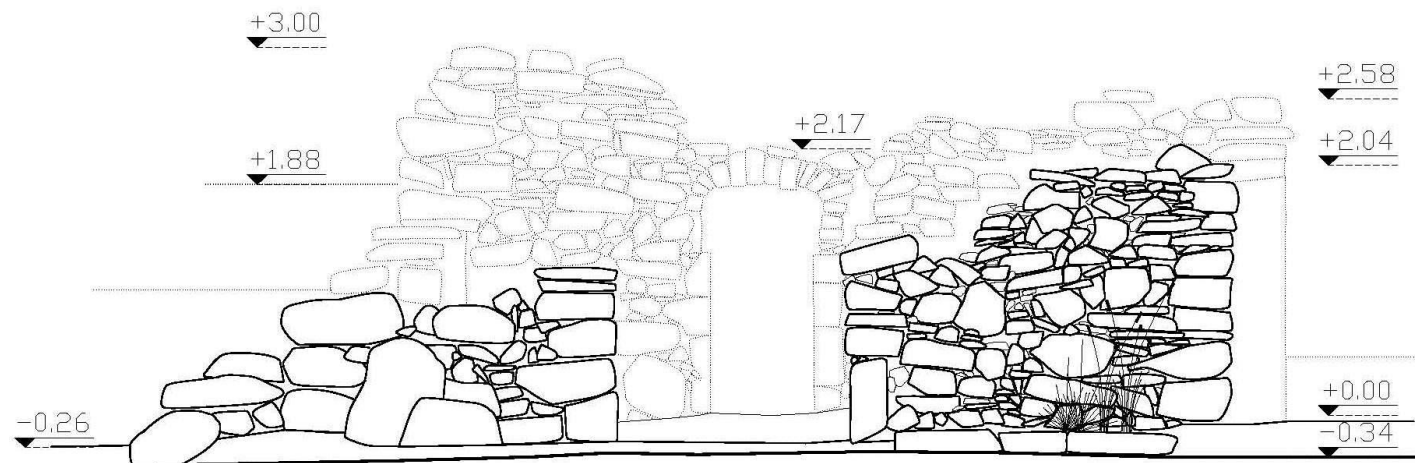
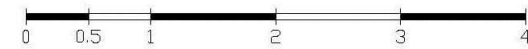
ΚΑΤΟΨΗ

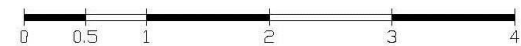
ΟΨΕΙΣ – ΤΟΜΕΣ

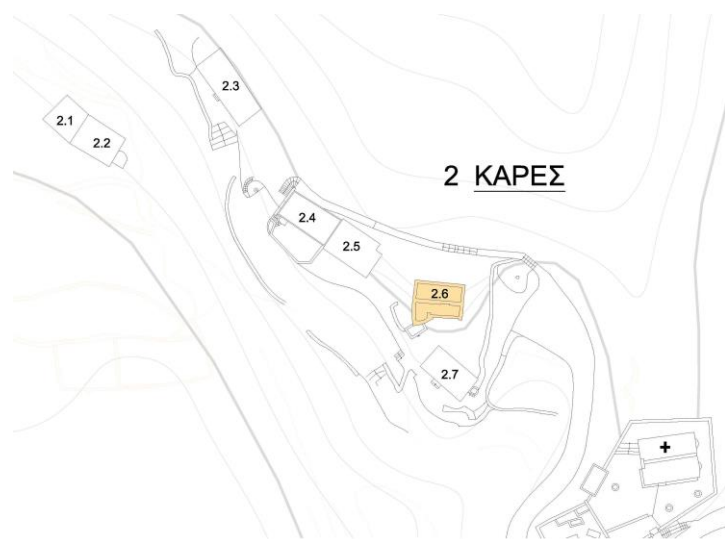
ΟΨΗ - ΤΟΜΗ Α-Α

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΗ

10 Θολιαστό Σπίτι με Κλειστή Αυλή

Ακόμα μία αξιόλογη κατοικία με ιδιαίτερο αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον είναι η **2.6** που βρίσκεται στη γειτονιά Καρές, στο νότιο τμήμα του οικισμού Ασφένδου. Πρόκειται για ένα σπίτι που ανήκει στην τυπολογική κατηγορία των πλατυμέτωπων κατοικιών με πέτρινο θόλο και κλειστή σκεπαστή αυλή στην είσοδο. Ανάλογο κτίσμα που να συγκεντρώνει αυτές τις ιδιομορφίες δεν απαντάται σε καμία άλλη γειτονιά του οικισμού. Είναι κτισμένο πάνω σε έντονο ανάγλυφο και ακολουθεί πιστά την κλίση του εδάφους, δεσπόζοντας φρουριακά, με δόμηση που μοιάζει ξερολιθική, από σκουρόχρωμη πέτρα της περιοχής.

Το σύνολο της κατασκευής έχει νότιο προσανατολισμό, με τον κύριο χώρο της κατοικίας να βρίσκεται σε ψηλότερο επίπεδο και να αποτελείται από έναν παραλληλόγραμμο όγκο που στο παρελθόν στέγαζε ο πέτρινος θόλος κυλινδρικής μορφής που σήμερα έχει καταρρεύσει. Η κατοικία εκτός από το τοξωτό άνοιγμα της κύριας

εισόδου στην νότια πλευρά δεν διαθέτει κανένα άλλο, μονάχα μία θυρίδα που χρησίμευε ως ράφι βρίσκεται στον βόρειο μακρύ τοίχο του εσωτερικού. Πεζούλες και σοφάδες δεν εντοπίζονται, αν και δεν μπορεί να είναι ξεκάθαρο αν υπήρχαν αφού το έδαφος έχει υποστεί μεγάλη ανύψωση λόγω της συγκέντρωσης υλικών από τα τμήματα που έχουν καταρρεύσει, κάνοντας τους περιμετρικούς τοίχους να φαντάζουν χαμηλά στηθαία. Παρά το γεγονός πως ο θόλος με την επίπεδη χωμάτινη επίστρωση (δώμα) έχει καταρρεύσει, η ελαφριά κλίση με μείωση προς τα πάνω των τοίχων των μεγάλων πλευρών μαρτυρά την τότε ύπαρξη του. Για να μεταφέρονται στο έδαφος οι μεγάλες ωθήσεις του θόλου που ήταν χτισμένος από πέτρα οι πλευρικοί τοίχοι στους οποίους εδραζόταν κατασκευάζονταν πιο παχιοί. Στο παράδειγμα του συγκεκριμένου σπιτιού ο νότιος τοίχος που είναι και αυτός που διαχωρίζει τον κύριο χώρο, από την κλειστή αυλή φτάνει σε πάχος τα 80 εκατοστά και είναι κατασκευασμένος από διπλή σειρά πέτρας.

Η κλειστή σκεπαστή αυλή ή αλλιώς *καμάρα* που παίρνει την ονομασία αυτή από το τόξο που στήριζε το δώμα³¹ αποτελεί αδρή και έντονη παρουσία στον χώρο, συγκεντρώνοντας πολλές ιδιομορφίες. Καταλαμβάνει όλη την νότια πλευρά της κατοικίας σε μήκος και η πρόσβαση σε αυτήν πραγματοποιείται διαμέσου της ανοιχτής αυλής, από ένα μεγάλο τοξωτό επιμελημένο άνοιγμα, μήκους 2,75 μέτρων και το ύψος στο κέντρο της καμάρας να φτάνει τα 2,10 μέτρα. Πρόκειται για έναν όγκο σύνθετο, που ενώ ανατολικά έχει παραλληλόγραμμη μορφή σε κάτοψη, δυτικά εξελίσσεται σε καμπυλόμορφο χώρο με ελλειπτικά χτισμένους τοίχους και σε προεξοχή από την ευθεία του τοίχου με την αυλόπορτα - καμάρα. Όλοι οι τοίχοι που την περιστοιχίζουν έχουν μεγάλο πάχος, με μικρά ανοίγματα σαν πολεμίστρες και θυρίδες να κάνουν την εμφάνισή τους σε διάφορα σημεία. Ενώ σε ανάλογα παραδείγματα υπήρχαν σε αυτές τις αυλές, ο φούρνος, πεζούλες ακόμη κάποιες φορές και γούρνα για το πότισμα των ζώων, στο συγκεκριμένο παράδειγμα,

³¹ Μποζινέκη – Διδώνη Π., *ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ - ΚΡΗΤΗ*, εκδοτικός οίκος «ΜΕΛΙΣΣΑ», Αθήνα, 1985, σελ. 59

δεν είναι ορατά τέτοια στοιχεία καθώς το κτίσμα δεν βρίσκεται σε πολύ καλή κατάσταση. Τα βάτα καθώς και η φυσική εκχωμάτωση του εδάφους ενδεχομένως έχουν αποκρύψει τέτοιου είδους στοιχεία. Το σχήμα του δυτικού χώρου της αυλής παραπέμπει σε φούρνο, και μόνο υπόθεση μπορεί να γίνει πως στο σημείο αυτό υπήρχε κάποιου είδους κουζίνα με φούρνο, μίας και εγκάρσια φαίνεται να υπήρχε διαχωρισμός από τον υπόλοιπο χώρο της αυλής. Μαρτυρίες ντόπιων ήθελαν αυτό το χώρο στεγασμένο εξολοκλήρου με δώμα, όμως η μορφολογική του εικόνα θα μπορούσε να οδηγήσει στο συμπέρασμα πως τμήμα του και συγκεκριμένα το καμπυλόμορφο στο παρελθόν μπορεί και να στεγαζόταν με κάποιου είδους θόλο.

Ακόμη ένα ενδιαφέρον στοιχείο της κατοικίας είναι το πέτρινο πατητήρι εξωτερικά στην δυτική πλευρά, για το πάτημα των σταφυλιών και την παραγωγή μούστου. Έχει παραλληλόγραμμη μορφή σε κάτοψη 2,50*3,80 μέτρα και περιμετρικό στηθαίο που φτάνει σε ύψος τα 56 εκατοστά. Ο πυθμένας του έχει ελαφριά κλίση για να οδηγεί τον μούστο σε μία μικρή έξοδο, απ' όπου το υγρό έπεφτε στα πιθάρια.

Αν και το σπίτι αυτό παρουσιάζει ένα σύνθετο σύνολο, που το κάνει να ξεχωρίζει μορφολογικά από τα σπίτια του οικισμού, καταφέρνει να παραμένει αρμονικά και οργανικά δεμένο με το περιβάλλον του.

Τοξωτή θύρα εισόδου στην κατοικία και τμήμα του διπλού πέτρινου τοίχου.

Πανοραμική άποψη εσωτερικού κατοικίας και μπροστά η κλειστή αυλή.

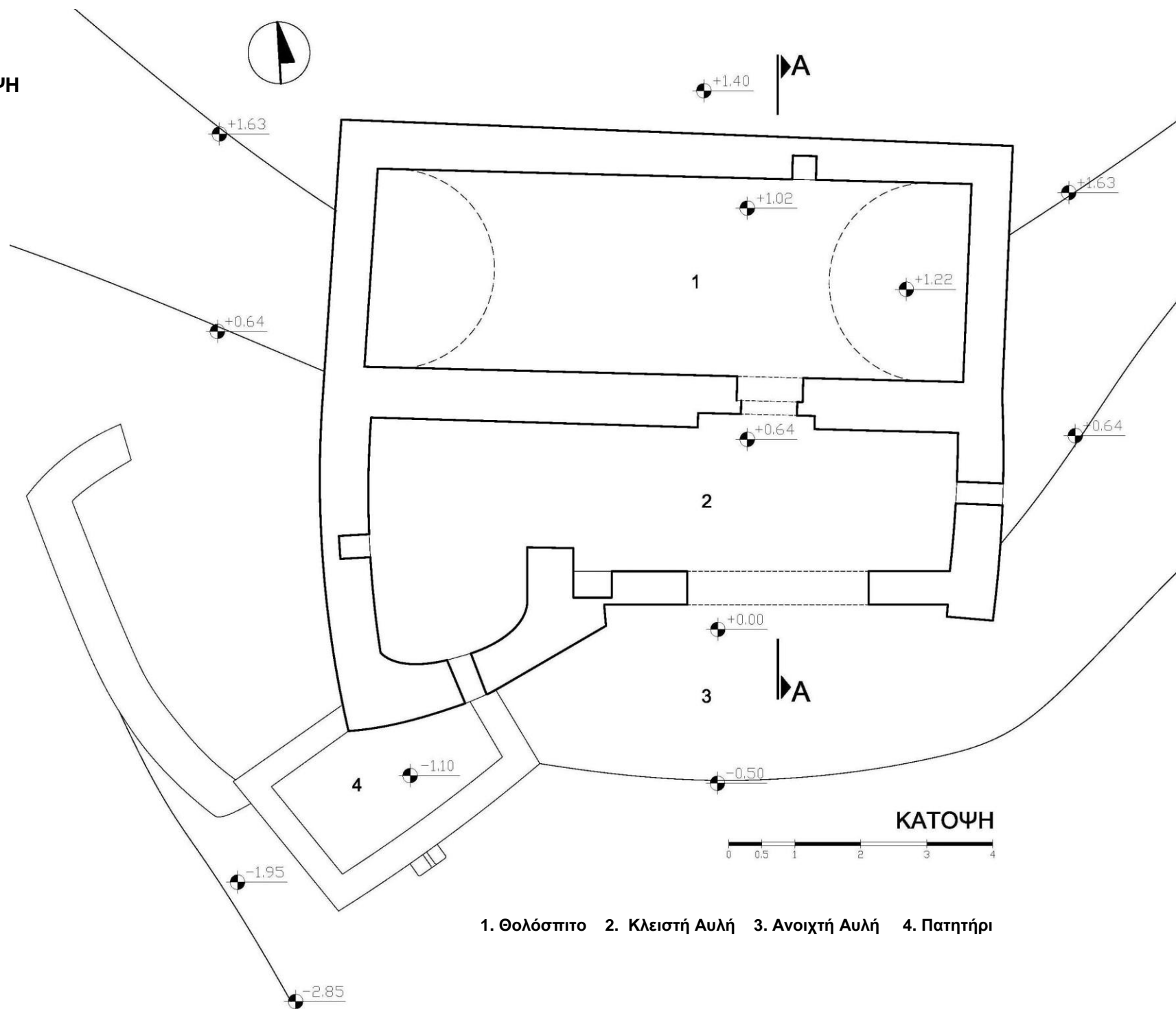

Εσωτερική δυτική άποψη κατοικίας που απεικονίζεται η ελαφριά κλίση των πλευρικών τοίχων με μείωση προς τα πάνω.

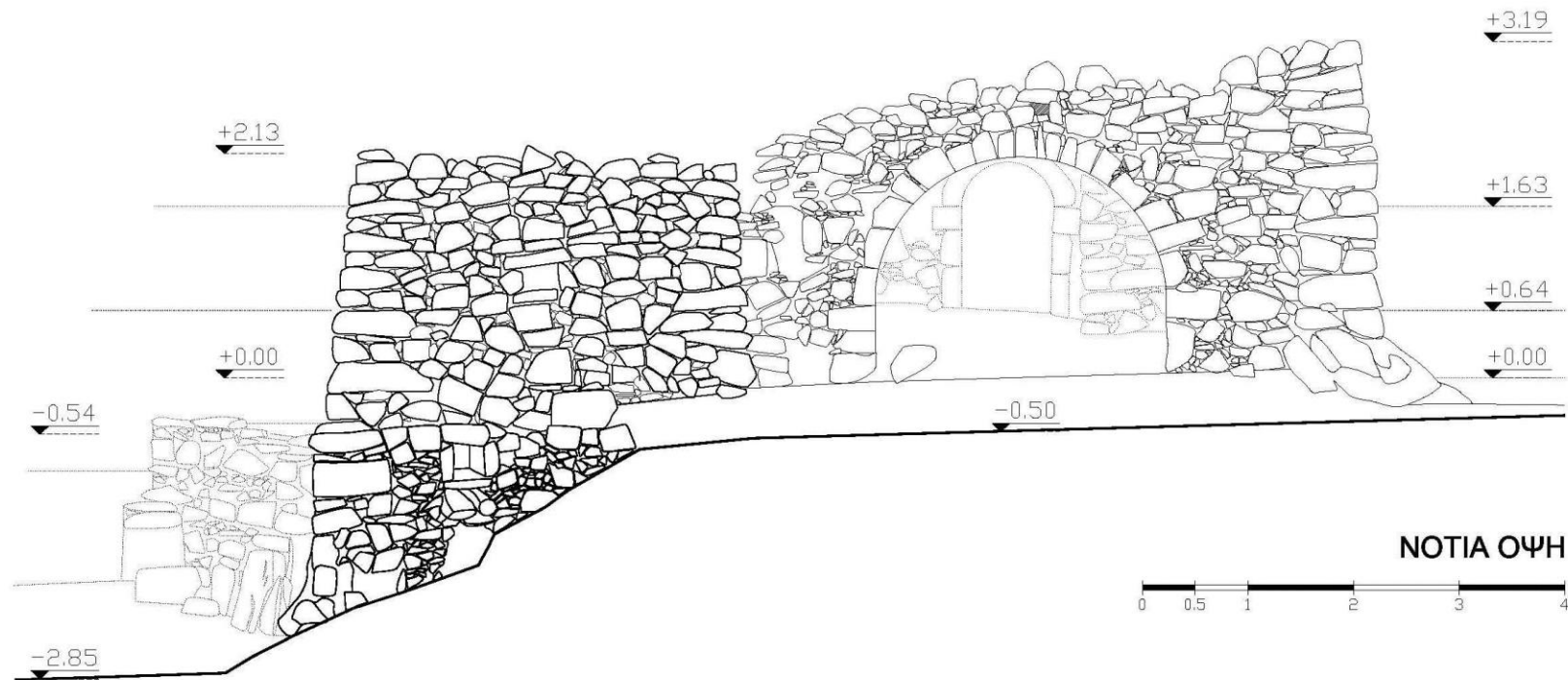
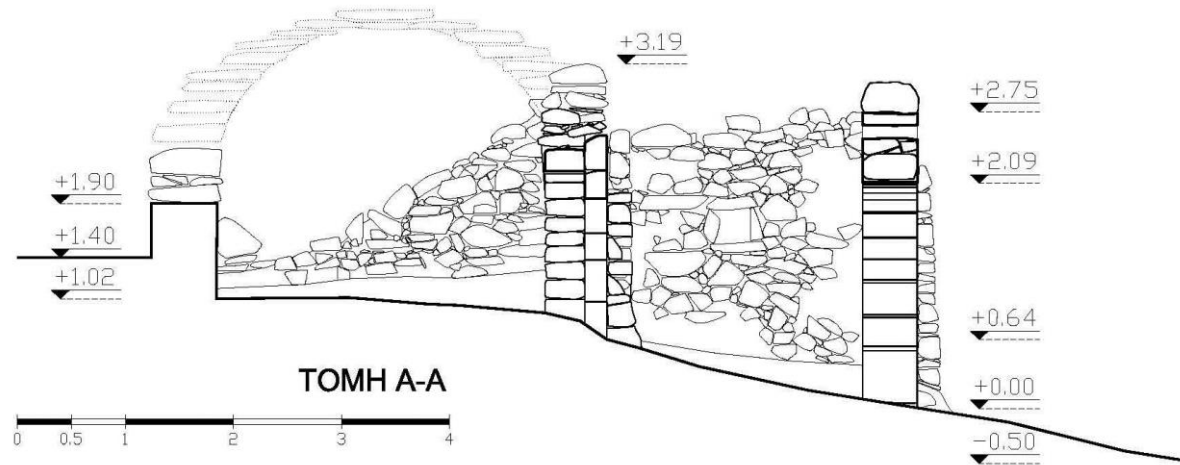
Εσωτερική άποψη του καμπυλόμορφου τμήματος της κλειστής αυλής.

ΚΑΤΟΨΗ

1. Θολόσπιτο 2. Κλειστή Αυλή 3. Ανοιχτή Αυλή 4. Πατητήρι

ΟΨΕΙΣ - ΤΟΜΕΣ

Η καμάρα της κλειστής αυλής και στο βάθος η τοξωτή θύρα εισόδου για το θολόσπιτο.

Νότια άποψη κλειστής αυλής και μπροστά το πέτρινο πατητήρι.

Το πέτρινο πατητήρι και πίσω το καμπυλόμορφο τμήμα της αυλής.

Δυτική άποψη θολόσπιτου και κλειστής αυλής.

11 Σπίτι με Διπλό Θόλο

Ξεχωριστό και περίτεχνο είναι το θολωτό σπίτι **5.23** στη γειτονιά Χαρακάκια που ανήκει σήμερα στο Μανούσο Μπολιώτη. Χτίστηκε από τον πολυτεχνίτη Πυρουναντώνη και πρόκειται για μία σχεδόν κυβικής μορφής κατοικία που φέρει στο εσωτερικό της δύο κυλινδρικούς πέτρινους θόλους. Παρά το γεγονός πως το σπίτι σήμερα διατηρείται σε άριστη κατάσταση και αποτελεί αξιόλογο παράδειγμα της τυπολογικής κατηγορίας των θολιαστών σπιτιών, η αποτύπωση των εσωτερικών χώρων στάθηκε αδύνατη. Έτσι μετά από την πλήρη αποτύπωση του εξωτερικού κελύφους, με φωτογραφική τεκμηρίωση από τα λιγοστά ανοίγματα προς το εσωτερικό, καθώς και με τη χρήση αποστασιόμετρου τύπου laser, παρουσιάζεται όσο το δυνατόν πιο πιστή σχεδιαστική

τεκμηρίωση της υφιστάμενης κατάστασης. Σε ότι αφορά ανοίγματα, θυρίδες σε τοίχους και γενικά στοιχεία του εσωτερικού χώρου της κατοικίας που παρουσιάζονται στα σχέδια τα μεγέθη τους είναι προσεγγιστικά.

Σημαντικό είναι να αναφερθεί πως το συγκεκριμένο σπίτι βρίσκεται σε μία από τις μεγαλύτερες γειτονίες του οικισμού τόσο σε έκταση όσο και σε αριθμό κτισμάτων καθώς και με την πιο πυκνή δόμηση. Σε κεντρικό σημείο του χωρίου και σε στάθμη που ξεπερνά τα 3 μέτρα από την στάθμη του κύριου δρόμου, πάνω στο ύψωμα είναι χτισμένο. Ξεκινώντας την περιγραφή από τον εξωτερικό χώρο, κάτι που τραβάει την προσοχή είναι η όμορφη αυλή του σπιτιού, με την πέτρινη πεζούλα δίπλα από την κεντρική είσοδο που στην προέκταση της γίνεται χώρος φύτευσης για την *κρεβατίνα*, η οποία απλώνεται σε έναν πρόχειρο σκελετό στήριξης από σίδηρο και λειτουργεί ως στέγαστρο σκίασης τους θερινούς μήνες. Δίπλα ακριβώς ο φούρνος, ημικυκλικός και πέτρινος, να βρίσκεται σε επαφή με την δυτική πλευρά του κτιρίου. Μία μεταγενέστερη κατασκευή μικρών διαστάσεων σχεδόν κυβικής μορφής από πλίνθους και πλάκα από σκυρόδεμα έχει κατασκευαστεί στην αυλή δυτικά του σπιτιού με την είσοδο να έχει βόρειο προσανατολισμό. Αυτός ο χώρος είχε την χρήση του λουτρού αφού σύμφωνα με μαρτυρίες ντόπιων για κάποια χρόνια στο παρελθόν το σπίτι λειτούργησε ως καφενείο του χωριού, άρα ο χώρος αυτός μάλλον κατασκευάστηκε εκείνη την περίοδο για να εξυπηρετήσει τις ανάγκες του κύριου χώρου. Βόρεια και νότια του σπιτιού και σε μεσοτοιχία με αυτό, σχεδόν από το μέσον του κυβικού όγκου και προς ανατολή εκτείνονται κατά μήκος δύο καμαρόσπιτα.

Το σπίτι αυτό όπως προαναφέρθηκε έχει περίπου κυβική μορφή σε κάτοψη και αποτελείται από δύο κύριους χώρους και έναν βοηθητικό. Ο πρώτος μετά την κύρια είσοδο ήταν η σάλα που εξυπηρετούσε τις καθημερινές ανάγκες τις οικογένειας. Πρόκειται για έναν παραλληλόγραμμο ενιαίο χώρο με μία πέτρινη πεζούλα στο βάθος. Θυρίδες και πέτρινα ράφια στον νότιο τοίχο επιμελώς διαμοιρασμένα χρησίμευαν ως αποθηκευτικοί χώροι.

Στον κάθετο δεξιό τοίχο μετά την είσοδο βρίσκεται ο *λαΐνοστάτης* και δίπλα από αυτόν το χαμηλωμένο τοξωτό άνοιγμα που οδηγεί στον βοηθητικό κυβικής μορφής χώρο που βρισκόταν το τζάκι, την λεγόμενη *καμινάδα*. Ο χώρος αυτός παρεκκλίνει από το περίγραμμα της κάτοψης του σπιτιού εκφράζοντας και εξωτερικά με απλότητα και ειλικρίνεια τη σκοπιμότητα του. Η *καμινάδα* σήμερα βρίσκεται ακριβώς στο ίδιο ύψος με το δώμα του σπιτιού, δεν εντοπίζεται μικρή υπερύψωση όπου και συνηθιζόταν, πράγμα που οδηγεί στο συμπέρασμα πως το σπίτι έχει ανακατασκευαστεί. Πάνω ψηλά στην οροφή της καμινάδας ένα άνοιγμα, ο *ανηφοράς*, χρησίμευε για αερισμό και φωτισμό.³²

Ο δεύτερος χώρος του σπιτιού, επίσης παραλληλόγραμμης μορφής και μικρότερου πλάτους, χωρίζεται από τον πρώτο με πέτρινο τοίχο όπου φέρει τοξωτή θύρα. Λογικά λειτουργούσε ως χώρος ύπνου και αποθήκευσης. Στην δυτική πλευρά αυτού φαίνεται να υπήρχε ο *σοφάς*, και κάτω από αυτόν αποθηκευτικός χώρος.

Και οι δύο παραλληλόγραμμοί όγκοι που συνθέτουν την κάτοψη στεγάζονται από ημικυκλικούς πέτρινους θόλους που μένουν εμφανείς μονάχα εσωτερικά καθώς εξωτερικά το σπίτι σκεπάζεται με δώμα. Όπως αναφέρει η Παρασκευή Μποζινέκη – Διδώνη για την κατασκευή των θόλων της συγκεκριμένης κατοικίας, «Έχτιζαν καμάρες με λάσπη και ημιλαξευτές πέτρες, σ' απόσταση 10-20 εκατοστά τη μία από την άλλη, σχηματίζοντας έτσι μία σειρά τόξων. Τα ενδιάμεσα γέμιζαν με πέτρες που έδεναν η μία με την άλλη. Έτσι η κατασκευή στηρίζεται μάλλον στην τριβή παρά στις ενεργητικές ωθήσεις.»³³

Άποψη σπιτιού από ψηλά. Απεικονίζεται η σχέση του με τα πλευρικά κτίσματα, τον περιβάλλοντα χώρο και τον δρόμο.

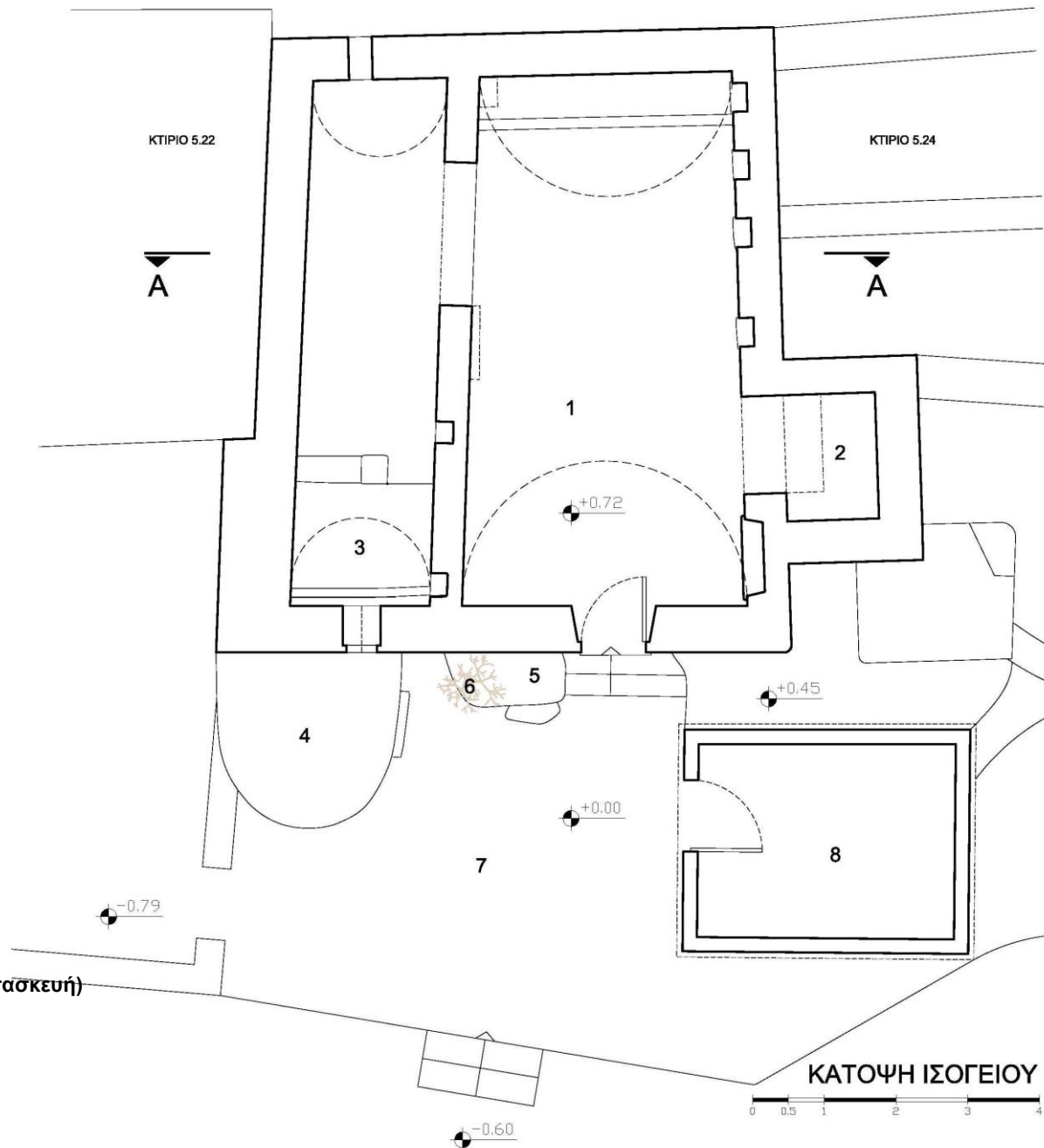
³² Λασιθιωτάκης Κ., *Κρητικά Χρονικά, ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ*, 1957, Τόμος ΙΑ', Τεύχος Ι-ΙΙΙ, 171-199, Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, σελ. 178

³³ Μποζινέκη – Διδώνη Π., *ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ - ΚΡΗΤΗ*, εκδοτικός οίκος «ΜΕΛΙΣΣΑ», Αθήνα, 1985, σελ. 47

ΚΑΤΟΨΕΙΣ

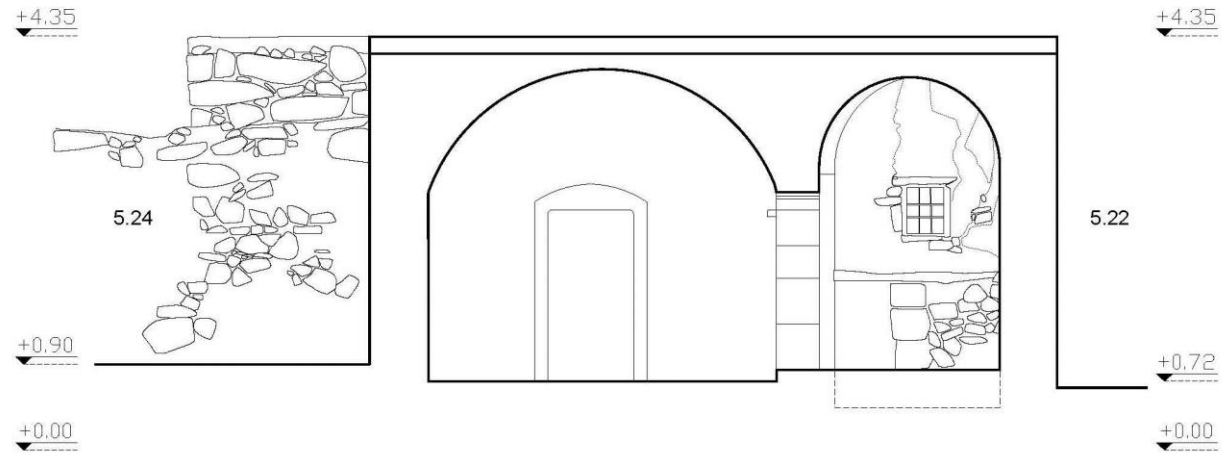
1. Σάλα
2. Τζάκι - Καμινάδα
3. Σοφάς
4. Φούρνος
5. Πεζούλα
6. Κληματαριά
7. Αυλή
8. Λουτρό (μεταγενέστερη κατασκευή)

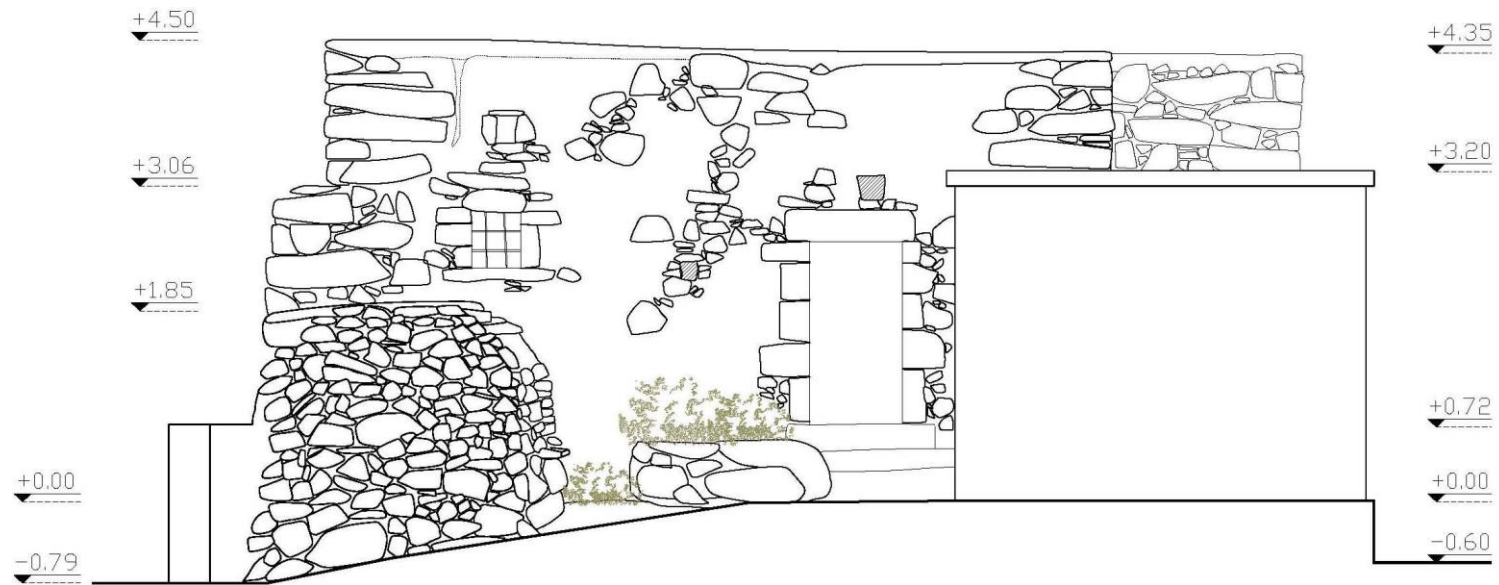

1. Σπίτι
2. Καμινάδα
3. Φούρνος
4. Πεζούλα
5. Κληματαριά
6. Αυλή
7. Λουτρό (μεταγενέστερη κατασκευή)

ΟΨΕΙΣ - ΤΟΜΕΣ

ΤΟΜΗ Α-Α

ΔΥΤΙΚΗ ΟΨΗ

Δυτική άποψη κατοικίας με τον πέτρινο φούρνο και την κληματαρία στην αυλή.

Υφιστάμενη κατασταση του εσωτερικού χώρου, με αντικείμενα από την εποχή που λειτουργούσε ως καφενείο να βρίσκονται ακόμη εκεί. Δεξιά απεικονίζεται το χαμηλωμένο τοξωτό άνοιγμα του οδηγεί στον χώρο της καμινάδας όπου βρίσκεται το τζάκι.

Εσωτερική άποψη του χώρου όπου στο βάθος απεικονίζεται ο σοφάς με τον αποθηκευτικό χώρο από κάτω.

Νότια άποψη όπου απεικονίζεται ο κυβικής μορφής όγκος της καμινάδας.

Ο πέτρινος κυκλικός φούρνος και από πάνω το μικρό παράθυρο του σοφά.

3.4 Το Σπίτι του Βοσκού

Κάθε κτίσμα που μπορεί να στεγάσει τον άνθρωπο, δε μπορεί παρά να κρύβει ενδόμυχα την έννοια της κατοικίας. Οι βοσκοί στις Μαδάρες διέμεναν σε «καλύβες» από ξερολιθιά. Είναι τα λεγόμενα *μιτάτα* ή *κούμοι* όπως αποκαλούν στην Κρήτη τα κτίσματα αυτά. Σκαρφαλωμένα στο βουνό φιλοξενούσαν ανθρώπους και ζωντανά τους καλοκαιρινούς μήνες.

Η δομή και η κατασκευαστική τυπολογία των κτισμάτων αυτών, προσαρμόζεται και προσδιορίζεται από συγκεκριμένους παράγοντες, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τα σπίτια της περιοχής. Ένας τόπος χωρίς δέντρα που θυμίζει ορεινή έρημο, με δυνατούς βοριάδες το χειμώνα και με λιοπύρι το καλοκαίρι δε μπορεί παρά να αναγκάζει τους βοσκούς να είναι επί ποδός κάθε εποχή του χρόνου. Αυτοί οι παράγοντες κίνησαν την ευρηματικότητα τους να δημιουργήσουν αυτά τα πέτρινα *απανεμίδια*.³⁴ Η κατασκευαστική και λειτουργική εξέλιξη των κτισμάτων αυτών τα μεταμορφώνει από ένα απλό κατασκεύασμα για προστασία από τα καιρικά φαινόμενα σε σπίτι. Ένα σπίτι όχι για οικογένεια, αλλά για τον βοσκό και τα ζωντανά του. Έτσι *κούμοι* και *μιτάτα* ήταν το κέντρο της ποιμενικής ζωής γύρω από τον καλοκαιρινό οικισμό του Ασφένδου. Στο χωριό ανέβαιναν οι οικογένειες των κτηνοτρόφων να ξεκαλοκαιρέψουν. Τα κτίσματα αυτά δεν ήταν μόνο τόπος κατοικίας για βοσκούς και ζωντανά, μα και δουλειάς, με κύρια δραστηριότητα την παραγωγή τυριού.

Με αρχή της κατασκευαστικής τεχνικής τους το θόλο, οι προϊστορικές καλύβες, οι Μυκηναϊκοί και Μινωικοί θολωτοί τάφοι παρ' ότι τα ταφικά αυτά κτίσματα αποτελούνταν συνήθως από πελεκητές πέτρες με

συνδετικό υλικό, θεωρούνται από πολλούς ερευνητές ως πρόδρομες κατασκευές αυτών των κτισμάτων (*κούμων – μιτάτων*).³⁵

Υπάρχει όμως και η εκδοχή, πως απλά ο άνθρωπος αντιγράφει τη φύση και δημιουργεί κατασκευές που μιμούνται σπήλαια στον φυσικό βράχο. Όπως αναφέρει ο Μ. Δέφνερ στο βιβλίο του Οδοιπορική Εντυπώσεις από την Δυτική Κρήτη, «η αρχαιστάτη αρχιτεκτονική (των *κούμων*) δεν είναι τίποτε άλλο παρά απομίμηση της ίδιας της φύσης». Η παραπάνω διαπίστωση μόνο βάσιμη μπορεί να είναι αφού η Κρήτη είναι γεμάτη από σπήλαια που έχουν διαδραματίσει σπουδαίο ρόλο τόσο στην ιστορία της όσο και στην Μυθολογία, όπως για παράδειγμα το Δικταίο Άντρο που βρίσκεται στο οροπέδιο Λασιθίου. Αυτά τα σπήλαια χρησιμοποιήθηκαν ήδη από την Νεολιθική εποχή ως κατοικίες, σαν χώροι λατρείας και αργότερα σαν κρησφύγετα των διωκόμενων Κρητικών. Αρκετά είναι επίσης και τα παραδείγματα σε σπήλαια των Λευκών Ορέων που χρησίμευαν ως στάβλοι για τα ζώα αλλά και για την κατασκευή και φύλαξη του τυριού λόγω της φυσικής υγρασίας του χώρου. Χαρακτηριστικό αυτών των σπηλαίων που σχηματίζονται τις περισσότερες φορές από ασβεστολιθικά πετρώματα είναι η κλιμακοειδείς προεξοχές των στρωμάτων από κάτω προς τα πάνω που προφανώς αποτέλεσε και πηγή έμπνευσης για τους αρχαίους Κρητικούς να κατασκευάσουν κτίσματα με την τεχνική της τοποθέτησης πλακοειδών πετρών την μία πάνω στην άλλη με μικρές προεξοχές πάνω στην επιφάνεια του εδάφους.³⁶

³⁴ Δεληγιαννάκης Μ., *ΤΟ «ΘΟΛΙΑΣΤΟ» ΜΙΤΑΤΟ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ-ανώνυμη αρχιτεκτονική και μνημείο*, έκδοση του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος, Τμήμα Δυτικής Κρήτης, Ρέθυμνο, 2003, σελ. 42

³⁵ Πλυμάκης Α., *ΚΟΥΜΟΙ-ΜΙΤΑΤΑ ΚΑΙ ΒΟΣΚΟΙ ΣΤΑ ΛΕΥΚΑ ΟΡΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΨΗΛΟΡΕΙΤΗ*, έκδοση : Μ ε την υποστήριξη του ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΡΗΤΗΣ Α.Ε. , Χανιά, 2016, σελ. 39,47

³⁶ Δέφνερ Μ., *ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΑΙ ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΔΥΤΙΚΗΝ ΚΡΗΤΗΝ : ΜΕΤΑ ΠΟΛΛΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ*, εκδόσεις: Βιβλιοπωλείων Ιωάννου Ν. Σιδέρη , Αθήνα, 1918, σελ. 108-112

Σχέδιο Μ. Δέφνερ, τυπική μορφή πολλών Κρητικών σπηλαίων.

Η παραπάνω εκδοχή, ότι δηλαδή ο άνθρωπος αντιγράφει τη φύση για να κατασκευάσει τέτοιου είδους κτίσματα (*κούμους – μιτάτα*) θα μπορούσε να επιχειρήσει μία σύνδεση με την περιοχή μελέτης καθώς στον οικισμό του Ασφένδου σε υψόμετρο περίπου 720 μέτρων, σε σημείο απόκρημνο στη νότια πλευρά του χωριού βρίσκεται το σπήλαιο Σκορδολάκια, το οποίο έχει πάρει και την ονομασία του από την ομώνυμη περιοχή. Η *βραχοσκεπή* αυτή ως καταλληλότερός όρος για την περιγραφή του σπηλαίου λόγω των μικρών του διαστάσεων αποτελεί βάση ερευνών, δείγμα της παλαιότερης κατοίκησης ανθρώπου στην Κρήτη καθώς βραχογραφίες στο εσωτερικό της χρονολογούνται ήδη από την παλαιολιθική εποχή. Το *σπηλιάρι* αυτό σχηματίζεται πάνω στην πλαγιά από κρυσταλλικό ασβεστόλιθο και φέρει στο δάπεδο του

εσωτερικού του πολύπλοκες γεωμετρικές παραστάσεις που απεικονίζουν κοπάδι μηρυκαστικών με κέρατα καθώς και μοτίβα από βέλη και τόξα που διασταυρώνονται με τα τετράποδα ζώα, πράγμα που οδηγεί στο συμπέρασμα πως έχουμε να κάνουμε με άνθρωπο κυνηγό. Ωστόσο ακανόνιστοι σχηματισμοί από οπές πάνω στον βράχο που δημιουργούν σύνολα, θα μπορούσαν να παραλληλιστούν με ζώνες περιοχών και διαδρομές, αν και ο συμβολισμός τους παραμένει άγνωστος. Βασικό αντικείμενο της χρονολογικής τεκμηρίωσης ύπαρξης του σπηλαίου βάση της έρευνας του 2018 από ομάδα επιστημόνων, αποτελεί η ταύτιση των χαραγμένων στο βράχο τετράποδων με το Κρητικό ελάφι νάνο, *Candiaservus* που είναι εξαφανισμένο από το νησί 21.500 χρόνια πριν.³⁷

Αυτή η πρωτόγονη τρύπα μέσα στο βράχο ήταν η κατοικία του ανθρώπου που για να επιβιώσει χιλιάδες χρόνια πριν στεγαζόταν και κυνηγούσε με όποια μέσα και εργαλεία του προσέφερε η ίδια η φύση. Ωστόσο η συσχέτιση του ανθρώπου κυνηγού με τον άνθρωπο βοσκό που μελετάται καθώς και ο βίος που ακολουθούσαν παρουσιάζει πολλά κοινά στοιχεία. Και στις δύο περιπτώσεις έχουμε να κάνουμε με “κτίσματα”- κατοικίες μορφολογικά παραπλήσιες όπου η μία προσφέρεται από την ίδια τη φύση ενώ η άλλη αντιγράφεται κατασκευαστικά σχεδόν πιστά από την τεχνογνωσία που προσφέρει η φύση. Ο τρόπος διαβίωσης εξαρτάται από το εξής κοινό, την ιδιοσυγκρασία των ζώων που στην ουσία καθοδηγεί των άνθρωπο, μιας και στις δύο περιπτώσεις ο άνθρωπος είναι αυτός που εξαρτάται από το κοπάδι μηρυκαστικών. Ο κυνηγός προσπαθώντας να επιβιώσει μελετά τις αντιδράσεις του άγριου ζώου επιχειρώντας να το παγιδεύσει και ενδεχόμενος να το δαμάσει προκειμένου να τραφεί ενώ αντίστοιχα ο βοσκός στην ορεινή Κρήτη έχοντας ως κύριο μέσο διαβίωσης την κτηνοτροφία ψάχνει τρόπους να εξυπηρετήσει τις ανάγκες του κοπαδιού για να επιβιώσει ο ίδιος και η οικογένειά του.

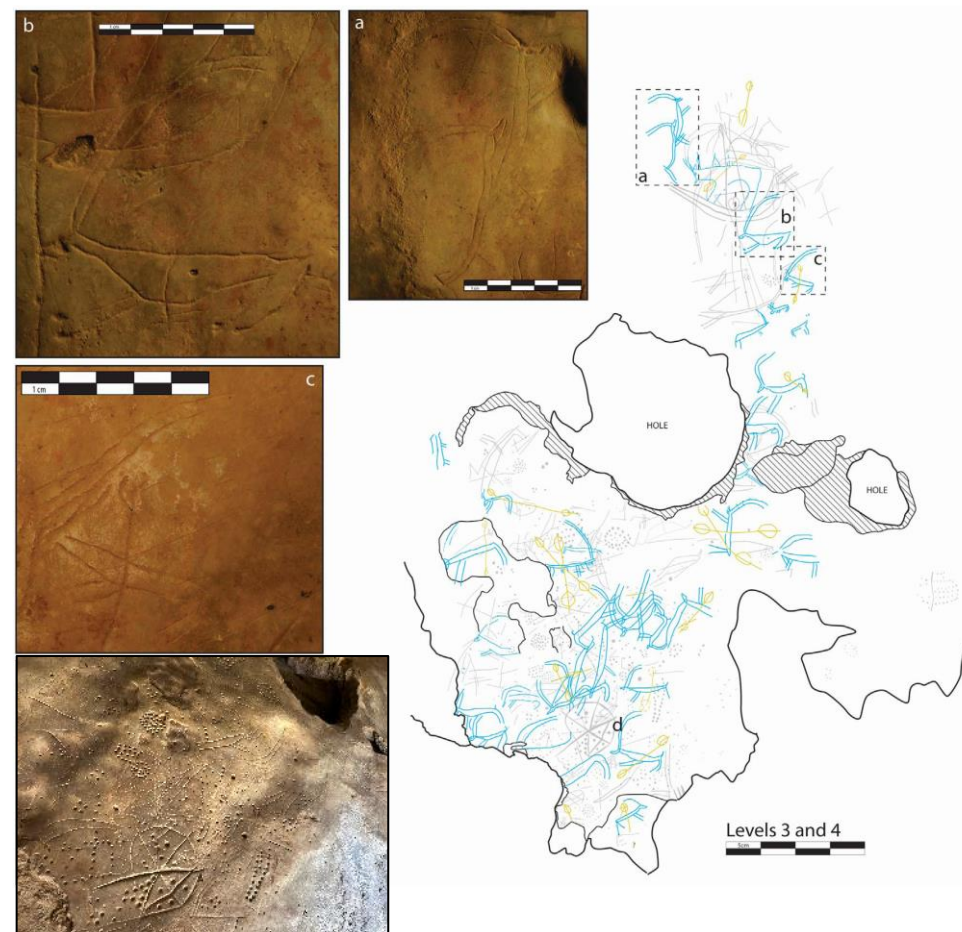
³⁷ Tomas F. Strasser, *Paleolithic cave Art from Crete, Greece*, Journal of Archaeological Science: Reports 18 (2018), σελ. 100-108

Θέση βραχοσκεπής Σκορδολάκια.

Το εσωτερικό της βραχοσκεπής Σκορδολάκια και στο δάπεδο οι βραχογραφίες.

Λεπτομέρεια του συνόλου της βραχογραφίας. Με μπλέ χρώμα απεικονίζεται το κοπάδι μηρυκαστικών και με κίτρινο τα κυνηγετικά δόρατα.

Tomas F. Strasser, *Paleolithic cave Art from Crete, Greece*, Journal of Archaeological Science: Reports 18 (2018), σελ. 105

Στην περιοχή μελέτης καθώς και σε ολόκληρη την Κρήτη τα θολιστά αυτά κτίσματα των *κούμων* και των *μιτάτων* συναντώνται σε δύο τυπολογικές κατηγορίες, τα καμπυλόσχημα και τα γωνιασμένα.

Οι καμπυλόσχημοι Κούμοι

Οι *κούμοι* αυτής της μορφής έχουν ως κύριο χαρακτηριστικό την καμπυλόσχημη εσωτερική και εξωτερική περίμετρο των τοίχων τους που τις περισσότερες φορές πλησιάζει τον κύκλο και τους κάνει να θυμίζουν μεγάλες κυψέλες. Το εσωτερικό τους είναι εντυπωσιακό καθώς συγκεντρώνει τις απαραίτητες λειτουργίες όπως το χώρο για το βράσιμο του γάλατος, το *τυροκέλι* και το χώρο διαμονής του βοσκού, ενώ ταυτόχρονα αποκαλύπτεται η τεχνική κατασκευής τους από ένα και μοναδικό υλικό που είναι η πέτρα. Όπως προαναφέρθηκε πρόκειται για κτίσματα κυκλικής μορφής και ξερολιθικής κατασκευής με στέγες που χτίζονται σαν εκφορικοί θόλοι - ψευδοθόλοι από σχιστόπλακες της περιοχής. Κατασκευαστικά οργανώνονται από επάλληλα πέτρινα δακτυλίδια, όπου το χαμηλότερο είναι από χοντρές πέτρες χωρίς προεξοχή με το ύψος του να φτάνει συνήθως τα 1,50 μέτρα. Όσο ψηλότερα είναι τα δακτυλίδια οι πλάκες αρχίζουν να γίνονται και πιο λεπτές ώστε να μεταβιβάζουν μικρότερο φορτίο στα χαμηλότερα δακτυλίδια, ενώ η προεξοχή που δημιουργείται από την τοποθέτηση της μίας πλάκας πάνω στην άλλη με ελαφριά κλίση προς τα έξω απωθεί το νερό της βροχής. Μια μικρή χαμηλωμένη πόρτα εισόδου και η τρύπα στην οροφή για να φεύγει ο καπνός είναι συνήθως τα μοναδικά ανοίγματα που συναντά κανείς σε αυτά τα κτίσματα. Ο κατασκευαστής τους είχε πλήρη γνώση του συστήματος δόμησης και χρήσης του υλικού, λύνοντας το πρόβλημα της στέγασης με την ενοποίηση του τοίχου και της στέγης σε ένα μοναδικό κεντροβαρικό σύστημα το εκφορικό.³⁸

³⁸ Δεληγιαννάκης Μ., *ΤΟ «ΘΟΛΙΑΣΤΟ» ΜΙΤΑΤΟ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ-ανώνυμη αρχιτεκτονική και μνημείο*, έκδοση του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος, Τμήμα Δυτικής Κρήτης, Ρέθυμνο, 2003, σελ. 22-29

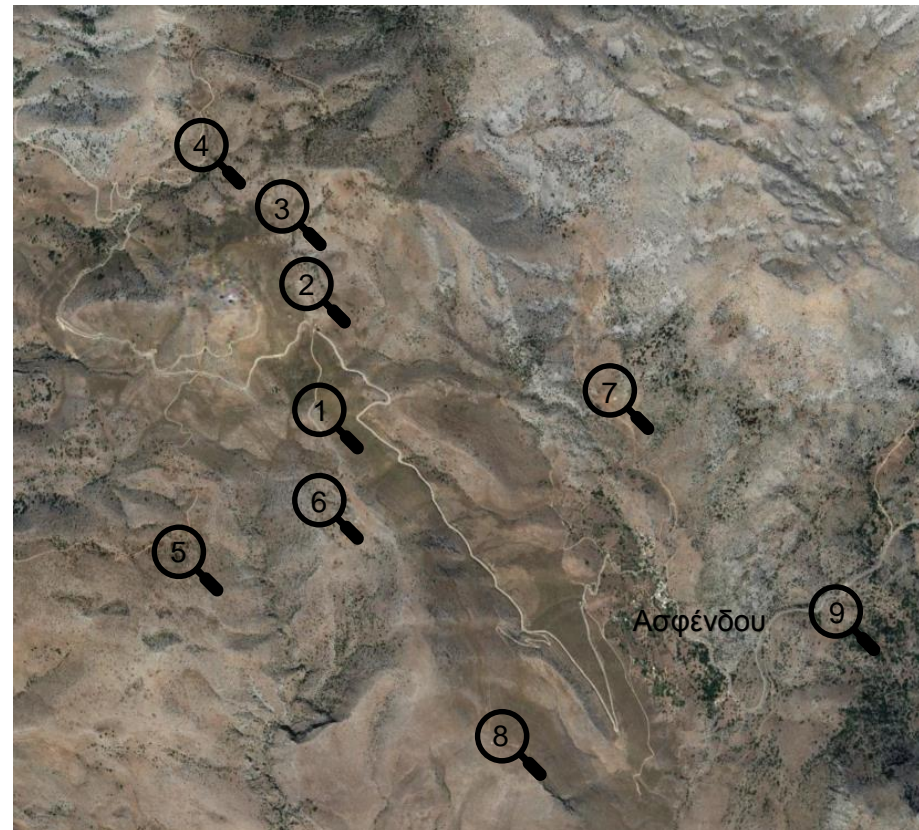
Τα γωνιασμένα Μιτάτα

Η δεύτερη τυπολογική κατηγορία είναι αυτή των γωνιασμένων *μιτάτων* όπου έχουν προχωρήσει ένα βήμα μπροστά στην εξελικτική πορεία της κατασκευής τους. Σε αυτά η κάτοψη έχει παραλληλόγραμμη μορφή και στεγάζονται με *λιακό*. Εξωτερικά θυμίζουν ένα κοινό σπίτι που στεγάζεται με χωμάτινο δώμα, όμως το εσωτερικό τους είναι αυτό που τα καθιστά ξεχωριστά σαν κατασκευές. Οι χώροι μεγαλώνουν ενώ διαιρούνται σε τμήματα σχεδόν τετράγωνα με χαμηλωμένες καμάρες όπου το κενό της απόστασης από την μία στην άλλη καταλήγει ψηλά σε θόλιασμα. Η τεχνική είναι η ίδια με αυτή των καμπυλόσχημων *κούμων* μόνο που από κυκλική βάση πια περνά σε τετράγωνη, με το πρώτο δακτυλίδι του θόλου να είναι σχεδόν τετράγωνο και το επόμενο να πατάει στην έλλειψη και να συνεχίζει πάνω στον κύκλο μέχρι να κλείσει με μία πλάκα. Η κατασκευή των γωνιασμένων *μιτάτων* είναι πιο σύνθετη καθώς οι εξωτερικοί τοίχοι δέχονται μεγαλύτερες ωθήσεις και έτσι συχνά παρατηρείται να εδράζονται πάνω σε κρηπίδωμα. Η διάρθρωση του χώρου δεν αλλάζει από αυτήν του καμπυλόσχημου. Οι ίδιες λειτουργίες, όπως ο χώρος διαμονής, αυτός για το βράσιμο του τυριού αλλά και το *τυροκέλι*, εξακολουθούν να υπάρχουν. Μια είναι η σημαντικότερη διαφορά σε σχέση με τους κυκλικούς *κούμους*, οι διαστάσεις που έχουν αυξηθεί προς όλα τα επίπεδα. Οι χώροι είναι άνετοι και ευρύχωροι, η θύρα εισόδου έχει κανονικές διαστάσεις, καθώς επίσης όρθιος μπορεί να μεταβεί κάποιος από το άνοιγμα που συνδέει τον ένα χώρο με τον άλλο χωρίς να χρειάζεται να “υποκλιθεί”, ωστόσο εκτός από την πόρτα εισόδου συναντώνται συχνά και μικρά παράθυρα με σιδεριές. Οι ίδιοι άνθρωποι, οι ίδιες παραδόσεις, οι ίδιες λειτουργίες και το υλικό κατασκευής το ίδιο, η εξέλιξη της νόησης είναι που φέρνει το καινούργιο περνώντας από το καμπυλόσχημο στο γωνιασμένο *μιτάτο*.³⁹

³⁹ Ο.π., σελ. 31

Γύρω από του Ασφένδου και σε ορεινές περιοχές του χωριού κατασκευάζονταν στο παρελθόν τουλάχιστον 5 τέτοια κτίσματα το χρόνο. Σήμερα εντοπίζονται 9 *μιτάτα* στην περιοχή με μόνιμες λίθινες εγκαταστάσεις ξεχασμένα από τους χρήστες τους που παρά τη φυσική φθορά από το χρόνο, αρκετά από αυτά παραμένουν σε καλή κατάσταση, σαν να έχουν πια ριζώσει πάνω στο βράχο. Δεν είναι βέβαια και λίγες οι περιπτώσεις που τα θολωτά τμήματα αυτών έχουν καταρρεύσει και αντικατασταθεί από τσιμεντένια δώματα όπως για παράδειγμα στο *μιτάτο* των Σφηνιάδων (5) στην περιοχή Σιώπατο. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις ακόμη και ολόκληρο μέρος του συνόλου της εγκατάστασης έχει καταρρεύσει και μόνο το αποτύπωμα του μένει να μαρτυρά την τότε ύπαρξη του.

Σημαντικό είναι να αναφερθεί πως η προσέγγιση στα σημεία όπου βρίσκονται αυτά τα σπίτια – εργαστήρια των βοσκών δεν είναι καθόλου εύκολη υπόθεση καθώς απαιτεί πεζοπορική ανάβαση από δύσβατα σημεία. Για τον παραπάνω λόγο επιλέχθηκαν και παρουσιάζονται παρακάτω μονάχα 2 παραδείγματα τέτοιων κτισμάτων στην περιοχή μελέτης που όμως αποτελούν αντιπροσωπευτικό παράδειγμα για κάθε μία από τις τυπολογικές κατηγορίες που προαναφέρθηκαν.

Οι εγκαταστάσεις μιτάτων στην ευρύτερη περιοχή του οικισμού Ασφένδου.

1. Το Γυριστό μιτάτο των Δεληγιαννάκηδων	7. Μιτάτο στο Στερνάκι
2. Το μιτάτο του Ξηρουχογιάννη	8. Μιτάτο στο Σελί
3. Μιτάτο στην Άνω Χιονίστρα	9. Μιτάτο στην Γαϊδαρέ
4. Μιτάτο Τρικουκίδια	
5. Μιτάτο στο Σιώπατο	
6. Μιτάτο στη Βρασκοπαπούρα	

1 Το «γυριστό» Μιτάτο των Δεληγιαννάκηδων

Στο υψηλότερο σημείο του δρόμου από Ίμβρο προς Ασφένδου (4,6° χλμ), διανοίγεται στα δεξιά αγροτικός δρόμος που οδηγεί στην περιοχή Φράτσια. Ακολουθώντας την διαδρομή αυτή, μετά από 450 μέτρα περίπου και σε υψόμετρο 1.170 μέτρα βρίσκεται εγκατεστημένο το *μιτάτο* των Δεληγιαννάκηδων ή Γυριστό όπως συνήθιζαν να το αποκαλούν παλαιότερα λόγω του κυκλικού του σχήματος. Χτίστηκε από τους αδελφούς Δεληγιαννάκηδες και χρονολογείται προ του 1821. Λόγω παλαιότητας είναι άγνωστο αν η αρχική χρήση του χώρου ήταν πάντα η ίδια, ωστόσο το τέλος των τυροκομικών εργασιών σε αυτό έγινε κατά την δεκαετία του 1970. Σήμερα θεωρείται το σημαντικότερο *μιτατοκάθισμα* της επαρχίας Σφακίων, τόσο για την περίτεχνη οικοδομική του όσο και για την μοναδικότητα της μορφής του, καθώς στην περιοχή του

Ασφένδου δεν συνηθίζονταν η κατασκευή καμπυλόμορφων *μιτάτων*, είτε γιατί δεν βοηθούσε το πέτρωμα για τέτοιου είδους κατασκευές είτε γιατί υπήρχε απλά η συνήθεια για γωνιασμένα.

Τα κτίσματα της ποιμενικής εγκατάστασης συνιστά ουσιαστικά ο διπλός *κούμος*. Πρόκειται για δύο στρογγυλά οικοδομήματα, κολλητά το ένα με το άλλο, αλλά και με το ένα μεγαλύτερο από το άλλο κατασκευασμένα από τον σταχτί σχιστόλιθο της περιοχής που τα κάνει σχεδόν να εξαφανίζονται στο τοπίο που τα περιβάλλει. Οι λίθινες πλάκες δένουν μεταξύ τους μονάχα με το σχήμα συγκλίνοντας όσο ανεβαίνουν για να σχηματιστούν οι κυψελωτοί θόλοι που κάνουν την κατασκευή να μοιάζει με λίθινες χελιδονοφωλιές.

Ο *ξώκουμος*, ο κεντρικός *κούμος* δηλαδή ήταν ο μικρότερος, με εσωτερικές διαστάσεις 4x3 μέτρα και μία πόρτα χαμηλή για να προφυλάσσει από τον αέρα, σκυφτός κάποιος μπαίνει στο εσωτερικό που ήταν η κατοικία του βοσκού. Παρά το μισοσκοτάδο ξεχωρίζουν οι τέλεια αρμοσμένες πέτρες τις κατασκευής, με αυτές του πρώτου δακτυλιδιού να έχουν μεγαλύτερο πάχος και να εντοπίζεται μόνο μέχρι το ύψος του 1,5 μέτρου συνδετικό υλικό. Ανεβαίνοντας το βλέμμα οι πέτρες είναι πιο λεπτές και οι κύκλοι ολοένα στενεύουν ως την κορυφή του θόλου που φτάνει τα 3,10 μέτρα ύψος. Οριζόντιες πλάκες που εξέχουν από τον τοίχο καθώς και κάποιες μικρές θυρίδες, χρησίμευαν για να τοποθετούν οι βοσκοί τα λιγοστά αντικείμενα τους ενώ οι λίθινες πεζούλες στα χαμηλά είχαν το ρόλο του κρεβατιού. Ένα χαμηλωμένο και στενό άνοιγμα πάνω στο κοινό εσωτερικό τοίχωμα λειτουργεί σαν είσοδος από τον πρώτο *κούμο* στον δεύτερο που βρίσκεται σε ελαφρώς υψηλότερη στάθμη. Αυτός είναι μεγαλύτερος και τελείως κυκλικός σε κάτοψη με την διάμετρο του να ξεπερνά τα 5 μέτρα και το ύψος του θόλου να φτάνει τα 3 μέτρα. Σε αυτόν τοποθετούσαν το τυρί για να γίνει το αλάτισμα και η πρώτη ωρίμανση, γι' αυτό και στα τοιχώματα του εντοπίζονται περισσότερες θυρίδες και πέτρινα ράφια. Το λιγοστό φως έρχεται από την πόρτα του πρώτου αφού λόγω της χρήσης του ως αποθήκη δεν δίδετε κανένα άνοιγμα εκτός του *ανηφορά* για να φεύγει ο καπνός. *Ανηφορά* διαθέτει και ο πρώτος *κούμος* καθώς τις νύχτες με

βροχές και κρύο η συντροφιά της φωτιάς ήταν απαραίτητη για τους ενοίκους της πέτρινης φωλιάς.

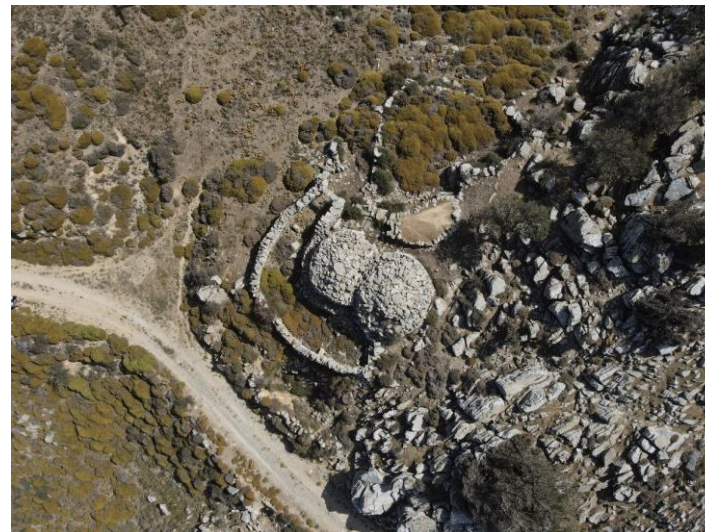
Αριστερά των δύο *κούμων* στην ανατολική πλευρά τους υπάρχει ένα υπόγειο κτίσμα με χαμηλή τετράγωνη πόρτα που ονομάζεται *τυροκέλι*. Πρόκειται για έναν χώρο διαστάσεων 6x3 μέτρων που βρίσκεται κατά 1,20 μέτρα χαμηλότερα από την στάθμη του εδάφους, όπου λόγω της βιοκλιματικής του ιδιότητας να διατηρεί την υγρασία, αποθήκευαν σε αυτόν το τυρί.

Δεξιά και κολλητά στον *ξώκουμο*, υπάρχει μία πύλη, που οι παραστάδες της είναι χτισμένες από μεγάλες πέτρες τοποθετημένες τη μία πάνω στην άλλη και το ανώφλι της να αποτελεί ένας μακρόστενος μονόλιθος. Αυτή το πρωτόγονο πέρασμα οδηγεί στην βόρεια *κούρτα*, τη μάντρα για τα ζώα δηλαδή πίσω από τους *κούμους*. Μία δεύτερη μάντρα μεγαλύτερη σε διαστάσεις βρίσκεται στα ανατολικά ολοκληρώνοντας το σύνολο των χώρων του *μιτατοκαθίσματος*, όπου από το ύψωμα που είναι εγκατεστημένο απλώνεται μπροστά το Σφακιανό τοπίο με τα γυμνά βουνά και τις μικρές ρεματιές.⁴⁰

Η ένταξη του μιτατοκαθίσματος στο τοπίο.

⁴⁰ Πλυμάκης Α., *ΚΟΥΜΟΙ-ΜΙΤΑΤΑ ΚΑΙ ΒΟΣΚΟΙ ΣΤΑ ΛΕΥΚΑ ΟΡΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΨΗΛΟΡΕΙΤΗ*, έκδοση : Μ ε την υποστήριξη του ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΡΗΤΗΣ Α.Ε. , Χανιά, 2016, σελ. 330-332

Το «Γυριστό» από ψηλά.

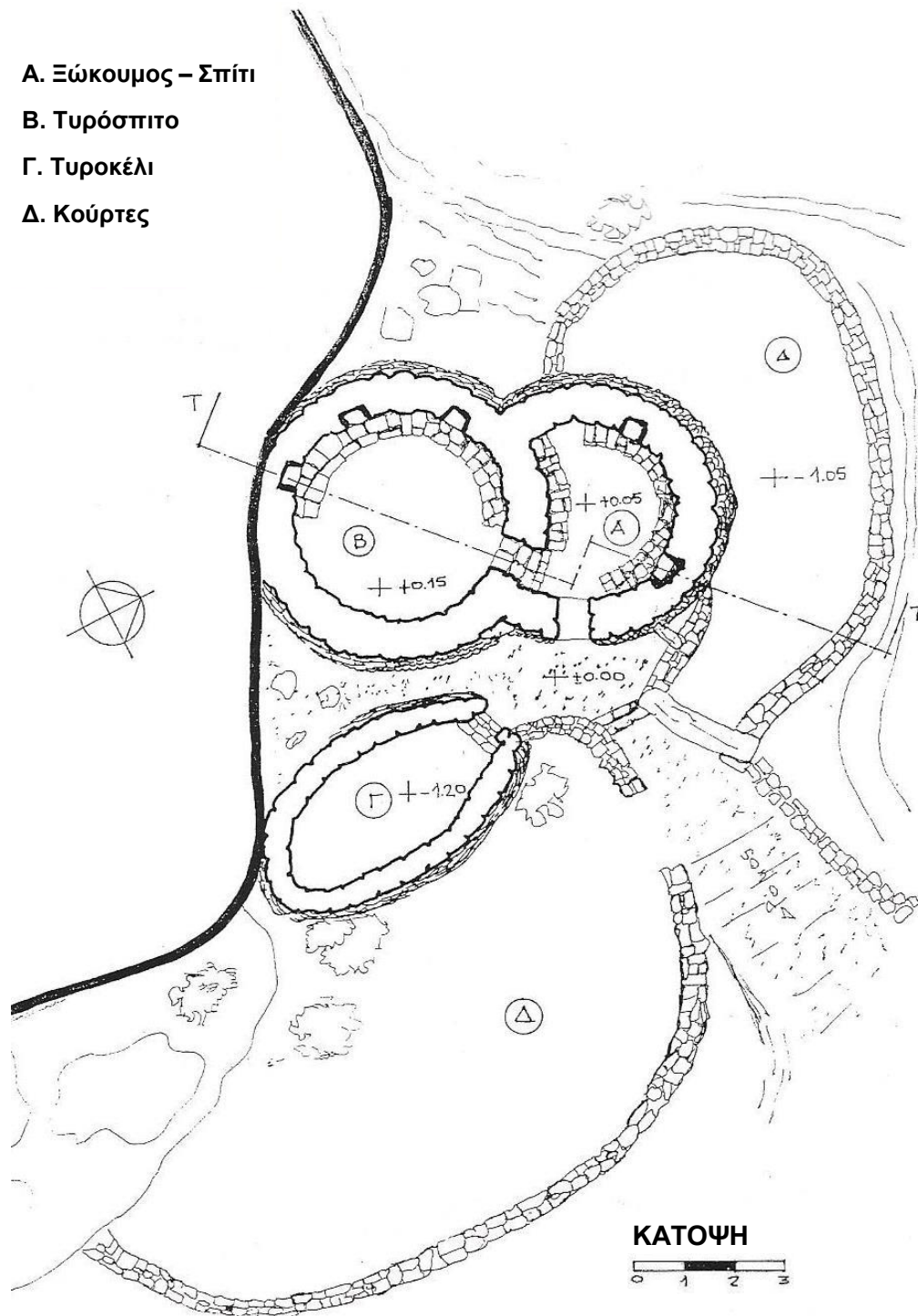
Νότια άποψη μιτατοκαθίσματος.

A. Ξώκουμος – Σπίτι

B. Τυρόσπιτο

Γ. Τυροκέλι

Δ. Κούρτες

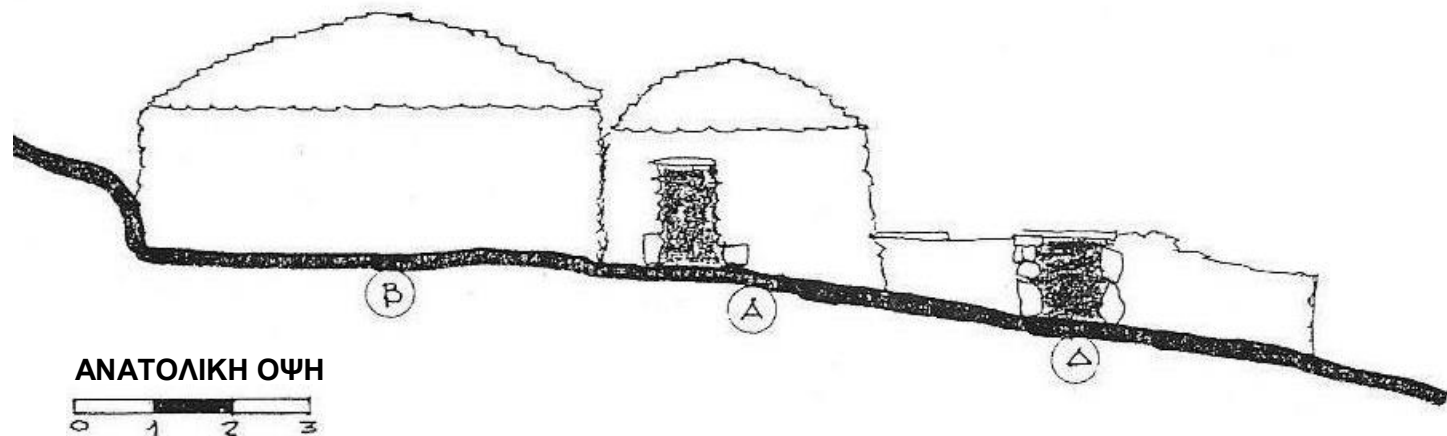
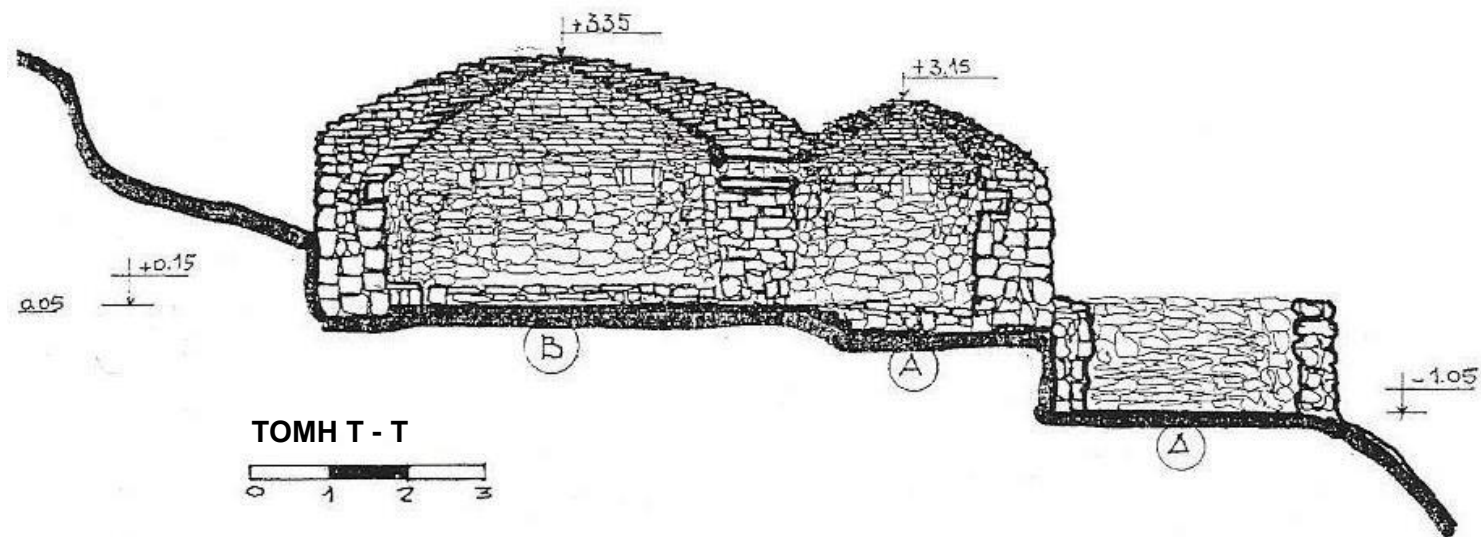

Ο διπλός κούμος και μπροστά το τυροκέλι.

Η πύλη της βόρειας κούρτας δίπλα από τον ξώκουμο.

ΟΨΕΙΣ - ΤΟΜΕΣ

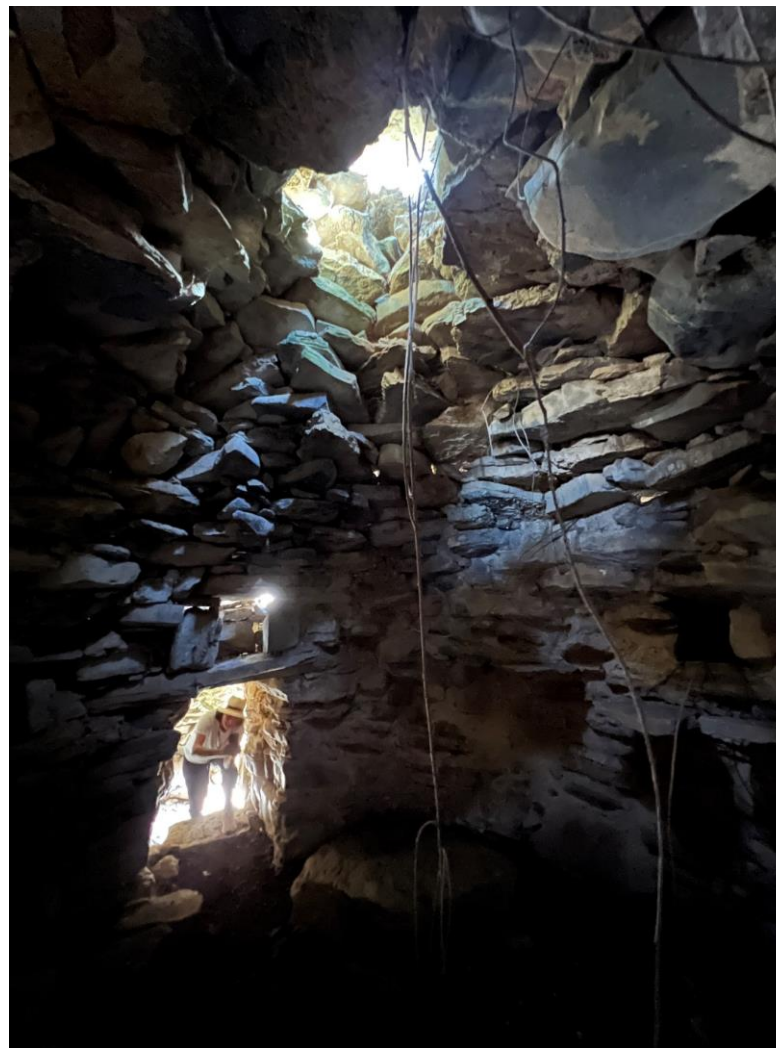
Από το βιβλίο *ΤΟ «ΘΟΛΙΑΣΤΟ» ΜΙΤΑΤΟ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ*-ανώνυμη αρχιτεκτονική και μνημείο, σχέδια του συγγραφέα Δεληγιαννάκη Μιχάλη

Η πόρτα εισόδου στον ξώκουμο, αριστερά η θυρίδα και χαμηλά οι πέτρινες πεζούλες για τον ύπνο.

Εσωτερική άποψη ξώκουμου.

Πέρασμα από το τυρόσπιτο στον ξώκουμο, με ανακουφιστικό τρίγωνο στην πρώτη του εκδοχή. Ψηλά η καμινάδα του κούμου, ο ανηφοράς.

2 Το Μιτάτο του Ξηρουχογιάννη

Βόρεια του *μιτάτου* των Δεληγιαννάκηδων και αριστερά του δρόμου προς Ασφένδου διανοίγεται ένας ακόμη αγροτικός δρόμος με βόρειο προσανατολισμό ο οποίος οδηγεί στην περιοχή Χιονίστρα. Σε υψόμετρο 1.200 μέτρα βρίσκεται το *μιτάτο* του Ξηρουχογιάννη, ένα μεγάλο κτίσμα από ξερολιθιά, που ήδη από τις αρχές του 2000 είχε αρχίσει η κατάρρευση του. Σήμερα το κτίριο έχει αποκατασταθεί με αποτέλεσμα κάποια από τα αρχικά του χαρακτηριστικά που κυρίως αφορούσαν κατασκευές που συνόδευαν λειτουργικά την ποιμενική εγκατάσταση να έχουν αφανιστεί.

Εξωτερικά το *μιτάτο* θυμίζει σπίτι, με την ορθογώνια μορφή και το *λιακωτό* ωστόσο η έκπληξη κρύβεται στο εσωτερικό του. Μπαίνοντας στον χώρο από την νέα διανοιγμένη είσοδο με νοτιοανατολικό

προσανατολισμό κυριαρχεί η οσμή της προβατίσιας κοπριάς, που σαν χαλί έχει στρωθεί βεβαιώνοντας πως η συνήθεια της χρήσης συνεχίζεται σε τούτο το κτίσμα. Ο πρώτος χώρος με εσωτερικές διαστάσεις 7x2,80 μέτρα διαιρείται σε δύο τετράγωνα τμήματα με χαμηλωμένη καμάρα που θολιάζονται. Αυτός ο χώρος λειτουργούσε ως η κατοικία του βοσκού και έφερε πέτρινες πεζούλες για κρεβάτι περιμετρικά του δεύτερου τετράγωνου χώρου μετά την νέα είσοδο, που σήμερα δεν υπάρχουν. Απέναντι από την κύρια είσοδο βρίσκεται μία θύρα που οδηγεί στο *τυρόσπιτο*, έναν μακρόστενο χώρο, με διαστάσεις 11x3,70. Η αίθουσα αυτή είναι σκοτεινή και το λιγοστό φως που έρχεται από την πόρτα του πρώτου χώρου καθώς και από ένα μικρό άνοιγμα στην ανατολική στενή πλευρά, κάνουν το χώρο να αποπνέει μία αίσθηση μυστηρίου. Εδώ τρεις καμάρες κατά μήκος διαιρούν το χώρο σε τέσσερα τμήματα, το κάθε ένα από τα οποία κλείνει με θόλο, που φτάνουν σε ύψος τα 3,50 μέτρα.

Η τεχνική της κατασκευής των θόλων είναι η ίδια με αυτή των καμπυλόσχημων *μιτάτων* μόνο που στην περίπτωση του γωνιασμένου ο βηματισμός είναι διαφορετικός καθώς πλέον ο θόλος ξεκινάει από τετράγωνη βάση για να καταλήξει σε κύκλο, με το πρώτο δακτυλίδι του θολιάσματος να είναι σχεδόν τετράγωνο. Οι τοίχοι της κατασκευής φτάνουν σε πάχος μέχρι και το 1 μέτρο καθώς δέχονται μεγάλες ωθήσεις, γι' αυτό θεμελιώνονται στέρεα και εδράζονται πάνω σε κρηπίδωμα. Οι χώροι είναι ευρύχωροι και μεγάλοι και τα παράθυρα μικρά με ανακουφιστικά τρίγωνα και σιδεριές για ασφάλεια, ενώ το χωμάτινο δώμα που κάποτε στέγαζε την κατασκευή έχει αντικατασταθεί με νέο από οπλισμένο σκυρόδεμα.

Στο παρελθόν την ποιμενική εγκατάσταση συμπλήρωναν δύο ακόμη χώροι, αυτός της υπαίθριας τραπεζαρίας στην δυτική πλευρά, διαμέσου του οποίου πραγματοποιούνταν η είσοδος στο *μιτάτο* από το άνοιγμα που σήμερα έχει μετατραπεί σε παράθυρο, καθώς και μία *κούρτα* που εκτεινόταν βόρεια της τραπεζαρίας. Σήμερα την θέση των παραπάνω χρήσεων κατέχει μία πέτρινη κλίμακα που οδηγεί άνευ σημασίας στο

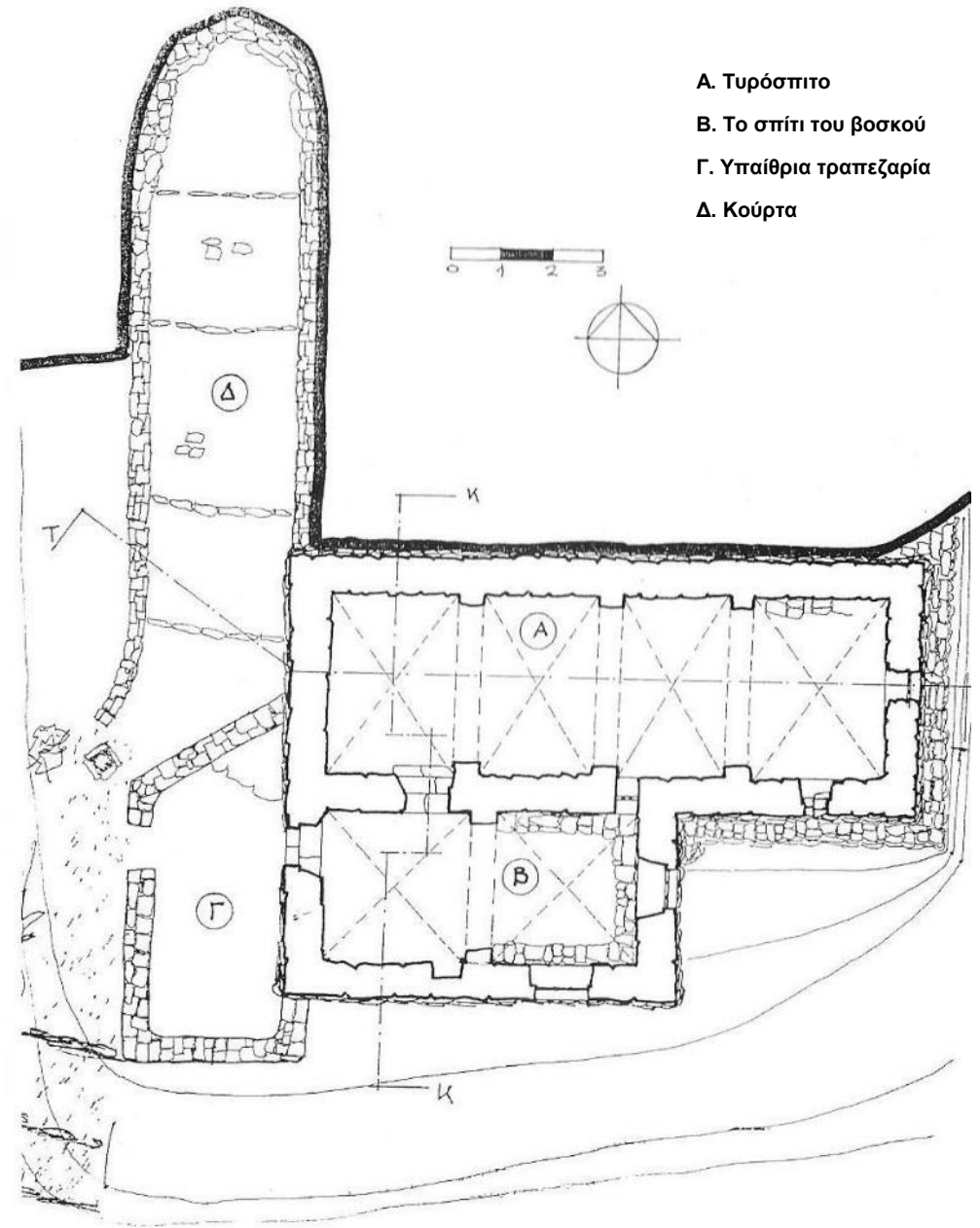
δώμα της κατασκευής και καταλαμβάνει ολόκληρη την δυτική πλευρά του κτίσματος.

Βόρεια άποψη μιτάτου από ψηλά, στο βάθος δεξιά το «Γυριστό» και αριστερά ο δρόμος προς Ασφένδου.

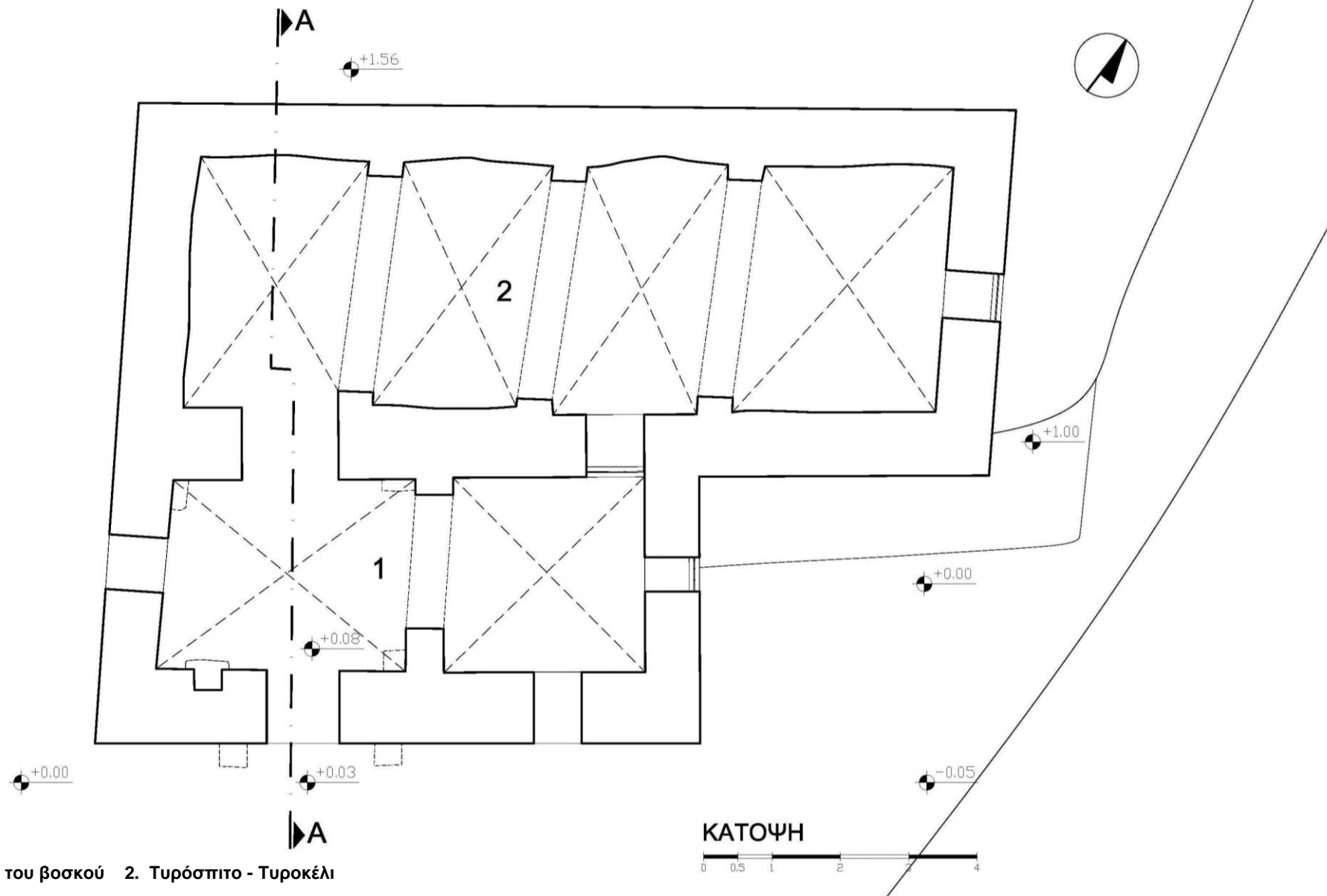
Δυτική άποψη μιτάτου Ξηρουχογιάννη μετά την αποκατάσταση, με την κλίμακα που οδηγεί στο δώμα.

- Α. Τυρόσπιτο
- Β. Το σπίτι του βοσκού
- Γ. Υπαίθρια τραπεζαρία
- Δ. Κούρτα

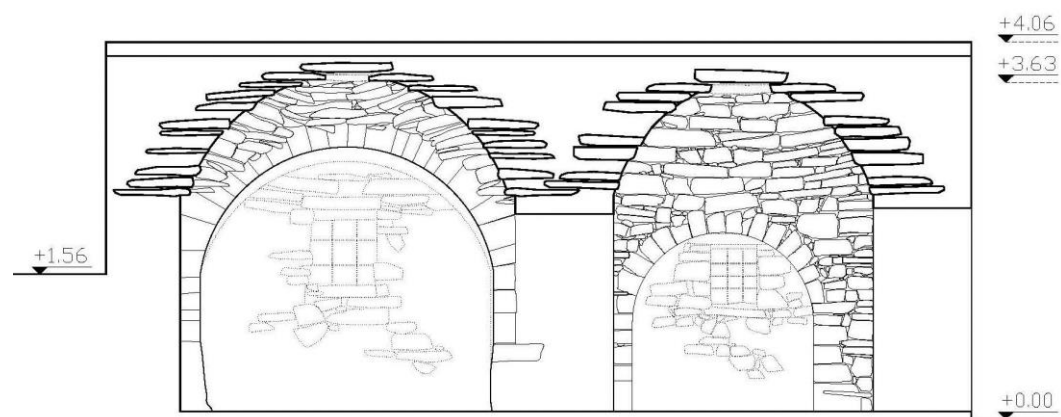
Κάτοψη μιτάτου πριν την αποκατάσταση. Απεικονίζεται η υπαίθρια τραπεζαρία και η κούρτα στην δυτική πλευρά. Από το βιβλίο *ΤΟ «ΘΟΛΙΑΣΤΟ» ΜΙΤΑΤΟ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ-ανώνυμη αρχιτεκτονική και μνημείο*, σχέδια του συγγραφέα Δεληγιαννάκη Μιχάλη, σελ. 34

ΚΑΤΟΨΗ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

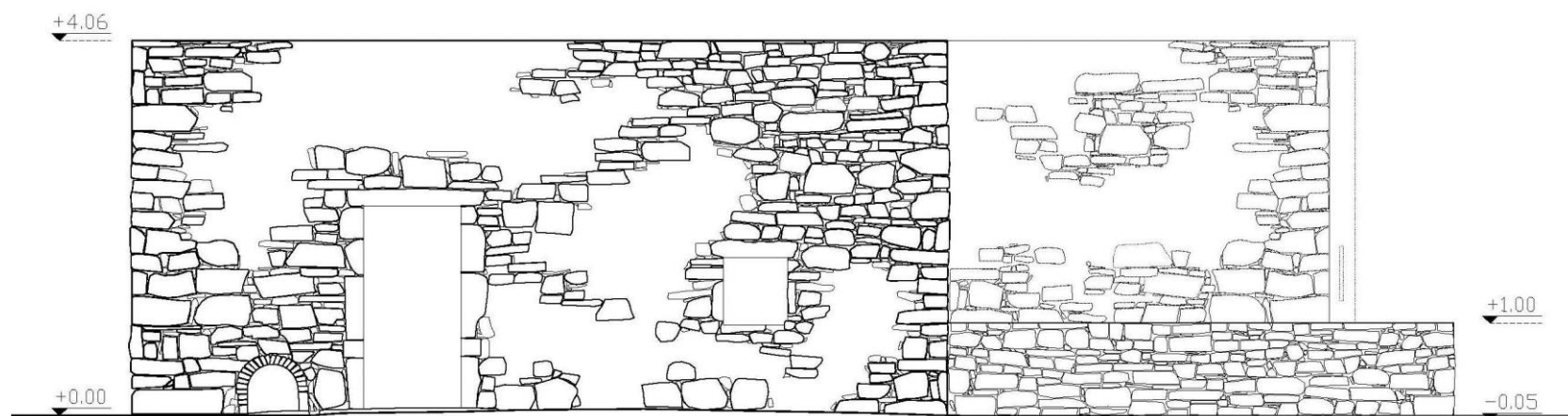

1. Το σπíti του βοσκού 2. Τυρόσπιτο - Τυροκέλι

ΟΨΕΙΣ – ΤΟΜΕΣ ΥΦΙΣΤΑΜΕΝΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ

ΤΟΜΗ Α-Α

ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΟΨΗ

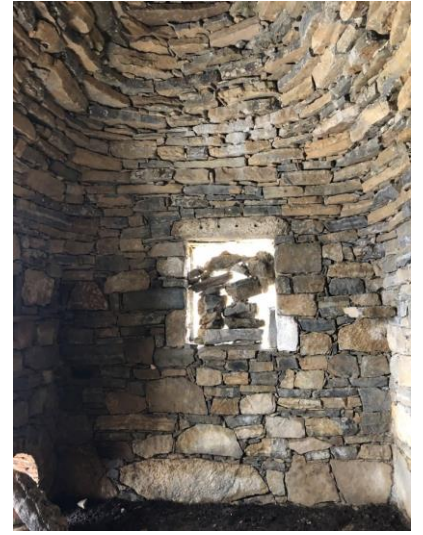

Νοτιοανατολική άποψη μιτάτου μετά την αποκατάσταση με τους τοίχους να εδράζονται πάνω σε κριπίδα.

Εσωτερικό από τον χώρο της κατοικίας, αριστερά η κύρια είσοδος πρίν την αποκατάσταση, φωτογραφία του 1986 (πηγή από το βιβλίο *ΤΟ «ΘΟΛΙΑΣΤΟ» ΜΙΤΑΤΟ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ*) και δεξιά η σημερινή κατάσταση με την μετατροπή της εισόδου σε παράθυρο.

Ανατολική πλευρά μιτάτου πρίν την αποκατάσταση 1986 (πηγή από το βιβλίο *ΤΟ «ΘΟΛΙΑΣΤΟ» ΜΙΤΑΤΟ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ*)
1. Το σπίτι του βοσκού 2. Το Τυρόσπιτο.

Καμάρες και θολιάσματα σε παράταξη. Αριστερά η δυτική εσωτερική άποψη του Τυρόσπιτου και δεξιά η ανατολική με το μικρό παράθυρο στο βάθος.

4

ΟΙ ΣΥΝ-ΟΙΚΙΕΣ Τ' ΑΣΦΕΝΔΟΥ

4.1 Η Σύνθεση των Συν-οικιών

Η κατοικία όπως προαναφέρθηκε αποτελούσε και αποτελεί διαχρονικά το χώρο στον οποίο ο άνθρωπος πέρα από τις βασικές του ανάγκες για στέγαση, προστασία, ασφάλεια και ιδιωτικότητα, αποτελεί και ένα οριοθετημένο περιβάλλον συναναστροφής του, τόσο σε οικογενειακό πλαίσιο όσο και στο ευρύτερο κοινωνικό πλαίσιο του οικισμού. Για να μπορέσουμε να μιλήσουμε για οικισμό ως έννοια, είναι σημαντικό να αναφέρουμε πως για την συγκρότηση του, απαραίτητη είναι η ύπαρξη πλήθους κατοικιών αλλά και η ανάπτυξη σχέσεων μεταξύ των κατοίκων αυτών, όπως κοινωνικές, οικονομικές κλπ. Η έννοια λοιπόν του οικισμού συνδέεται άρρηκτα με τα κτίσματα που τον συγκροτούν και συνθέτουν γειτονίες, που στην πλειοψηφία τους είναι κατοικίες και σπάνια συναντώνται μεμονωμένες.⁴¹ Αυτές, κτίζονται σε μικρή απόσταση μεταξύ τους και οι κάτοικοι τους αναπόφευκτα αποκτούν συναναστροφές και σχέσεις. Έτσι ο χώρος που μένει ανάμεσα στα κτίσματα καθορίζεται από τις σχέσεις αυτές και διαμορφώνεται σύμφωνα με την εξυπηρέτηση των αναγκών των ανθρώπων. Στην ουσία ο οικισμός σε σχέση με τα κτίσματα είναι ένα σύνολο που συμπεριλαμβάνει τον τρόπο ζωής των ανθρώπων, σε συνάρτηση με το κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον.

Από την δημιουργία αυτής της οργανικής ενότητας, προκύπτει ένα δίκτυο μονοπατιών που συνδέει τα κτίσματα, αλλά και ένα σύνολο μεταβατικών χώρων, που οδηγούν σε νέες σχέσεις, όπως αυτές του μέσα-έξω, κατοικία-αυλή, ιδιωτικό-δημόσιο. Πάλι και σε αυτά τα δίπολα ο παράγοντας άνθρωπος είναι αυτός που θα καθορίσει το πόσο αυτές οι σχέσεις θα αναπτυχθούν μεταξύ τους.

Στους οικισμούς της υπαίθρου και ιδίως στους ορεινούς, οι κατοικίες διατάσσονται χωρίς σχέδιο, με τις θέσεις των κτισμάτων να καθορίζονται από τους ίδιους τους κατοίκους. Μοναδικό κριτήριο στην διάταξη αποτέλεσαν ορισμένοι κανόνες που αφορούσαν την υγιεινή, την προστασία από τις καιρικές συνθήκες και την εύκολη διασύνδεση μεταξύ των κτισμάτων και των χώρων εργασίας. Ο οικισμός του Ασφένδου

διατάσσεται αμφιθεατρικά στις πλαγιές γύρω από το οροπέδιο του Ασφένδου, περιτοιχισμένος φυσικά από τα βουνά Σέλη, Βρεμένος, Περισυνάκη, Ακονές και Κίμπη. Η ανάπτυξη του οικισμού διακρίνεται σε οργανικές ως επί το πλείστον οικιστικές ενότητες, με κυρίαρχη σε αυτές την αγροτική κατοικία. Στο Ασφένδου, το σφακιανό καμαρόσπιτο στην πιο γνήσια μορφή του επαναλαμβάνεται και συγκροτεί τις συνοικίες, οι οποίες δομούνται αραιά και ελευθέρα σε όλη την κοιλάδα⁴². Τα κτίρια λιθόκτιστα ταυτίζονται με τα βράχια του τοπίου και γίνονται ένα, καθιστώντας δύσκολο κάποιος να καθορίσει τα όρια του οικισμού⁴³. Ο δρόμος της κοινότητας που συνδέει την Ίμπρο με τον Καλλικράτη διέρχεται από τον οικισμό και προσδίδει κάποιου είδους συνοχή. Ο ιστός παρουσιάζεται πυκνότερος όσο πλησιάζει την ασφαλτοστρωμένη οδό, ενώ πλησιάζοντας τα υψηλότερα σημεία του ανάγλυφου, τα κτίσματα αραιώνουν.

Δίκτυα στενών μονοπατιών με μικρά καλντερίμια διέρχονται τα κτίσματα που κατά πλειοψηφία είναι αφημένα στον χρόνο. Σκόρπια πλατώματα ανάμεσα σε αυτά, με παλιές και νέες κατασκευές της καθημερινότητας των κατοίκων, όπως στέρνες, γούρνες, πατητήρια και φούρνους, μαζί με τις ξερολιθιές που ορίζουν επίπεδα και ιδιοκτησίες αποτελούν το σύνολο του ανθρώπινου αποτυπώματος στο τοπίο και συμπληρώνουν το «παλίμψηστο» του Ασφένδου.

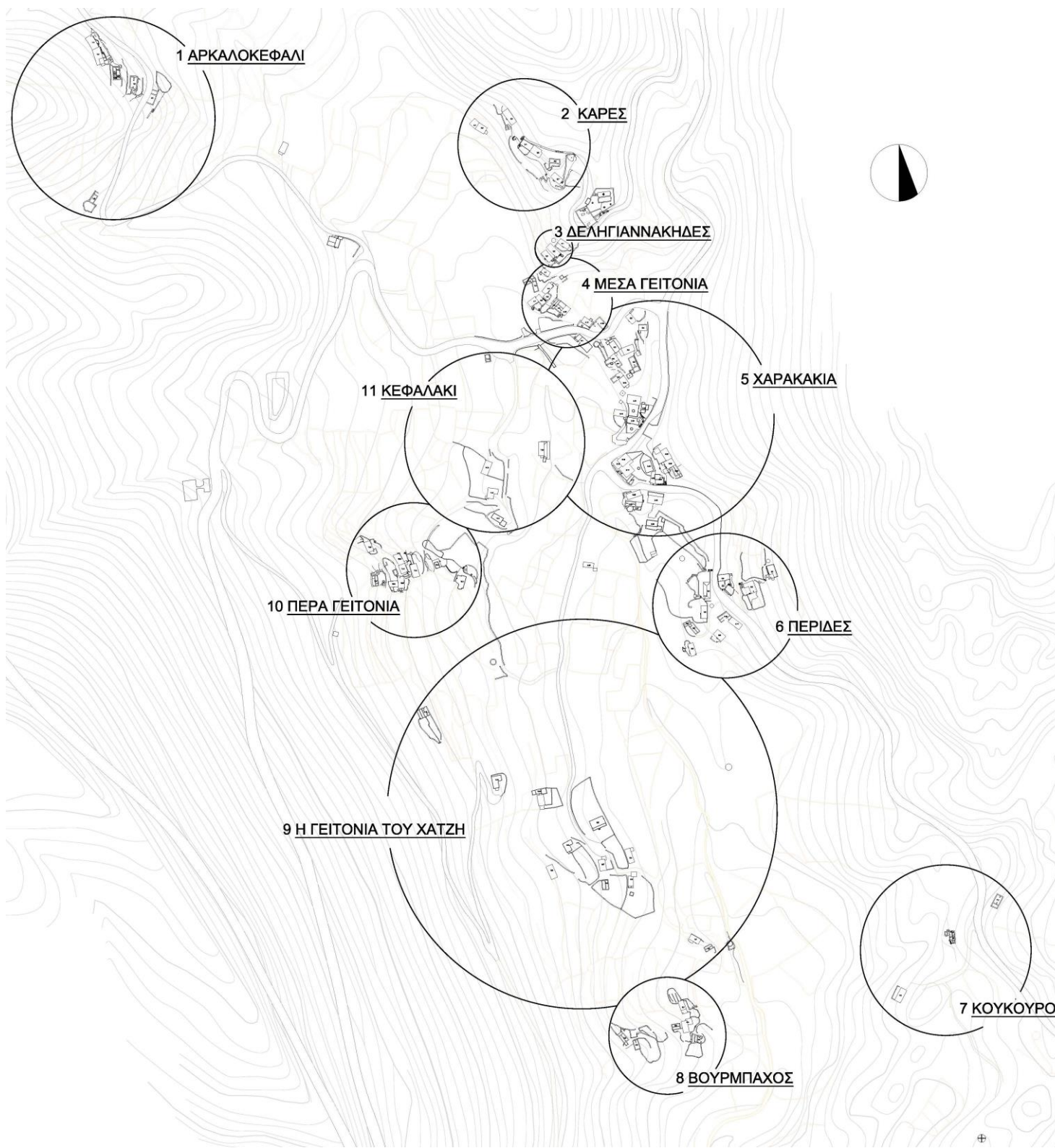
Στην ενότητα αυτή, με αφετηρία το σπίτι ως συνθετικό στοιχείο της συγκρότησης και δομής του οικισμού, επιδιώκεται να αναδείχθούν τα κύρια χαρακτηριστικά κάθε συνοικίας που τον απαρτίζουν. Τα χαρακτηριστικά αυτά εντοπίστηκαν κυρίως από την επιτόπου έρευνα και καταγραφή, ενώ παράλληλα αναγνωρίστηκαν στοιχεία των κατασκευών σε βιβλιογραφικές πηγές και αντλήθηκαν απ' αυτές συμπεράσματα που παρατίθενται στη συνέχεια.

(τα ονόματα και τα σχετικά όρια των συνοικιών αντλήθηκαν από τον χάρτη των τοπωνυμίων του βιβλίου «Κοινότης Ασφένδου Σφακίων» του Κανάκη Ι. Γερωνυμάκη καθώς και από τις υποδείξεις των ντόπιων)

⁴¹ Δουμάνης Ορέστης - Oliver Paul, **Οικισμοί στην Ελλάδα**, εκδόσεις Αρχιτεκτονικά Θέματα, Αθήνα, 1979, σελ. 65-95

⁴² Λασσιθιωτάκης Κ., **Κρητικά Χρονικά**, ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ, 1957, Τόμος ΙΑ', Τεύχος Ι-ΙΙΙ, 171-199, Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, σελ 175

⁴³ Μποζινέκη Δ., **Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική**, ΚΡΗΤΗ, Εκδοτικός Οίκος «Μέλισσα», σελ. 23

1 Αρκαλοκεφάλι

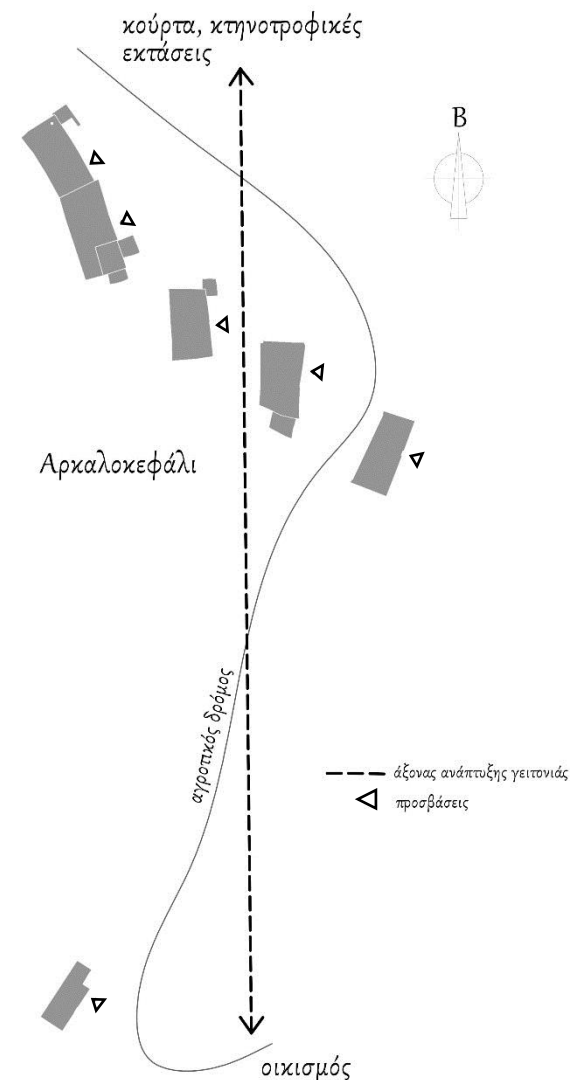
Η συνοικία Αρκαλοκεφάλι αναπτύσσεται στο υψηλότερο σημείο του οικισμού Ασφένδου, σε έντονο ανάγλυφο και αποκομμένη σχετικά από το υπόλοιπο χωριό. Αποτελείται από έξι κατοικίες, με κάποιες από αυτές να διαθέτουν παράσπιτα, που χρησίμευαν ως βοηθητικοί χώροι για φύλαξη των ζώων, αγροτικών εργαλείων και τροφίμων. Οργανώνεται σε κλιμακωτή, γραμμική διάταξη, με άξονα το αγροτικό μονοπάτι που οδηγεί βόρεια στην περιοχή «Βατωπό» και την περιοχή με το τοπωνύμιο «Του παπά η στέρνα»⁴⁴, όπου βρίσκονται κυρίως βοσκότοποι και κούρτες, για το στάβλισμα των ζώων.

Χαρακτηριστικό στοιχείο της γειτονιάς αποτελούν οι αναλληματοί τοίχοι από ξερολιθιά, οι οποίοι εξομαλύνουν το έντονο ανάγλυφο, δημιουργώντας ισόπεδα τμήματα πάνω στα οποία αναπτύσσονται οι κατοικίες, τα βοηθητικά κτίσματα καθώς και οι ελεύθεροι χώροι όπου στο παρελθόν πραγματοποιούνταν οι καθημερινές δραστηριότητες, όπως καλλιέργειες οπωροκηπευτικών και εκτροφή ζώων. Έντονο αποτύπωμα στο τοπίο αφήνουν οι κάθετοι *τράφοι* στην πλαγιά, δηλαδή οι ξερολιθιές που ορίζουν τις ιδιοκτησίες.

Ανατολική άποψη γειτονιάς Αρκαλοκεφάλι, όπου αποτυπώνεται η σχέση των χωριαφιών με τα κτίσματα.

⁴⁴ Τοπωνύμια κοινότητας Ασφένδου από βιβλίο «*Κοινότης Ασφένδου Σφακίων*», Κανάκης Γερωνυμάκης, σελ. 10-13, ΧΑΝΙΑ 1996

Διάγραμμα ανάπτυξης της συνοικίας Αρκαλοκεφάλι

Ανάμεσα στις ξερολιθιές και τα κλιμακωτά επίπεδα των χωραφιών, πλήρως εναρμονισμένες συνυπάρχουν οι κατοικίες, οι οποίες είναι ισόγειες, ορθογώνιου σχήματος, επιπεδόστεγες με καμάρα στην μεγάλη τους διάσταση, ακολουθούν τον τυπικό κανόνα κατοικίας που επικρατεί στο Ασφένδου, αυτόν του αγροτικού πλατυμέτωπου καμαρόσπιτου. Κτισμένες σε σημείο βραχώδες και επικλινές, αφήνουν τα ομαλότερα, εύφορα τμήματα διαθέσιμα για καλλιέργεια, μια τεχνική που ακολουθούνταν συχνά και στους οικισμούς του Ασκύφου και της Ίμπρου (προφορική πηγή). Χαρακτηριστικό των σπιτιών στο τμήμα αυτό του οικισμού αποτελούν, επίσης, τα ελάχιστα, μόλις ένα ή δύο και μικρά σε διαστάσεις (30x37 εκατοστών) ανοίγματα των όψεων που μαζί με το άνοιγμα της εισόδου είναι τα μοναδικά που δίνουν φως και αέρα στα σπίτια. Όλες οι κατοικίες της συνοικίας είχαν εξωτερικό πέτρινο φούρνο, στοιχείο που δηλώνει την χρήση των κατοικιών κυρίως κατά τους θερινούς μήνες που δεν υπήρχε ανάγκη για θέρμανση.⁴⁵ Τα κτίσματα, με τον χρόνο κατασκευής τους να εκτιμάται τον 19^ο αιώνα, είναι στην πλειοψηφία τους σε κατάσταση ερειπίου, με δύο από αυτά να φέρουν μεταγενέστερες προσθήκες, που είναι και τα μοναδικά που χρησιμοποιούνται ακόμα ως αγροτικές αποθήκες.

Ίχνη λίθινων πλακών μεταξύ των επιπέδων που έχουν κτιστεί οι κατοικίες 1.1 έως 1.4 (όπως αποτυπώνονται στον χάρτη της συνοικίας) υποδηλώνουν ένα μονοπάτι σύνδεσης μεταξύ τους, ωστόσο δεν παρατηρείται κάποιο κεντρικό σημείο αναφοράς στην συνοικία, όπως κοινό πλάτωμα ή κοινή στέρνα. Κάθε σπίτι είχε εξωτερική αυλή με αυτήν του 1.1 και 1.2 να είναι κοινή, ωστόσο οι κατοικίες με αριθμό 1.5 και 1.6 διέθεταν και δική τους *κούρτα*, ένα στοιχείο που δεν απαντάται σε καμία άλλη γειτονιά του οικισμού.

Η κατοικία 1.2 με την καμινάδα και τον πέτρινο φούρνο.

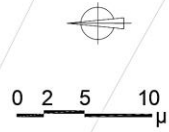
Η κατοικία 1.4 κτισμένη σε να έχει «σκαρφαλώσει» στον βράχο.

Η κούρτα βόρεια της γειτονιά, εναρμονίζεται και εξαφανίζεται στο φυσικό τοπίο.

⁴⁵ Λασσιθιωτάκης Κ., *Κρητικά Χρονικά*, ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ, 1957, Τόμος ΙΑ', Τεύχος Ι-ΙΙΙ, 171-199, Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, σελ 188

2 Καρές

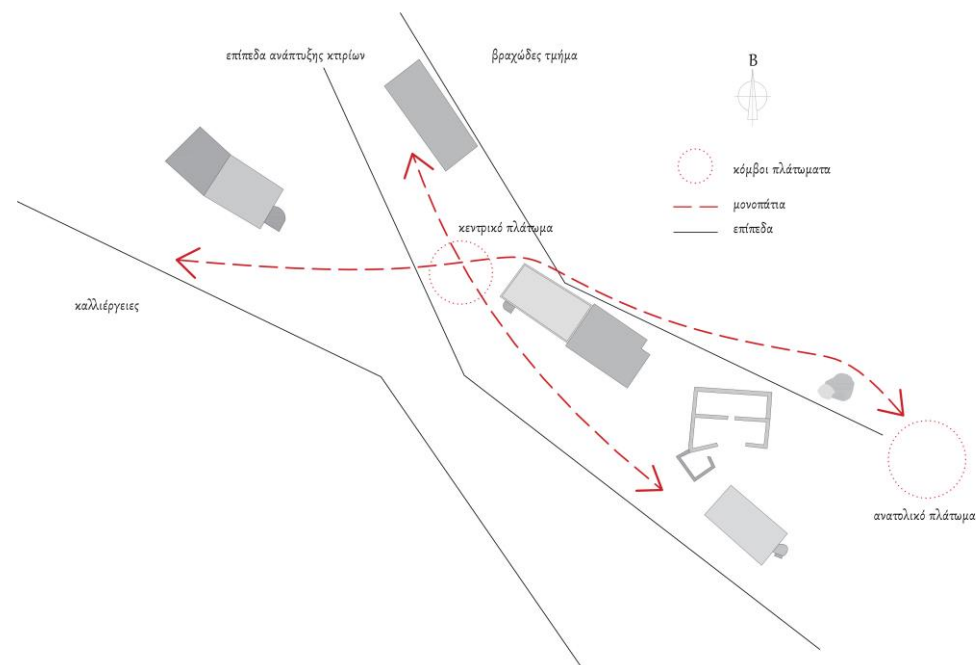

Πανοραμική άποψη της συνοικίας Καρές. Απεικονίζεται η εκκλησία (i.v. Κοιμήσεως της Θεοτόκου) στο ύψωμα Κεφαλάς και χαμηλότερα η γειτονιά των Δεληγιαννάκηδων.

Η συνοικία Καρές βρίσκεται βορειοανατολικά του οικισμού Ασφένδου, κοντά στον κεντρικό ιερό ναό του χωριού Κοίμηση της Θεοτόκου. Αναπτύσσεται σε επικλινή επίπεδα, γραμμικά, από ανατολή προς δύση, στην πλαγιά του υψώματος Κεφαλάς και σε περιβάλλον αρκετά βραχώδες, με χαμηλή βλάστηση και ελάχιστα δέντρα. Η προσέγγιση στην γειτονιά πραγματοποιείται από ασφαλτοστρωμένο δρόμο που φτάνει έως ένα πλάτωμα, έπειτα προσεγγίζεται μονάχα με τα πόδια μέσω του διαμορφωμένου καλντεριμιού πλάτους ενός μέτρου, το οποίο πιθανόν αποτελεί μεταγενέστερη κατασκευή πάνω σε παλιό μονοπάτι. Ανισόπεδα, οργανικά, κλιμακωτά περάσματα οδηγούν στις αυλές των σπιτιών. Προσεγγίζοντας τη γειτονιά από το πλάτωμα δυτικά της εκκλησία, εντύπωση προκαλεί η υπόσκαφη κυκλικής μορφής στέρνα της συνοικίας, για την συλλογή του νερού, η οποία σηματοδοτεί και την αρχή του διαμορφωμένου διαδρόμου-καλντεριμιού.

Τη γειτονιά συγκροτούν επτά λιθόκτιστα σπίτια, κατασκευασμένα ως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, με τα τέσσερα από αυτά να φέρουν νεότερες επισκευές και μόλις δύο από αυτά να δείχνουν πως χρησιμοποιούνται μέχρι και σήμερα, ως παραθεριστικές κατοικίες. Τα κτίρια ακολουθούν την τυπολογία του επιπεδόστεγου, πλατυμέτρωτου σφακιανού καμαρόσπιτου, φέροντας ελάχιστα ανοίγματα, μικρών διαστάσεων, στις νότιες όψεις τους, διατηρώντας έναν εσωστρεφή χαρακτήρα.

Διάγραμμα πολεοδομικής οργάνωσης της γειτονιάς Καρές

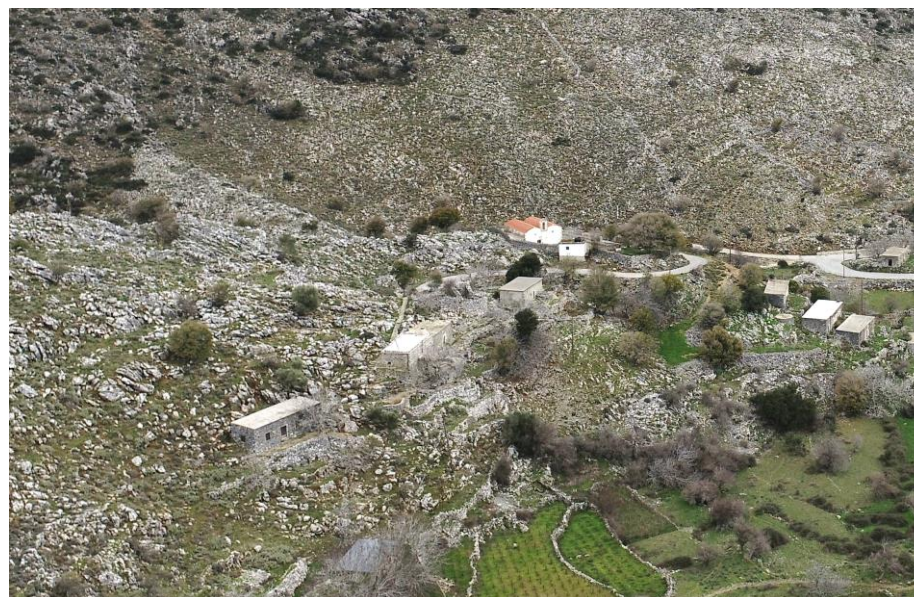
Εξαίρεση αποτελεί το σπίτι 2.3, πιθανόν το νεότερο κτίριο της γειτονιάς, κατασκευής περί τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, το οποίο φέρει μεγάλα ανοίγματα και στις 3 ελεύθερες όψεις του.

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η κατοικία 2.6 που ανήκει στην τυπολογική κατηγορία των θολιαστών σπιτιών με κλειστή αυλή μπροστά, η οποία είναι και το παλαιότερο σωζόμενο κτίσμα της συνοικίας, με χαρακτηριστικό μορφολογικό στοιχείο την καμάρα στην πρόσοψη. Ο τύπος αυτός είναι η «βουνίσια» εκδοχή, που στην εξέλιξη του μας δίνει το διώροφο *μπροσγιαλίτικο καμαρόσπιτο* που συναντάται κυρίως στην Χώρα Σφακίων, με την καμάρα στην πρόσοψη, να αποτελεί χαρακτηριστικό του σπιτιού.⁴⁶ Ο τρόπος κατασκευής του και τα πέτρινα απομεινάρια, υπονοούν τη θολωτή στέγη που έφερε κάποτε, δομημένη με το εκφορικό σύστημα, ίδιο με αυτό των *μιτάων*.

Όλα τα σπίτια είναι κτισμένα με πλάτη στον βραχώδη λόφο και σε απόσταση το ένα από το άλλο, αφήνοντας ένα μεγάλο πλάτωμα να τα περιζώνει. Οι αυλές τους έχουν νοτιοδυτικό προσανατολισμό και σε αυτές συναντώνται πέτρινοι φούρνοι, πατητήρια, σκόρπιες γούρνες, κοτέτσια, καθώς και μια μικρή μάντρα για τις *μαρταρές*. Ο χώρος της αυλής για τα ορεινά σπίτια του Ασφένδου είναι αυτός που ο κάτοικος κινείται, τους θερινούς μήνες, και η οικογένεια εξυπηρετεί τις τρέχουσες ανάγκες της, όπως πλύσιμο, μαγείρεμα, άρμεγμα και αποσπερίδα.⁴⁷ Από τις αυλές αυτές πραγματοποιείται και η είσοδος στα σπίτια, η οποία προσανατολίζεται προς τα νοτιοδυτικά για να προστατεύεται από τους έντονους ανέμους που διασχίζουν τις βουνοκορφές στα βόρεια. Ένα δέντρο σχεδόν καταμεσής στις περισσότερες αυλές, δημιουργεί ένα σκιερό και δροσερό σημείο για τους καλοκαιρινούς μήνες, τις ώρες που ο ήλιος έχει ψηλώσει και «καίει» την πέτρα. Το τοπίο αλλάζει κατά τους χειμερινούς μήνες, που τα λίγα φυλλοβόλα δέντρα που υπάρχουν στη γειτονιά ρίχνουν τα φύλλα τους και το γκρίζο χρώμα της ντόπιας πέτρας επικρατεί.

Η κατοικία 2.3, ένα από τα νεότερα κτίσματα της γειτονιάς, με χαρακτηριστικά των μεγαλύτερων διαστάσεων ανοίγματα, με πρέκια από σκυρόδεμα καθώς και το δέντρο στην αυλή για σκιά τους θερινούς μήνες.

Δυτική άποψη της συνοικίας Καρές κατά τους χειμερινούς μήνες, που το γκρί χρώμα επικρατεί και μονάχα η κεραμοσκεπή της εκκλησίας ξεχωρίζει στο τοπίο.

⁴⁶ Μποζινέκη Δ., *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, ΚΡΗΤΗ, Εκδοτικός Οίκος «Μέλισσα», σελ. 24

⁴⁷ Λασσιωτάκης Κ., «*ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ ΣΤΑ ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ*», 1958, 435-444 Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, σελ 435

Η κεντρική στέρνα της γειτονιάς Καρές.

Το εσωτερικό της κυκλικής στέρνας.

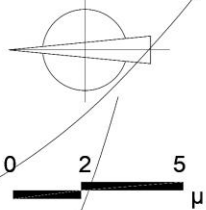

Τα κλιμακωτά περάσματα που οδηγούν στις αυλές των σπιτιών.

Πέτρινη γούρνα σε αυλή κατοικίας για την συλλογή βρόχινου νερού, για το πότισμα των ζώων.

3 Συνοικία των Δεληγιαννάκηδων

+765.00

+763.00

+761.00

+759.00

+757.00

3.1

3.2

3.3

4.1

Η συνοικία βρίσκεται βόρεια του οικισμού και νότια της πλαγιάς του υψώματος «Κεφαλάς». Το όνομα της πήρε από την ομώνυμη οικογένεια των Δεληγιαννάκηδων, μιας εκ των σημαντικότερων και πλουσιότερων στην ιστορία του Ασφένδου, όντας η ηγέτιδα οικογένεια της κοινότητας για δύο αιώνες, τα μέλη της οποίας κατοικούσαν σε αυτήν.⁴⁸ Η γειτονιά είναι η μικρότερη σε έκταση του οικισμού, καθώς αποτελείται από τρεις μονάχα κατοικίες, κτισμένες σε περίοπτη θέση και αμφιθεατρικά, με νότιο προσανατολισμό προς το φαράγγι, είναι σα να «εποπτεύουν» την κοιλάδα του Ασφένδου.

Η γειτονιά οργανώνεται σε αμφιθεατρικά επίπεδα, στο κάθε ένα από τα οποία κτίστηκαν οι κατοικίες. Η διάταξη αυτή των σπιτιών εξασφαλίζει αφενός ιδιωτικούς υπαίθριους χώρους, αλλά ταυτόχρονα και ελεύθερη οπτική προς το νότο χωρίς το ένα κτίσμα να παρεμποδίζει το άλλο. Η κατοικία 3.3 στο χαμηλότερο σημείο της πλαγιάς φαίνεται πως είναι παλαιότερο κτίσμα της συνοικίας, ενώ η 3.1 στο υψηλότερο σημείο το νεότερο. Τα σπίτια των Δεληγιαννάκηδων αναπτύσσονται σε συνέχεια των κατοικιών της συνοικίας Μέσα Γειτονιά.

Οι δύο κατοικίες που βρίσκονται χαμηλότερα στην πλαγιά διατηρούν έναν αυστηρά εσωστρεφή χαρακτήρα με λιτές όψεις και ελάχιστα ανοίγματα μικρών διαστάσεων, ενώ φέρουν λίθινα τοξωτά πρέκια στις θύρες εισόδου. Η κατοικία 3.1⁴⁹ που αποτελεί κτίσμα κατασκευασμένο περίπου στα μέσα του 20^{ου} αιώνα διαφοροποιείται ως προς τα ανοίγματα και το υλικό των πρεκιών. Στην πρόσοψη παρουσιάζει τρία παραλληλόγραμμης μορφής παράθυρα με ξύλινα πρέκια και οριζόντιες σιδεριές προστασίας, κάτι που συναντάται πρώτη φορά σε κτίσμα του οικισμού, ενώ στο άνοιγμα της εισόδου το πρέκι είναι από σκυρόδεμα. Παρά τις μικρές διαφορές, και οι τρεις κατοικίες της συνοικίας έχουν την ίδια κατασκευαστική λογική και τυπολογία, αυτή του ισόγειου πλατυμέτρωτου κτίσματος που επικρατεί στον Ασφένδου και στον Καλλικράτη.⁵⁰

Στην γειτονιά δεν εντοπίζεται κάποιο κεντρικό πλάτωμα, όπως είδαμε να συμβαίνει στην συνοικία Καρές, ωστόσο η κυκλικής μορφής στέρνα που βρίσκεται δυτικά της κατοικίας 3.1 φαίνεται πως εξυπηρετούσε από κοινού την οικογένεια, ενδεχομένως και διπλανές γειτονιές.

⁴⁸ Γερωνυμάκης Κ., *Κοινότης Ασφένδου Σφακίων*, Τυπογραφείο: Μιχ.Γεωρβασάκης Ο.Ε., Χανιά 1996, σελ. 10-13, 41

⁴⁹ (βλ. κτίρια 3.2 & 3.3 στο τοπογραφικό διάγραμμα γειτονιάς)

⁵⁰ Λασσιθιωτάκης Κ., *Κρητικά Χρονικά, ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ*, 1957, Τόμος ΙΑ', Τεύχος Ι-ΙΙΙ, 171-199, Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, σελ 174-175

Εδώ η κάθε κατοικία έχει τον δικό της ημιδημόσιο χώρο-αυλή, καθορισμένο από χαμηλού ύψους ξερολιθιές, όπου στον καθέναν από αυτούς υπάρχει πέτρινος φούρνος. Η πρόσβαση στις κατοικίες των Δεληγιαννάκηδων πραγματοποιείται μέσω του μονοπατιού που ξεκινάει από τα κτίσματα της Μέσα Γειτονιάς στα νότια και καταλήγει στον ασφαλτοστρωμένο δρόμο, βόρεια όπου βρίσκεται και η εκκλησία της Κοιμήσεως της Θεοτόκου.

Η σημερινή κατάσταση των κτιρίων χαρακτηρίζεται μέτρια έως κακή, με σημάδια μερικής υποχώρησης λίθων να είναι εμφανή σε τμήματα της εξωτερικής τοιχοποιίας. Ο χαρακτήρας των κτισμάτων δεν έχει αλλοιωθεί, καθώς ελάχιστες είναι οι επεμβάσεις που εντοπίζονται, κυρίως στα δώματα των κατοικιών, που σήμερα έχουν αντικατασταθεί από πλάκες σκυροδέματος με ελαφρύ οπλισμό. Ενδιαφέρον προκαλεί επίσης το γεγονός ότι παρόλο που τα σπίτια ανήκαν σε μία από της πιο εύπορες οικογένειες του χωριού, δεν παρουσιάζουν καμία διαφορά από τα υπόλοιπα του οικισμού. Η παραπάνω διαπίστωση οδηγεί στο συμπέρασμα πως στον οικισμό δεν υπήρχαν ταξικές διαφορές, όλοι έχτιζαν και κατοικούσαν με τον ίδιο τρόπο.

Η κατοικία 3.1 με τα μεγάλα ανοίγματα, τα ξύλινα πρέκια και τις σιδεριές και στο βάθος η κυκλική στέρνα.

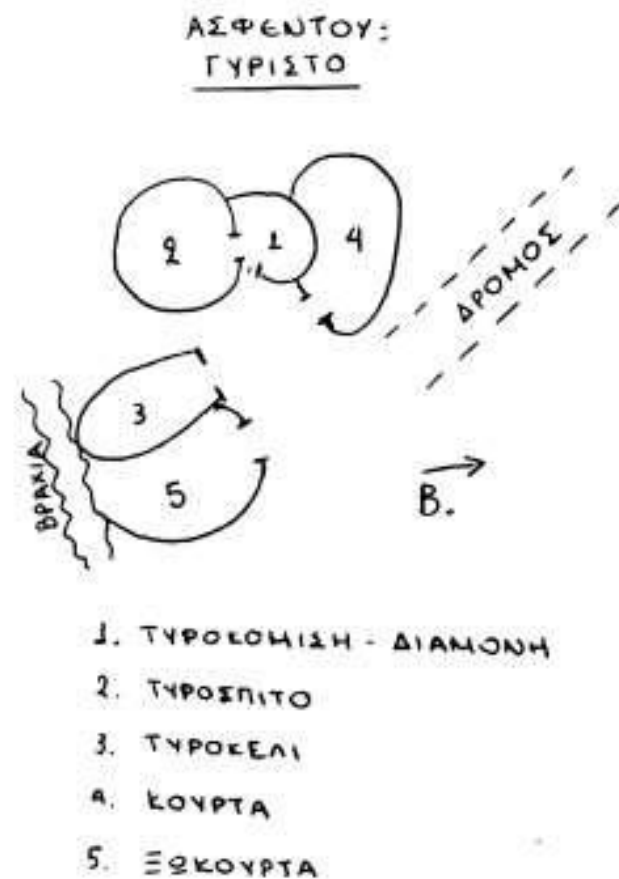

Σε παράταξη οι κατοικίες με τους πέτρινους φούρνους και δεξιά τους το μονοπάτι με ανηφορική πορεία προς βορρά.

Σημαντικό είναι να αναφερθεί πως το «Γυριστό» *μιτάτο* που παρουσιάστηκε αναλυτικά στην προηγούμενη ενότητα⁵¹ αποτελούσε το *μιτατοκάθισμα* της οικογένειας των Δεληγιαννάκηδων στο βουνό, κοντά στους βοσκότοπους όπου είχαν τα ζώα τους. Σύμφωνα με τον κύριο Κανάκη Γερουμάκη, στο *μιτάτο* πραγματοποιούνταν εργασίες τυροκόμησης μέχρι και το τέλος του 1970. Πρόκειται για ένα από τα πιο εντυπωσιακά και αξιόλογα κτίσματα της κατηγορίας αυτής σε ολόκληρη την επαρχία Σφακίων, όχι μονάχα για την περίτεχνη κατασκευή του με εκφορικό σύστημα αλλά και για τις βιοκλιματικές ιδιότητες των χώρων. Όπως όλοι σχεδόν οι *κούμοι*, έτσι και αυτοί του *μιτατοκαθίσματος* «Γυριστού» είναι βυθισμένοι ελαφρώς στη γη, αξιοποιώντας όλες τις βιοκλιματικές ιδιότητες που προσφέρει μια υπόσκαφη κατασκευή. Στην περίπτωση του *τυρόκουμου* όπου βράχια αποτελούν μέρος της τοιχοποιίας του, οι ιδιότητες αυτές αυξάνονται και η θερμοχωρητικότητα βελτιώνεται. Σε αυτή τη κατεύθυνση συμβάλει και στενή και χαμηλή είσοδος στον *κούμο*.

Το «γυριστό» *μιτάτο* των Δεληγιαννάκηδων στην τοποθεσία Φράσκια Ασφένδου, σε υψόμετρο 1.170 μέτρων.

Σκαρίφημα του *μιτατοκαθίσματος*

⁵¹ Βλ. ενότητα 3.4 Το Σπίτι του Βοσκού, 1 Το «γυριστό» *Μιτάτο* των Δεληγιαννάκηδων, σελ. 78-82

4 Μέσα Γειτονιά

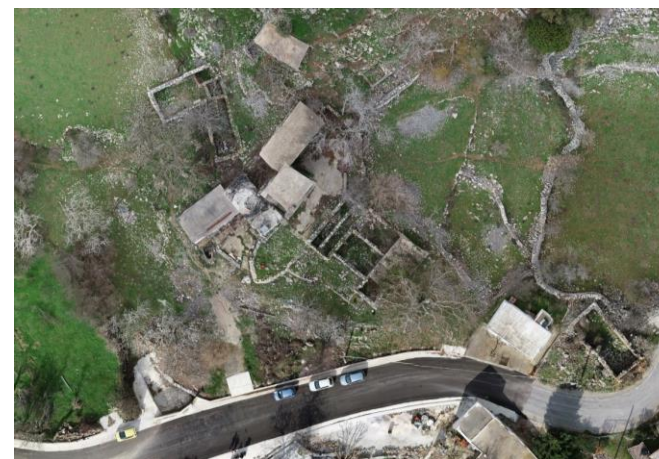
Πανοραμική άποψη της Μέσα Γειτονιάς, όπου απεικονίζεται η σχέση με την ασφαλτοστρωμένη οδό, καθώς και με τα κτίσματα άλλων συνοικιών.

Η Μέσα Γειτονιά βρίσκεται σε κεντρικό σημείο του οικισμού και είναι κτισμένη σε έδαφος με ήπιο ανάγλυφο και μικρές κλίσεις. Είναι το πρώτο συγκρότημα σπιτιών που συναντά κάποιος εισερχόμενος στο χωριό, αριστερά της διανοιγμένης οδού από Ίμπρο προς Ασφένδου. Μαζί με τις συνοικίες Χαρακάκια και Περίδες αποτελούν τα πιο πυκνά δομημένα τμήματα του οικισμού.

Το σύνολο της συνοικίας απαρτίζεται από δώδεκα κατοικίες που μόλις οι τρεις από αυτές φαίνεται ότι χρησιμοποιούνται έως και σήμερα για εποχική κατοίκηση (4.6, 4.7, 4.12). Όπως έχει προαναφερθεί, στην κάθε συνοικία του χωριού κτίζονταν οι κατοικίες της εκάστοτε οικογένειας στην οποία ανήκε η γη. Κρίνοντας από την διάταξη και τη μορφή των κτισμάτων της Μάσα Γειτονιάς παρατηρείται η ανάγκη για τη δημιουργία πρόσθετων χώρων ή επέκταση υφιστάμενων, σε διαφορετικές χρονικά φάσεις, για να καλυφθούν νέες ανάγκες που πιθανόν προκύπτανε, όπως για στέγαση και αποθήκευση.

Χαρακτηριστικό της συνοικίας αυτής αποτελεί η πυκνή διάταξη των σπιτιών, με τα περισσότερα να είναι κτισμένα αρκετά κοντά ή σε επαφή, δημιουργώντας έτσι δύο συμπαγείς κτιριακές ενότητες, σε αντίθεση με την αραιή διάταξη των κτισμάτων που συναντάται στις περισσότερες

συνοικίες του Ασφένδου. Πολλά από τα σπίτια μοιράζονται κοινό τοίχο, τον λεγόμενο *σημισακό*⁵² ή τοιχοπάτημα, ένα στοιχείο που αποφεύγονταν γενικά όχι μόνο στου Ασφένδου αλλά και σε άλλα χωριά των Σφακίων, καθώς συχνά δημιουργούσε προστριβές και φιλονικίες ανάμεσα στους ιδιοκτήτες.

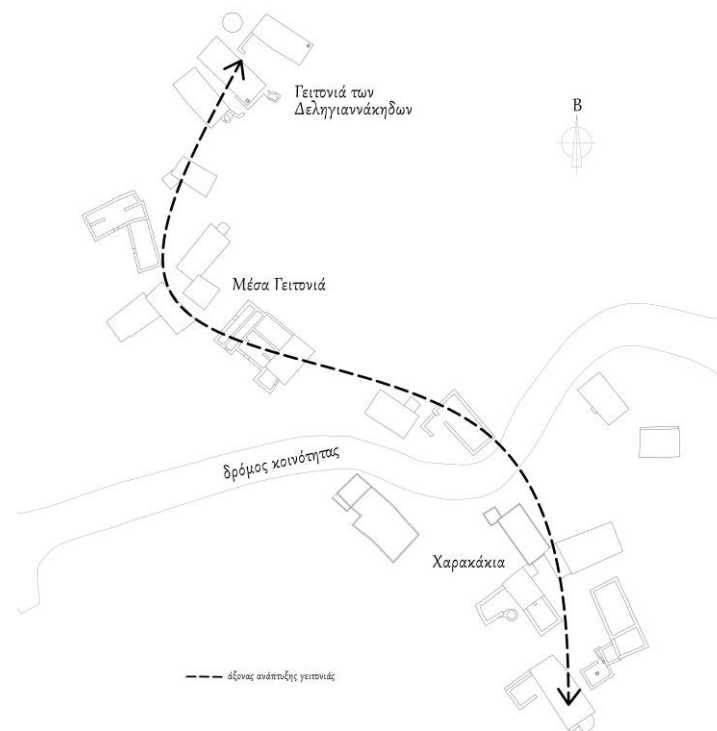
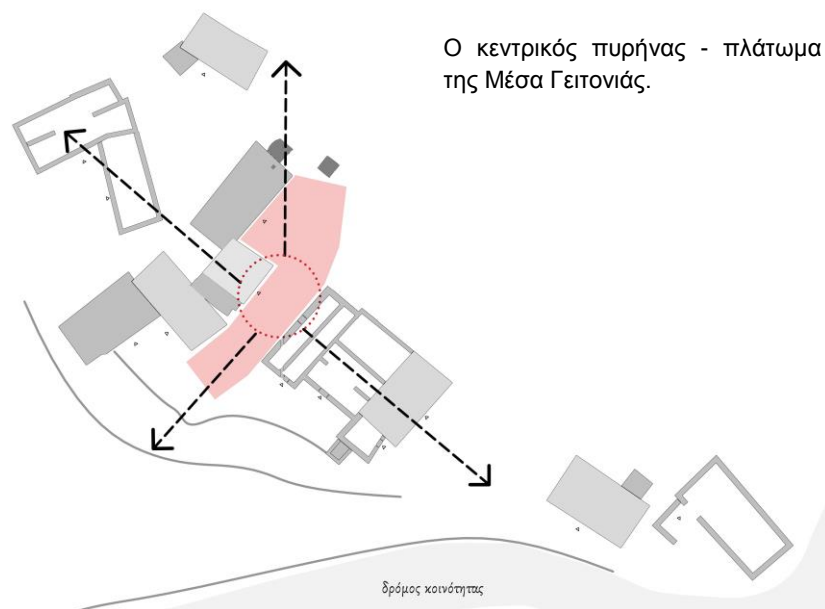

Η Μέσα Γειτονιά από ψηλά. Απεικονίζεται η σχέση και η πυκνή διάταξη των σπιτιών.

⁵² **Σημισακός:** αυτό που μοιράζεται στην μέση

Κεντρικό στοιχείο στην Μέσα Γειτονιά αποτελεί η αυλή της κατοικίας 4.4, στην οποία καταλήγει ο πλατύς διάδρομος - αυλή που δημιουργείται ανάμεσα στις δύο κτιριακές ενότητες και μοιάζει να αποτελούσε την καρδιά της καθημερινής ζωής των μελών της οικογενειακής γειτονιάς. Με τσιμεντένια επίστρωση σήμερα, οριοθετείται περιμετρικά με πεζούλες και χτιστά παρτέρια, ενώ στην άκρη αυτής υπάρχουν πέτρινος φούρνος και χτιστές γούρνες για τη συλλογή του βρόχινου νερού. Ένα ψηλό δέντρο καρυδιάς, που με την πυκνή του φυλλωσιά δημιουργεί ένα σκιερό και δροσερό μέρος τις ζεστές μέρες του καλοκαιριού πλαισιώνει την γραφική εικόνα της αυλής.

Ως προς την πολεοδομική οργάνωση των κτιρίων της συνοικίας, αυτά αναπτύσσονται οργανικά γύρω από το κεντρικό πλάτωμα-αυλή και ακολουθούν τον γενικό άξονα εξέλιξης του οικισμού από τα ηπιότερα σημεία του ανάγλυφου ως τους πρόποδες του υψώματος «Κεφαλάς» στα βόρεια και την γειτονιά των Δεληγιαννάκηδων. Νότιο, όριο της συνοικίας αποτελεί ο κεντρικός δρόμος της κοινότητας, ο οποίος κατασκευάστηκε το δεύτερο μισό του 20^{ου} αιώνα και δεν επηρέασε την ανάπτυξη της.

Διάγραμμα πολεοδομικής ανάπτυξης Μέσα Γειτονιάς, ακολουθεί τον γενικό άξονα του οικισμού.

Μεγάλο ενδιαφέρον στην συγκεκριμένη συνοικία, παρουσιάζει τόσο η ποικιλία στις τυπολογίες των κτισμάτων όσο και οι διαφορετικές χρονικά φάσεις κατασκευής αυτών. Πέρα από τον τύπο του πλατυμέτρωτου *καμαρόσπιτου*, συναντώνται ακόμα πλατυμέτρωτα μονόχωρα (4.7 και 4.10), ένα στενομέτρωτο *καμαρόσπιτο* (4.8), ένα πλατυμέτρωτο *καμαρόσπιτο* σύνθετου τύπου (4.9), αλλά και ένα από τα ελάχιστα διώροφα κτίρια του οικισμού, που αποτελεί προσθήκη καθ' ύψος σε προγενέστερο κτίριο κατασκευής του πρώτου μισού του 20^{ου} αιώνα (4.5).

Ο όροφος της κατοικίας 4.5, λειτουργούσε ως χώρος ύπνου ή ως ξενώνας, διαχωρίζοντας έτσι τις λειτουργίες αλλά και τον χώρο για τους ξένους από το ισόγειο, το οποίο αφήνεται στην αποκλειστική χρήση των ιδιοκτητών. Αυτό είναι ένα στοιχείο που συναντάται στα διώροφα σπίτια της Χώρας των Σφακίων και θα μπορούσαμε να πούμε πως αποτελεί μία πρώτη «αστική» επιρροή στο αγροτικό σπίτι του Ασφένδου.⁵³ Ιδιαίτερο ενδιαφέρον επίσης παρουσιάζει η κατοικία 4.4, όπως απεικονίζεται στον χάρτη της συνοικίας και περιγράφεται αναλυτικά στην προηγούμενη ενότητα, η οποία διαφοροποιείται από τα υπόλοιπα πλατυμέτωπα *καμαρόσπιτα* του οικισμού ως προς το ύψος τόσο της καμάρας όσο και του συνόλου του κτίσματος. Το ύψος είναι το μοναδικό στοιχείο που επιτρέπει αφενός την κάθετη εκμετάλλευση των χώρων, αλλά ταυτόχρονα προσδίδει κύρος σε αυτήν την αγροτικού τύπου κατοικία, μιας και στου Ασφένδου δεν εντοπίζονται αρχοντόσπιτα.

Τα σπίτια με τα λιγοστά ανοίγματα και τα πέτρινα γείσα στις όψεις, διατηρούν την έντονη ασκητική μορφή που χαρακτηρίζει τις ορεινές αγροτικές κατοικίες των Σφακίων.⁵⁴ Παρόλο που τα ανοίγματα στα νεότερα κτίσματα της γειτονιάς διαφοροποιούνται ως προς τις διαστάσεις, η λιτή μορφή των όψεων δεν μεταβάλλεται. Υπόλευκα στίγματα ασβέστη στις εσωτερικές και εξωτερικές τοιχοποιίες προδίδουν την κάποτε λευκή επιδερμίδα που είχαν τα σπίτια. Το ασβέστωμα των εξωτερικών όψεων που πραγματοποιούσαν οι κάτοικοι ανά τακτά χρονικά διαστήματα γινόταν απευθείας πάνω στις λιθοδομές χωρίς την ύπαρξη επιχρίσματος.⁵⁵

Οι είσοδοι των κατοικιών είναι προσανατολισμένες προς τον νότο και την ανατολή, πράγμα που τις προστατεύει από τους ισχυρούς βόρειους ανέμους που κατεβαίνουν από το φαράγγι και βλέπουν σε αυλές με καρυδιές, τζανεριές και μουριές που παρέχουν σκιά και δροσιά τους καλοκαιρινούς μήνες.

Οι χτιστές κατασκευές στην αυλή της κατοικίας 4.4. Στην φωτογραφία διακρίνεται ο πέτρινος φούρνος, οι χτιστές γούρνες για την συλλογή του βρόχινου νερού και ένας λαϊνοστάτης.

Η αυλή της κατοικίας 4.4 αποτελεί κεντρικό σημείο της Μέσα Γειτονιάς. Στο σημείο βρίσκεται και το μοναδικό διώροφο κτίριο αυτής.

⁵³ Λασσιθιωτάκης Κ., «**ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ ΣΤΑ ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ**», 1958, 435-444 Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, σελ 443

⁵⁴ Μποζινέκη Δ., **Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική**, ΚΡΗΤΗ, Εκδοτικός Οίκος «Μέλισσα», σελ. 56

⁵⁵ Λασσιθιωτάκης Κ., **Κρητικά Χρονικά, ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ**, 1957, Τόμος ΙΑ', Τεύχος Ι-ΙΙΙ, 171-199, Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, σελ 182

5 Χαρακάκια

Η συνοικία Χαρακάκια βρίσκεται στο κέντρο του Ασφένδου και μαζί με την Μέσα Γειτονιά και την συνοικία των Περίδων αποτελούν το συνεκτικό τμήμα του οικισμού. Αρχικά στη γειτονιά διέμενε η οικογένεια Χαρακουλάκη και η έκταση που καταλάμβανε τότε ήταν μικρότερη, αργότερα οι θυγατέρες της οικογένειας παντρεύτηκαν και έπρεπε να τις προικίσουν. Έτσι άρχισε να μεγαλώνει σε έκταση, χτίζοντας νέες κατοικίες για να εξυπηρετήσουν τις ανάγκες των νέων οικογενειών, που στο σύνολο τους ήταν πέντε. Το όνομα της γειτονιάς φαίνεται να προέκυψε επειδή τα σπίτια της συνοικίας αναπτύσσονται στα βράχια ή αλλιώς στα *χαρακάκια*,⁵⁶ που βρίσκονται κατά μήκος των πρόποδων του βουνού Κίμπη. Είναι η μεγαλύτερη σε έκταση γειτονιά του οικισμού αλλά και αυτή που κατοικείται περισσότερο μέχρι και σήμερα, καθώς εδώ βρίσκονται πολλές από τις κατοικίες αυτών που παραθερίζουν στο Ασφένδου τα καλοκαίρια. Αυτό γίνεται αντιληπτό και από την γενική εικόνα των κτισμάτων, καθώς αρκετά από αυτά βρίσκονται σε καλή κατάσταση, ανακατασκευασμένα είτε με πρόσφατες επεμβάσεις ή προσθήκες. Οι περισσότερες αποκαταστάσεις κατοικιών εντοπίζονται συγκεντρωμένες στο νότιο - κεντρικό τμήμα, σε αντίθεση με τις παλαιότερες οι οποίες είναι σκόρπιες σε όλη την έκταση της συνοικίας. Ενδιαφέρον στοιχείο των ανακαινισμένων κτισμάτων είναι ότι παρόλο που οι δυνατότητες, τόσο οι κατασκευαστικές όσο και ως προς την προμήθεια και χρήση των υλικών, έχουν πολλαπλασιαστεί, ακολουθείται η ίδια κατασκευαστική λογική με αυτή του 20^{ου} αιώνα ως προς τα υλικά, τις αναλογίες και το λιτές μορφές. Παραδείγματα αυτού αποτελούν οι κατοικίες 5.12, 5.13, 5.21 και 5.29.⁵⁷

Τα σπίτια που είναι χτισμένα στα πιο βραχώδη τμήματα του ανάγλυφου, αναπτύσσονται οργανικά ανά μικρούς οικιστικούς θύλακες-συνοικίες, ακολουθώντας τον γενικό άξονα εξέλιξης του οικισμού στα ηπιότερα σημεία του ανάγλυφου. Στους επιμέρους οικιστικούς θύλακες-συνοικίες η πρόσβαση πραγματοποιείται μόνο με τα πόδια, μέσω των παλιών μονοπατιών. Τα περάσματα αυτά είναι μέρος του παλιού δικτύου μονοπατιών που συνέδεαν την μία κατοικία της γειτονιάς με την άλλη, αλλά και τις επιμέρους συνοικίες μεταξύ τους, πριν διανοιχθεί η κοινοτική ασφαλτοστρωμένη οδός που υπάρχει σήμερα.

Δυτική πανοραμική άποψη της συνοικίας Χαρακάκια.

Πανοραμική άποψη της συνοικίας Χαρακάκια, απεικονίζεται η σχέση με τις άλλες γειτονίες και τον δρόμο.

⁵⁶ **Χαρακάκια:** πληθ. υποκοριστικό του χαράκι= μεγάλη πέτρα, ριζωμένος βράχος

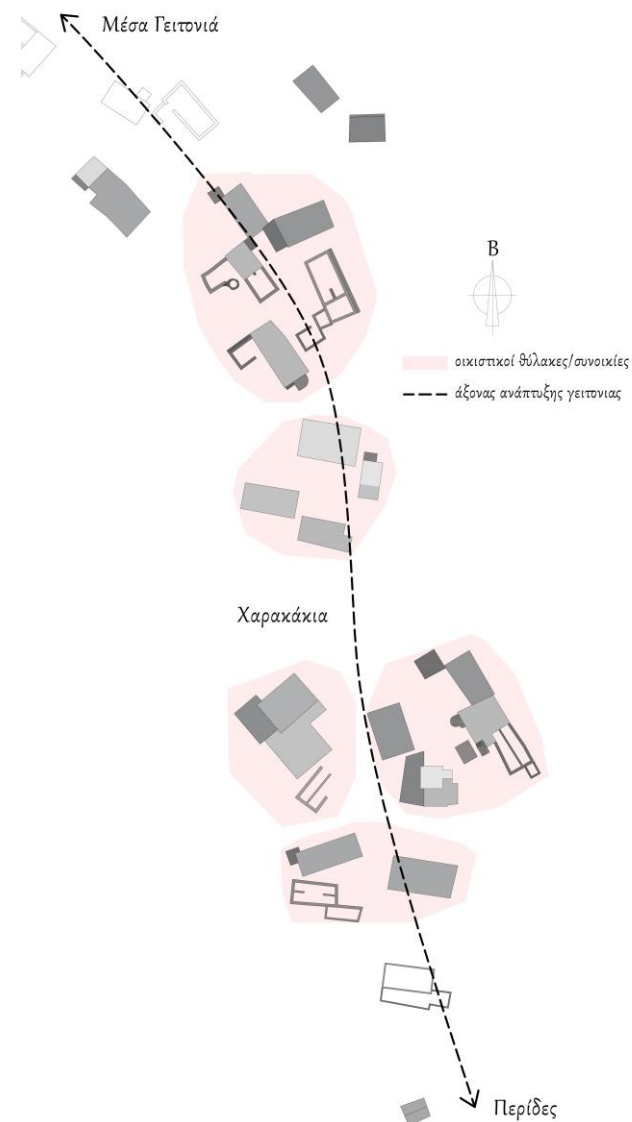
⁵⁷ βλ. στο τοπογραφικό διάγραμμα συνοικίας

Στην συνοικία καταγράφονται 29 κτίρια, με τα 16 από αυτά να χρησιμοποιούνται μέχρι και σήμερα, κυρίως ως κατοικίες. Πέρα από τον τύπο του πλατυμέτωπου *καμαρόσπιτου*, και εδώ απαντώνται πλατυμέτωπα μονόχωρα (5.3) ή σύνθετου τύπου με *παράσπιτα*, αλλά και ένα ακόμη διώροφο σπίτι (5.12) κατασκευασμένο την περίοδο του μεσοπολέμου. Οι όψεις των σπιτιών λιτές και εδώ, όπως σε όλα τα σπίτια του οικισμού, με μοναδικό ξεχωριστό στοιχείο κάποιες πλάκες χωνεμένες στις λιθοδομές του τοίχου οι οποίες έχουν αφεθεί να εξέχουν. Αυτές είχαν χρήση ως ράφια για να στέκεται το λαϊνί ή ήταν οι θέσεις που τοποθετούνταν οι γλάστρες. Άλλοτε επίσης λειτουργούσαν ως *δεματερές*, όπου δένονταν ο γαϊδαρος και έμενε εκεί όλη την μέρα, ως το βράδυ που πήγαινε στο στάβλο.⁵⁸

Τμήμα από το παλιό δίκτυο μονοπατιών που διέρχεται ανάμεσα από τα κτίσματα της γειτονιάς.

⁵⁸ Βασιλειάδης Δ., *Το Κρητικό Σπίτι*, εκδόσεις βιβλιοπωλείο της «εστίας», Β' έκδοση, Αθήνα, 1983, σελ. 151

Σχεδιάγραμμα πολεοδομικής ανάπτυξης Μέσα Γειτονιάς

Από τα σπίτια της συνοικία, το μεγαλύτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το θολιστό σπίτι (5.23) του Μπολιώτη, που παρουσιάστηκε λεπτομερώς στην προηγούμενη ενότητα. Αυτό βρίσκεται σε μία πυκνή συστάδα σπιτιών σε ύψωμα τριών μέτρων πάνω από τον δρόμο του οικισμού.

Ιδιόμορφο στοιχείο αποτελεί ο διπλός τοίχος που αποτυπώθηκε στην βορειοανατολική όψη του κτιρίου **5.8**. Πρόκειται για τεχνική που εφαρμοζόταν στις βόρειες όψεις των κατοικιών για την ανάσχεση της βροχής και του χιονιού κατά τους χειμερινούς μήνες. Αυτός αποτελείται από διπλή λιθοδομή, με την εξωτερική να είναι *σκαρπωτή*, δηλαδή λοξή από ημιλαξευτή πέτρα η οποία έχει κτιστεί στο πρόσωπο της πρώτης όψης του κτιρίου. Η *σκαρπωτή* λιθοδομή στην βάση της έχει πλάτος περίπου 70 εκατοστά και καταλήγει στην κορυφή στα 25 εκατοστά. Η ενίσχυση της κάτω γωνίας δεν γίνεται τόσο για μορφολογικούς λόγους αλλά κυρίως για καλύτερη θεμελίωση και εξασφάλιση μεγαλύτερης αντισεισμικότητας της κατασκευής.⁵⁹

Στην γειτονιά εντοπίστηκαν τέσσερείς κοινόχρηστες στέρνες, όπου είναι σχεδόν συγκεντρωμένες στο κεντρικό τμήμα της, με ελάχιστα μέτρα απόσταση η μία από την άλλη. Ωστόσο αυτή που βρίσκεται δυτικά της κατοικίας 5.8 συγκεντρώνει το μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Ανάμεσα σε έναν σωρό από χαλάσματα, ίσα που διακρίνεται ένα άνοιγμα με χαμηλό τοξωτό πρέκι από ακατέργαστες πέτρες και κάνει αντιληπτή την παρουσία της. Στεγασμένη από πέτρες και χώμα με μία μικρή λίθινη οπή στο κέντρο και το άνοιγμα με το τοξωτό πρέκι να αποτελεί τμήμα μίας περιμετρικής λιθοδομής μισού μέτρου η οποία περιβάλλει και περιγράφει την τετράγωνη μορφή της στέρνας. Το μικρό άνοιγμα πηγαδιού στο κέντρο της, εξυπηρετούσε την συλλογή νερού μέσα από την στέρνα. Ένα όρθιο αγκωνάρι στο βόρειο σημείο της περιμετρικής λιθοδομής, υποδηλώνει είσοδο, που εξυπηρετούσε την πρόσβαση πάνω από την στέρνα για την τοποθέτηση πιθαριών και την περισυλλογή του μούστου από το περίτεχνα σκαλισμένο λίθινο λούκι του πατητηριού που βρισκόταν ακριβώς πίσω.

Το ιδιόμορφο στοιχείο του διπλού τοίχου στην κατοικία 5.8.

Η στέρνα δυτικά της κατοικίας 5.8.

⁵⁹ Μποζινέκη Δ., *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, ΚΡΗΤΗ, Εκδοτικός Οίκος «Μέλισσα», σελ. 30

Σκόρπιες λίθινες γούρνες για το πότισμα των ζώων, περίτεχνοι πέτρινοι φούρνοι και ειδικά διαμορφωμένοι λίθيني χώροι για την φύτευση του δέντρου αλλά και για καθιστικό συναντώνται στις αυλές κυρίως των πρώτων δύο βόρειων θυλάκων - υποσυνοικιών της γειτονιάς που τα κτίρια έχουν παραμείνει εγκαταλειμμένα και διατηρούν ακόμη αυτή την γραφική εικόνα του παλιού.

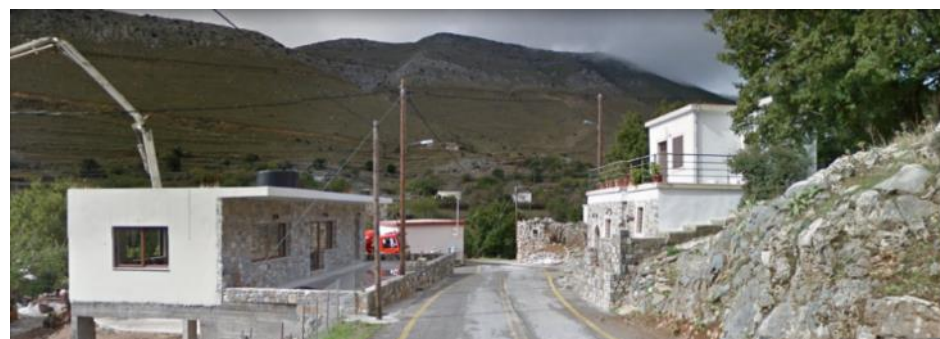
Κεντρικό σημείο τόσο της συνοικίας όσο και του οικισμού αποτελεί το κτίριο 5.28 το οποίο βρίσκεται πάνω στον δρόμο και λειτουργεί ως το καφενείο του χωριού, σημείο αναφοράς για την καθημερινότητα των ντόπιων αλλά και των επισκεπτών. Λειτουργεί όλο τον χρόνο καθώς ο κύριος Γιάννης ο ιδιοκτήτης του είναι ο μόνος που τα τελευταία χρόνια παραμένει στο χωριό και τον χειμώνα. Λίγο νοτιότερα, του καφενείου βρίσκεται ένα πλακοστρωμένο πλάτωμα στο οποίο καταλήγουν τρία μονοπάτια, ένα από τον βορρά και τον δρόμο της κοινότητας, ένα από τα ανατολικά και την συνοικία των Περιδών και ένα από τα δυτικά που οδηγεί στην αρχή του μονοπατιού του Ασφενδιανού φαραγγιού. Πάνω σε αυτό το πλάτωμα βρίσκεται και η κατοικία της κα. Ξηρουχάκη (5.29) που αποτελεί μια ενδιαφέρουσα αποκατάσταση παλιάς πέτρινης κατοικίας, στην αυλή της οποίας βρίσκεται και το ιδιωτικό εκκλησάκι της Αγίας Αικατερίνης.

Το ανάγλυφο στο τμήμα που αναπτύσσεται η γειτονιά παρουσιάζει ήπιες κλίσεις χωρίς μεγάλες υψομετρικές διαφορές, ενώ παράλληλα η βλάστηση είναι πιο πυκνή συγκριτικά με τις άλλες γειτονιές του οικισμού. Η εικόνα του περιβάλλοντος διαφοροποιείται από τα ανατολικά προς τα δυτικά με τον δρόμο της κοινότητας να αποτελεί το όριο ανάμεσα στο πιο απότομο και βραχώδες τμήμα στα ανατολικά, με το πιο πεδινό και πράσινο στα δυτικά. Χαρακτηριστικό στο τοπίο της γειτονιάς αποτελούν οι ξερολιθιές στο δυτικό, πεδινό και ευπορότερο τμήμα, οι οποίες αποτελούσαν τα όρια ανάμεσα στις καλλιεργήσιμες ιδιοκτησίες που φαίνεται να αφορούσαν αμπελοκαλλιέργειες, την δεύτερη ασχολία των κατοίκων του Ασφένδου μετά την κτηνοτροφία.⁶⁰ Από αυτές, λίγες μόνο δείχνουν να συντηρούνται ως σήμερα.

Αριστερά: η κοινή αυλή των σπιτιών 5.6 και 5.7, με την λιθόκτιστη κυκλική ζαρντινιέρα για το δέντρο. Διακρίνεται η ποικιλομορφία στην συνεχή όψη των σπιτιών με τα διαφορετικής μορφής πρέκια των εισόδων.

Κάτω: η κατοικία 5.4 με τον πέτρινο φούρνο και το ανηφορικό μονοπάτι που διαμορφώνεται πάνω στον βράχο.

Αποψη του κοινοτικού δρόμου που διέρχεται από την γειτονιά Χαρακάκια, αριστερά διακρίνεται το κτίριο του καφενείου 5.28.

⁶⁰ Γερωνυμάκης Κ., *Κοινότης Ασφένδου Σφακίων*, Τυπογραφείο: Μιχ.Γεωρβασάκης Ο.Ε., Χανιά 1996, σελ. 80

6 Συνοικία των Περίδων

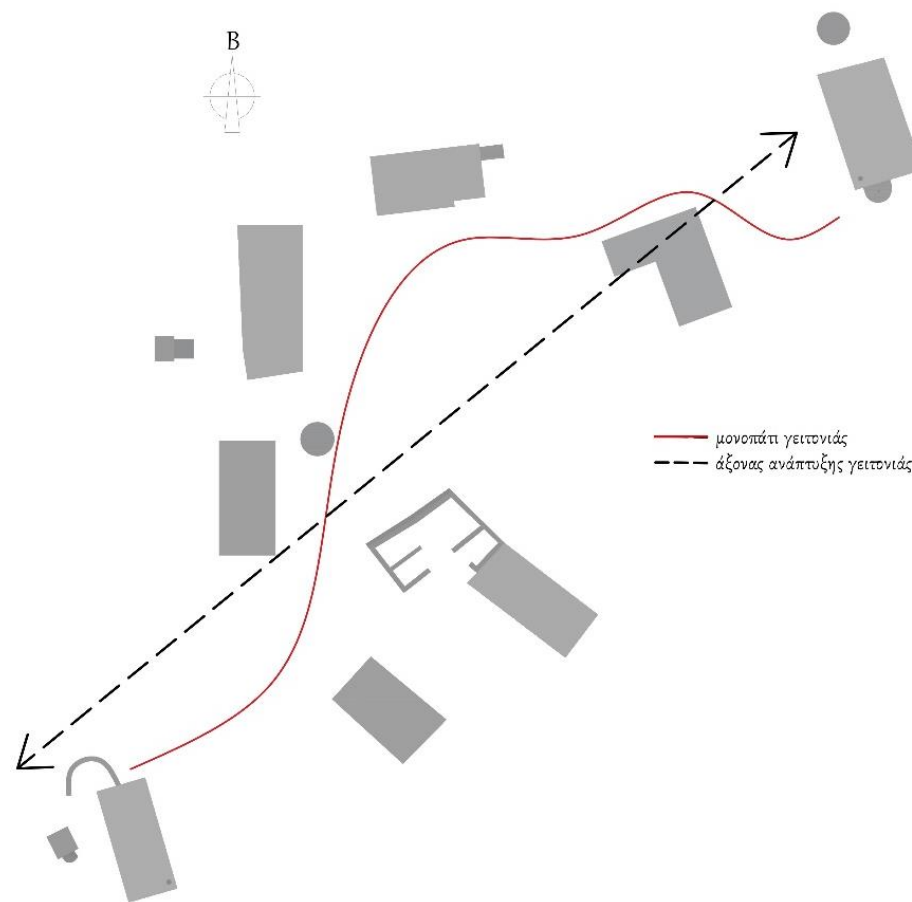
Πανοραμική άποψη της συνοικίας Περίδες.

Η συνοικία των Περίδων βρίσκεται πάνω στον κεντρικό δρόμο της κοινότητας, νοτιότερα της συνοικίας Χαρακάκια και σε αυτήν βρίσκονται τα τελευταία σπίτια του συνεκτικού τμήματος του οικισμού, στην κατεύθυνση προς Καλλικράτη. Τα σπίτια αναπτύσσονται στην πλαγιά ενός χαμηλού υψώματος, στους πρόποδες του βουνού Κίμπη, στην περιοχή με το τοπωνύμιο Κόλυμπος. Το έδαφος στο ψηλότερο τμήμα της πλαγιάς είναι αρκετά βραχώδες, με χαμηλή βλάστηση και έντονη κλίση. Κατεβαίνοντας όμως προς το χαμηλότερο τμήμα, η κλίση γίνεται πιο ήπια, το έδαφος λιγότερο βραχώδες και η βλάστηση πιο πυκνή με ψηλά δέντρα.

Απομεινάρια από ίχνη καλντεριμιού ανάμεσα στα κτίσματα μαρτυρούν πιθανόν την ύπαρξη ενός παλιού μονοπατιού που διερχόταν από το χαμηλότερο προς το υψηλότερο σημείο του ανάγλυφου στο τμήμα αυτό και συνέδεε τα σπίτια της γειτονιάς, πριν από την διάνοιξη της ασφαλτοστρωμένης οδού. Το μονοπάτι, προσανατολισμένο κάθετα στο ανάγλυφο, φαίνεται να αποτέλεσε τον άξονα, πάνω στον οποίο τα κτίρια της συνοικίας αναπτύχθηκαν γραμμικά.

Η συνοικία Περίδες αποτελείται από 11 κτίρια, όλα κτισμένα περί τα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Μόλις 4 από αυτά βρίσκονται σε καλή κατάσταση και κατοικούνται μέχρι και σήμερα ως παραθεριστικές κατοικίες. Σε

μέτρια κατάσταση βρίσκονται ακόμη 4 σπίτια, κάποια εκ' των οποίων φαίνεται να χρησιμοποιούνται ως αγροτικές αποθήκες. Σε αυτά έχουν πραγματοποιηθεί μικρές επεμβάσεις, κυρίως στα δώματα, όπου λεπτές πλάκες οπλισμένου σκυροδέματος έχουν αντικαταστήσει τα παλιά χωμάτινα δώματα. Τα υπόλοιπα 3 κτίρια της γειτονιάς βρίσκονται σήμερα σε κατάσταση ερειπίου χωρίς καμία χρήση.

Σχεδιάγραμμα πολεοδομικής ανάπτυξης συνοικίας Περίδων.

Ένα από αυτά τα «φαντάσματα» του χωριού, ήταν στο παρελθόν η κατοικία του Γεώργιου Πέρρου, του σημαντικότερου Μακεδονομάχου της κοινότητας Ασφένδου, ο οποίος επικεφαλής 150 ανδρών μετείχε στον αγώνα απελευθέρωσης της Χίου, όπου και σκοτώθηκε τον Νοέμβριο του 1913.⁶¹ Πρόκειται για ένα *καμαρόσπιτο* με παράσπιτο (6.10) που βρίσκεται ακριβώς κάτω από τον δρόμο στο δυτικό τμήμα της γειτονιάς, με τα απομεινάρια των πέτρινων τοίχων του να μαρτυρούν την λιτότητα και την αυστηρότητα της κατασκευής του. Ο βόρειος μακρύς τοίχος του σπιτιού εντοπίζεται διπλός για την ανάσχεση της βροχής και του χιονιού.

Το πλατυμέτωπο καμαρόσπιτο (6.10) του οπλαρχηγού Πέρρου.

Ο τύπος του πλατυμέτωπου *καμαρόσπιτου* επικρατεί στην συνοικία, με όλα τα κτίρια που ήταν δυνατή η πρόσβαση και αποτύπωση τους να ανήκουν σε αυτή την τυπολογική κατηγορία. Εξαιρέση αποτελεί το κτίριο 6.4, το οποίο είναι ένα ισόγειο σπίτι με κεραμοσκεπή, το ένα από τα μόλις τρία σπίτια με κεραμοσκεπή που υπάρχουν στο Ασφένδου. Από αεροφωτογραφία της περιόδου 1945-60 φαίνεται πως η στέγη αποτελεί σχετικά πρόσφατη προσθήκη σε παλαιότερο επιπεδόστεγο κτίσμα.

Το πιο ενδιαφέρον κτίριο της συνοικίας ωστόσο είναι το 6.1, το οποίο αποτελεί ένα πολύ καλό παράδειγμα της ειλικρίνειας και της απλότητας που χαρακτηρίζει τις μορφές της ορεινής αγροτικής κατοικίας. Αυτό βρίσκεται στο ψηλότερο σημείο της πλαγιάς, «γαντζωμένο» από τα βράχια, σαν πανοπτικό που εποπτεύει τα υπόλοιπα σπίτια της συνοικίας. Οι όψεις του λιτές, με δύο μόνο μικρά ανοίγματα στην δυτική πλευρά, με το μόνο που τροποποιεί την αυστηρή ογκοπλασία του είναι η μικρή υπερύψωση του χώρου της *καμινάδας*. Εξωτερικά, το παλιό ασβέστωμα του τοίχου διατηρείται μονάχα στο τμήμα γύρω από την πόρτα εισόδου, χάρη σε ένα μικρό υπόστεγο που υπήρχε κάποτε. Στην δεξιά γωνία της τυφλής πρόσοψης υπάρχει ο ημικυκλικός πέτρινος φούρνος, η οπή του οποίου βρίσκεται εσωτερικά στον χώρο της *καμινάδας*, και μονάχα το άνοιγμα χαμηλά για να *κοιτάσουν* οι κότες είναι εμφανή απ' έξω. Το γεγονός ότι ο φούρνος επικοινωνεί με το εσωτερικό του σπιτιού, υπονοεί την χρήση της κατοικίας και κατά τους χειμερινούς μήνες, όπου η ανάγκη για αξιοποίηση της ζέστης που έβγαζε ο φούρνος ήταν μεγάλη.⁶² Το απότομο ανάγλυφο στο σημείο που βρίσκεται η κατοικία εξομαλύνεται από διαμορφωμένα ξερολιθικά πλατώματα που ορίζουν τα επίπεδα της αυλής. Ένα επίπεδο πάνω από αυτό της αυλής, βόρεια του σπιτιού, υπάρχει μια κυκλική στέρνα από την οποία εξυπηρετούνταν η ανάγκη για νερό, ενώ σε ένα χαμηλότερο επίπεδο υπάρχει ένα μικρό αλώνι ή *κούρτα*, για το άρμεγμα ή την *κουρά* των προβάτων. Εσωτερικά, στο *καντούνι* αμέσως δεξιά της εξώθυρας βρίσκεται ο χώρος της *καμινάδας*, της κουζίνας δηλαδή, με την *παραστιά* και τον φούρνο, με ένα χαμηλωμένο τόξο να την ξεχωρίζει από το υπόλοιπο σπίτι. Στο βάθος δεξιά είναι το *καντούνι* που βρισκόταν ο *σοφάς*, με την *κοιμητέ* από πάνω και με έναν χαμηλό τοίχο από κάτω να ορίζει τον χώρο, πιθανόν για τα οικοδίατα ζώα. Στα δύο αριστερά

⁶¹ Γερωνυμάκης Κ., *Κοινότης Ασφένδου Σφακίων*, Τυπογραφείο: Μιχ.Γεωρβασάκης Ο.Ε., Χανιά 1996, σελ. 127

⁶² Λασιθιωτάκης Κ., *Κρητικά Χρονικά*, ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ, 1957, Τόμος ΙΑ', Τεύχος Ι-ΙΙΙ, 171-199, Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, σελ 188

καντούνια βρίσκεται ένας ακόμη σοφάς που χρησίμευε για τον ύπνο και αποθήκευση, καθώς και ένα πατητήρι.

Όλα τα σπίτια στην συνοικία των Περίδων προσανατολίζονται προς τα νότια και τα δυτικά, «κοιτάζοντας» την κοιλάδα του Ασφένδου και το βουνό Σέλι απέναντι. Στην νοτιοδυτική τους πλευρά, βρίσκονται και οι θύρες εισόδου, για την προστασία από τους βόρειους ψυχρούς ανέμους, καθώς ο κρύος αέρας που διασχίζει τα φαράγγια και κατεβαίνει από το βουνό τους χειμερινούς μήνες είναι δριμύς. Και εδώ, η είσοδος στα σπίτια πραγματοποιείται μέσα από αυλές - περικλειστα κατώφλια με χαμηλή μάντρα από ξερολιθιά και ένα δέντρο συνήθως σε κεντρικό σημείο, για δροσιά κατά τους θερινούς μήνες. Πέτρινες γούρνες, πατητήρια, στέρνες, φούρνοι αλλά και διάφορα χρηστικά οικιακά αντικείμενα απαντώνται κατά την περιπλάνηση στις αυλές των παρατημένων σπιτιών, φέρνοντας στο νου εικόνες της καθημερινής ζωής του παρελθόντος.

Η κατοικία 6.1 με την μικρή υπερύψωση της καμινάδας στην πρόσοψη, που εκφράζει και εξωτερικά με απλότητα την σκοπιμότητα του χώρου.

Το παλιό λιθόστρωτο μονοπάτι που συνδέει τα κτίρια της γειτονιάς.

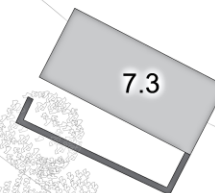
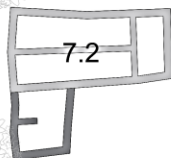

Το μικρό κυκλικό αλώνι.

Ξύλινη σκάφη ξεχασμένη πάνω στην πέτρινη πεζούλα της αυλής του σπιτιού 6.8.

7 Κούκουρος

0 2 5 10
μ

Λίγο παραπέρα από τον υπόλοιπο οικισμό, περίπου 450 μέτρα μετά την συνοικία των Περίδων, βρίσκονται τα τελευταία κτίσματα που συναντάει κάποιος στον δρόμο προς το χωριό Καλλικράτης. Η περιοχή αυτή στο νοτιοανατολικό τμήμα του Ασφένδου αναφέρεται με το τοπωνύμιο Κούκουρος, απ' όπου πήρε και το όνομα της η συνοικία. Σε αυτήν, υπάρχουν μονάχα τρία κτίσματα, με μόλις το ένα να είναι σε καλή κατάσταση και να έχει χρήση ως σήμερα, πιθανόν ως αγροτική αποθήκη. Τα άλλα δύο κτίσματα, κατασκευές του 19^ο αιώνα ή και παλιότερα, χωρίς να φέρουν μεταγενέστερες επεμβάσεις, βρίσκονται πλέον σε κατάσταση ερειπίου και μοιάζουν να στέκουν μόνο για να μας υπενθυμίζουν την απλότητα και την ειλικρίνεια της σφακιανής αγροτικής κατοικίας. Οι λιθοδομές στα παλιότερα αυτά κτίσματα, αποτελούν συνέχεια των βράχων, ενώ οι πέτρες από τις οποίες είναι κατασκευασμένες εμφανίζουν μικρή ή και καθόλου επεξεργασία, σαν οι κτίστες τους να τις τοποθέτησαν, ακριβώς όπως τις βρήκανε.

Το σπίτι 7.2,⁶³ ένα από τα παλαιότερα του Ασφένδου, όπως λέγεται από τους ντόπιους, αποτελεί το πιο αξιόλογο κτίσμα της συνοικίας. Το πλατυμέτωπο καμαρόσπιτο πλαισιώνεται από δύο παράσπιτα και δημιουργεί μία σύνθετου τύπου αγροτική κατοικία διάταξης Γ, όπως περιγράφηκε αναλυτικά στην προηγούμενη ενότητα. Παρά την αδρή απλότητα στις μορφές του, ενδιαφέρον παρουσιάζει το περίτεχνο «σφήνωμα» λεπτών πλακών στην λιθοδομή, για την δημιουργία χτιστών ερμαρίων τριγωνικού και τετράγωνου σχήματος, αλλά και για την δημιουργία μικρών ανοιγμάτων για αερισμό ή για επικοινωνία μεταξύ των χώρων, που φέρουν ανακουφιστικά τρίγωνα και λεπτεπίλεπτα πρέκια.

Τα κτίρια της συνοικίας είναι κτισμένα στα πιο βραχώδη τμήματα του ανάγλυφου της περιοχής και εντάσσονται αρμονικά στο τοπίο, αποτελώντας προεκτάσεις των βράχων που τα περιβάλλουν. Συναντώνται σκόρπια στην περιοχή έκτασης της γειτονιάς, χωρίς να είναι εμφανή κάποια αρχή ως προς την επιλογή της θέσης που κτίστηκαν (πέρα του βραχώδους εδάφους) ή κάποια σαφή σύνδεση μεταξύ τους. Πιθανόν να αποτελούσαν τις κατοικίες καθαρά γεωργοκτηνοτροφικών οικογενειών που τις έκτισαν στα σημεία όπου εξυπηρετούσαν καλύτερα την ασχολία τους.

Πανοραμική άποψη της συνοικίας Κούκουρος.

Εσωτερική άποψη της κατοικίας 7.2. Απεικονίζονται τα ανακουφιστικά τρίγωνα των ανοιγμάτων και οι λεπτές λίθινες πλάκες στην λιθοδομή.

⁶³ βλ. τοπογραφικό διάγραμμα συνοικίας, κτίσμα 7.2 σελ. 115 και Αξιόλογες Κατοικίες σελ. 53-57

Το τοπίο της περιοχής Κούκουρος χαρακτηρίζεται από την πυκνή βλάστηση στο μεγαλύτερο μέρος του, κυρίως στα δυτικά του δρόμου της κοινότητας, το οποίο αποτελεί ίσως το πιο πράσινο τμήμα στην κοιλάδα του Ασφένδου. Ανατολικά του δρόμου, η εικόνα του τοπίου αλλάζει, με την βλάστηση να γίνεται πιο αραιή και χαμηλή και το ανάγλυφο να είναι βραχώδες με απότομη κλίση. Χαρακτηριστική στην τοπογραφία της περιοχής είναι η επίπεδα διαμορφωμένη επιφάνεια σε ωοειδές σχήμα, διαστάσεων 47x21 μέτρα περίπου, πλησίον του κοινοτικού δρόμου, η οποία περιλαμβάνει αμπελοκαλλιέργεια που φαίνεται να συντηρείται ως και σήμερα.

Σε απόσταση περίπου 200 μέτρων από το τελευταίο σπίτι (7.3) της συνοικίας, σε μία απόκρημνη πλαγιά στην θέση Σκορδολάκια βρίσκεται και το σπήλαιο του Ασφένδου που αποτελεί τοπόσημο για την κοινότητα. Η περιοχή πήρε την ονομασία Σκορδολάκια λόγω των φυτών που φυτρώνουν εκεί, στο δρόμο προς Καλλικράτη, όπου δημιουργείται ένα πλάτωμα με έκταση 2000 περίπου τ.μ. Το σπήλαιο στην ουσία είναι μια *βραχοσκεπή*, χωρίς ιδιαίτερο βάθος, που μετά βίας χωράει δύο άτομα και βρίσκεται σε μία πλαγιά στην αρχή του Ασφενδιανού Φαραγγιού.

Το μικρό αυτό σπήλαιο ανακαλύφθηκε το 1960 από τον παπά Γιώργη Φωτάκη, ο οποίος ενώ κυνηγούσε στην περιοχή ανακάλυψε εγχάρακτες παλαιολιθικές βραχογραφίες στο δάπεδο, κοντά στην είσοδο, πάνω σε σταλαγμιτική πλάκα. Η μικρή αυτή *βραχοσκεπή*, μπορεί να μην έχει ιδιαίτερο σπηλαιολογικό ενδιαφέρον, αλλά κρύβει μέσα της ένα ανεκτίμητο θησαυρό. Ο ασβεστολιθικός βράχος που αποτελεί το δάπεδο της, είναι γεμάτος από βραχογραφίες (πετρογλυφικά) που είχαν χαραχτεί με πρωτόγονα εργαλεία σε διαφορετικές χρονικές στιγμές, γι' αυτό και συχνά επικαλύπτονται η μία από την άλλη. Οι βραχογραφίες εμφανίζουν ποικιλία θεμάτων με αρκετές μορφές, οι οποίες είναι δύσκολο να χρονολογηθούν με ακρίβεια. Ωστόσο κάποιοι ερευνητές, βάσει της θεματολογίας και του τρόπου εγχάραξης τα εντάσσουν στις προϊστορικές περιόδους και πιο συγκεκριμένα στο 35.000-10.000 π.Χ., γεγονός που τις κατατάσσει ως το παλαιότερο ίχνος κατοίκησης στο νησί.⁶⁴ Οι βραχογραφίες βάσει της θεματολογίας τους χωρίζονται σε δύο ομάδες, τις βραχογραφίες με εικονιστικά θέματα και τις βραχογραφίες με

αφηρημένα σύμβολα. Τα εικονιστικά θέματα αποτελούνται από χαράγματα θηραμάτων ζώων, παράσταση τόξου με βέλος, δέντρο, πλοίο, καμάκι, χιαστί ακόντια ή κουπιά. Τα αφηρημένα σύμβολα αποτελούνται από γραμμικά, όπως κυκλικό σύμβολο με διασταύρωση τριών διαγωνίων, σύμβολο που μοιάζει με το γράμμα Μ, τεκτονικά σύμβολα και 797 μικρές σκαλιστές, ορισμένες από τις οποίες είναι μεμονωμένες, ενώ άλλες σχηματίζουν ομάδες. Ο συμβολισμός των κουκίδων παραμένει άγνωστος.

Μια εκδοχή αναφέρει ότι οι παραστάσεις αυτές μάλλον έχουν γίνει από κυνηγούς της αρχαιότητας που την ώρα του κυνηγιού χρησιμοποιούσαν σαν κρυψώνα το σπήλαιο. Παράλληλα, πολύ πιθανή είναι και η εκδοχή το σπήλαιο να είχε ιερό χαρακτήρα και να αποτελούσε κατά κάποιο τρόπο το μέρος της δέησης των αρχέγονων αυτών κυνηγών για πλούσιο κυνήγι.⁶⁵

Η είσοδος στην βραχοσκεπή Σκορδολάκια.

⁶⁴ Γερωνυμάκης Κ., *Κοινότης Ασφένδου Σφακίων*, Χανιά 1996, σελ. 24

⁶⁵ http://odysseus.culture.gr/Σπήλαιο_Ασφένδου

8 Βούρμπαχος

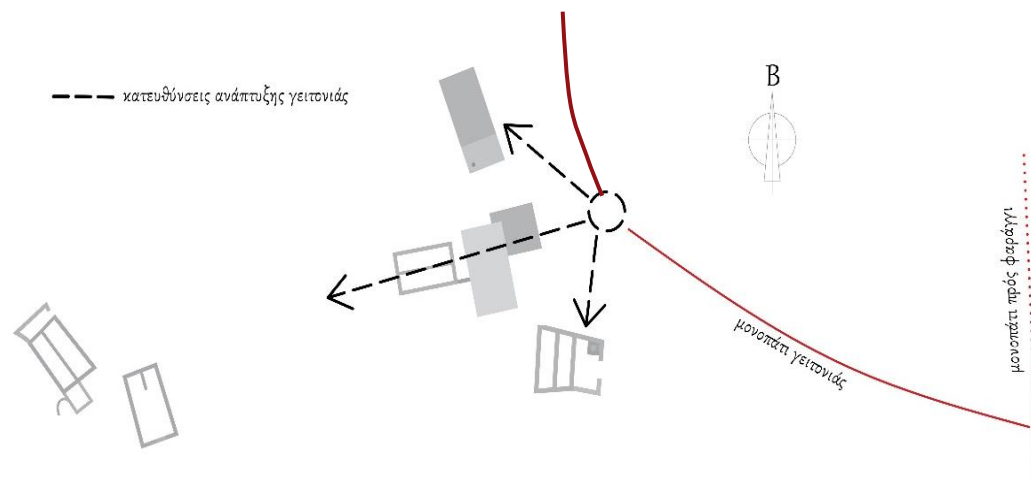
Πανοραμική άποψη της συνοικίας Βούρμπαχος.

Η συνοικία Βούρμπαχος ή Μπούρμπαχος βρίσκεται στο νοτιότερο τμήμα του οικισμού, χτισμένη σε μία βραχώδη πλαγιά, με τα κτίρια προσανατολισμένα προς το βουνό Κίμπη στα ανατολικά. Σύμφωνα με την τοπική παράδοση, πήρε το όνομα της από την οικογένεια Βούρβαχη (ή Μπούρμπαχη) που κατοικούσε σε αυτήν. Η γειτονία αποτελείται από έξι παλιά λιθόκτιστα σπίτια, με τα τέσσερα από αυτά να είναι σε κατάσταση ερειπίου και μόλις τα δύο να χρησιμοποιούνται σήμερα, ως αγροτικές αποθήκες. Τα κτίρια φαίνεται να αναπτύχθηκαν οργανικά, με σημείο αναφοράς το πλάτωμα που διαμορφώνεται στο παλιό μονοπάτι που έρχεται από την δίπλα γειτονία του Χατζή (βορειότερα) και από εκεί μέσω διακλαδώσεων από κλιμακωτά καλντερίμια, πραγματοποιείται η κίνηση προς τις κατοικίες. Από αυτό το πλάτωμα και προς τα ανατολικά συνεχίζει η πορεία που διασταυρώνεται τελικά με το μονοπάτι του Ασφενδιώτικου φαραγγιού.

Χαρακτηριστικό στο τοπίο της συνοικίας αποτελούν τα διαμορφωμένα επίπεδα πάνω στα οποία είναι χτισμένα τα κτίρια. Ιδιαίτερες ξερολιθιές, με αναλειμματικές ιδιότητες, εξομαλύνουν το

κεκλιμένο και βραχώδες ανάγλυφο στο τμήμα αυτό του οικισμού, δημιουργώντας επίπεδες επιφάνειες κατάλληλες να δεχθούν κτίρια και καλλιέργειες. Το γκρι χρώμα της ντόπιας πέτρας επικρατεί στο τοπίο της συνοικίας τους περισσότερους μήνες του χρόνου, καθώς η βλάστηση στην περιοχή είναι αραιή και τα δέντρα ελάχιστα.

Κρίνοντας από τα απομεινάρια των ερειπωμένων σπιτιών, τον τρόπο κατασκευής τους από αργολιθοδομή, τα σχεδόν ανεπεξέργαστα ασβεστολιθικά πρέκια, τους ημιλαξευτούς γωνιόλιθους και τα αποτυπώματα από τα ίχνη των χωμάτινων δωματίων, που στο κτίριο 8.6 ξεπερνούσε σε πάχος τα 40 εκατοστά, συμπεραίνεται πως πρέπει να κατασκευάστηκαν κατά τον 19^ο αιώνα. Αυτό τα κατατάσσει στα παλαιότερα κτίσματα του οικισμού, με την κατοικία 8.4, να αποτελεί αξιόλογο παράδειγμα της τυπολογικής κατηγορίας πλατυμέτρου *καμαρόσπιτου* με κλειστή αυλή μπροστά.⁶⁶

Σχεδιάγραμμα πολεοδομικής ανάπτυξης γειτονιάς

⁶⁶ Βλ. Αξιόλογες κατοικίες, σελ.58-61

Την ανάγκη για νερό του συνόλου της γειτονιάς φαίνεται να εξυπηρετούσε η μία και μοναδική μικρή στέρνα που εντοπίζεται δυτικά της κατοικίας 8.1. Ωστόσο σκόρπιες πέτρινες γούρνες συναντώνται διάσπαρτες τριγύρω από τις κατοικίες, για την συλλογή του βρόχινου νερού και το πότισμα των ζώων.

Αυτή τη μικρή σε έκταση συνοικία και σχεδόν «αποκομμένη» από τις υπόλοιπες του οικισμού, μπορεί να προσεγγίσει κανείς μονάχα πεζός, καθώς η διανοιγμένη τοπική οδός φτάνει μέχρι την γειτονιά του Χατζή, που βρίσκεται στα βόρεια. Από εκεί οργανικό χωμάτινο μονοπάτι 400 μέτρων περίπου οδηγεί στο πλάτωμα ανατολικά των σπιτιών. Ωστόσο η γειτονιά προσεγγίζεται και από την ανατολική πλευρά, διαμέσου του μονοπατιού του Ασφενδιανού φαραγγιού, που παλαιότερα αποτελούσε βασική συνδετήρια οδό της συνοικίας με τον υπόλοιπο οικισμό αλλά και του Ασφένδου με τα χειμερινά χωριά Βουβά, Νομικιανά και Άγιο Νεκτάριο. Σήμερα, έχοντας χάσει την σημασία που είχε παλαιότερα μοιάζει παραιτημένο, με την βλάστηση και τα βράχια να κάνουν δύσκολη την πεζοπορία σε αυτό.

Λίθινη γούρνα με φόντο το ομιχλώδες τοπίο.

Διαμορφωμένα επίπεδα βορειοανατολικά της συνοικίας με αμπελοκαλλιέργειες, περιφραγμένες από χαμηλή ξερολιθιά και πλέγμα για προστασία από τα πρόβατα.

Το γκρί χρώμα κυριαρχεί στο τοπίο. Μπροστά η κατοικία 8.5 και στο βάθος η 8.6.

Άποψη της κατοικίας 8.6, με ευδιάκριτο το ίχνος του χωμάτινου δώματος που την στέγαζε κάποτε.

Άποψη κτιρίου 8.1 που πλέον χρησιμοποιείται ως αγροτική αποθήκη.

9 Συνοικία του Χατζή

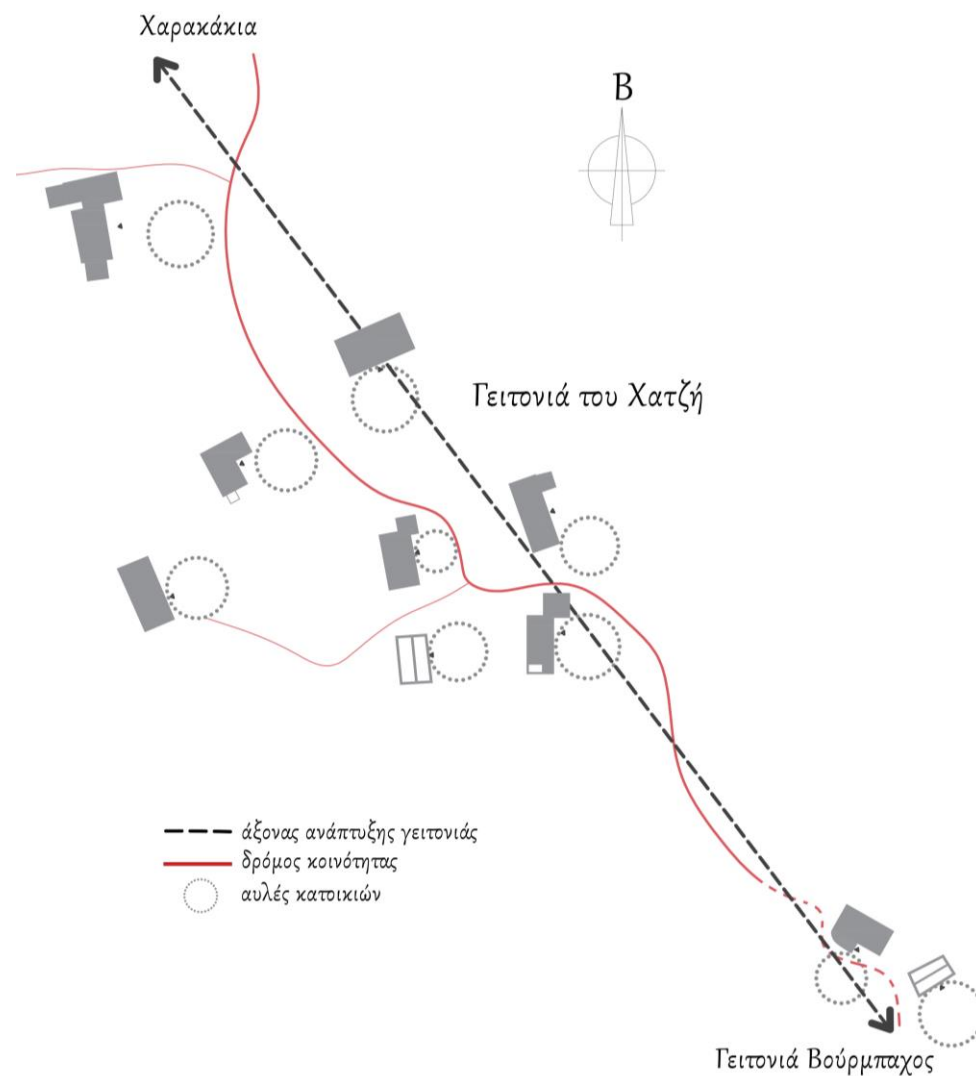

Άποψη της συνοικίας του Χατζή.

Η συνοικία του Χατζή αναπτύσσεται από το νότιο προς το κεντρικό τμήμα της κοιλάδας του Ασφένδου, στην περιοχή που αναφέρεται στο χάρτη των τοπωνυμίων ως του «*Δέτη το πλάι*».⁶⁷ Το ανάγλυφο του εδάφους στο πεδινό αυτό τμήμα παρουσιάζει ήπιες κλίσεις, με λίγους και μικρούς σε ύψος βραχώδεις όγκους κατά τόπους. Τα κτίρια εντοπίζονται σε αραιή διάταξη, αφήνοντας αρκετό ελεύθερο χώρο για την ανάπτυξη καλλιέργειών, που μέχρι και σήμερα κάποιες συναντώνται ενεργές. Αυτές στην πλειοψηφία τους αφορούν αμπελοκαλλιέργειες, καθώς επίσης και εκτάσεις μελισσοκομίας.

Στο μεγαλύτερο μέρος της η γειτονιά προσεγγίζεται από μία ασφαλτοστρωμένη τοπική οδό, διανοιγμένη νότια της κύριας κοινοτικής οδού, η οποία οδηγεί σε αδιέξοδο, ακριβώς μπροστά από το σπίτι 9.7. Από εκεί, χωματόδρομος 60 περίπου μέτρων φτάνει σε ένα οριοθετημένο με ξερολιθιές μονοπάτι, στρωμένο σε σημεία με λίθινες πλάκες που οδηγεί στα τελευταία σπίτια της γειτονιάς στο νότιο τμήμα της, αλλά και στην δίπλα γειτονιά Βούρμπαχος.

Σχεδιάγραμμα πολεοδομικής ανάπτυξης συνοικίας Χατζή

⁶⁷ Γερωνυμάκης Κ., *Κοινότης Ασφένδου Σφακίων*, Τυπογραφείο: Μιχ.Γεωρβασάκης Ο.Ε., Χανιά 1996, σελ. 13

Τα σπίτια αναπτύσσονται γραμμικά σε σχέση με την τοπική οδό που όπως φαίνεται στο παρελθόν αποτελούσε τμήμα του παλαιού μονοπατιού και οργανώνονται εκατέρωθεν αυτής. Εξάιρεση εντοπίζεται στα κτίρια που βρίσκονται ψηλότερα στο ανάγλυφο (9.11 και 9.12), τα οποία φαίνεται να αποτελούσαν ανεξάρτητα αγροτικά μετόχια με ευκολότερη πρόσβαση από την Πέρα Γειτονιά.

Στη συνοικία του Χατζή συναντώνται δώδεκα σπίτια, με μόλις τα τρία να έχουν αποκατασταθεί και να κατοικούνται σήμερα. Πέντε από αυτά βρίσκονται σε μέτρια κατάσταση δείχνοντας να χρησιμοποιούνται ως αγροτικές αποθήκες, ενώ τα υπόλοιπα τέσσερα, είτε βρίσκονται σε κακή κατάσταση με αρκετές φθορές, όπως π.χ το κτίριο 9.3, είτε σε κατάσταση ερειπίου, με το δώμα να έχει καταρρεύσει, όπως στο 9.12. Η κατοικία **9.2** όπως αποτυπώνεται στο νοτιοανατολικό άκρο του χάρτη της συνοικίας αποτελεί το πιο ιδιαίτερο κτίριο που συναντάται σε αυτή την γειτονιά, καθώς αυτό το πλατυμέτωπο *καμαρόσπιτο* του 19^{ου} αιώνα, που στη δομή του αποτυπώνεται η δραστήρια καθημερινότητα των κατοίκων του κατά το παρελθόν, βρίσκεται σε αρκετά καλή κατάσταση. Πέρα από το χαρακτηριστικό καμπυλόμορφο χώρο της κουζίνας - «φουρνόσπιτο» στο αριστερό άκρο της πρόσοψης, το πατητήρι και τον πάγκο εργασίας εσωτερικά, στον περιβάλλοντα χώρο του συναντώνται μικρές καλλιέργειες περιτοιχισμένες με ξερολιθιές καθώς και μια μικρή *κούρτα*.

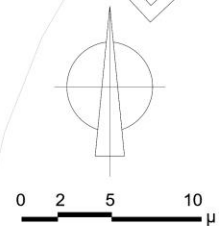
Χαρακτηριστικές στο τοπίο της συνοικίας του Χατζή είναι οι χαμηλές ξερολιθιές που διαμορφώνουν τα χωράφια, οι οποίες είναι κτισμένες παράλληλα με τις υψομετρικές καμπύλες. Το ανάγλυφο στο τμήμα που αναπτύσσεται η συνοικία είναι ήπιο και για τον λόγο αυτό, οι ξερολιθιές λειτουργούν κυρίως για την οριοθέτηση των ιδιοκτησιών και όχι για να εξομαλύνουν το ανάγλυφο, όπως συμβαίνει στα υπόλοιπα πιο επικλινή τμήματα του οικισμού.

Πάνω: Οι κατοικίες 9.1 μπροστά και 9.2 πίσω με το χαρακτηριστικό καμπυλόμορφο «φουρνόσπιτο». Στον περιβάλλοντα χώρο τους μικρές οριοθετημένες καλλιέργειες από ξερολιθιά και το παλιό χωμάτινο μονοπάτι της συνοικίας.

Κάτω: Εσωτερική άποψη της κατοικίας 9.3, στην φωτογραφία φαίνεται ο χώρος της κουζίνας με την παραστιά στα δεξιά.

10 Πέρα Γειτονιά

10.6

10.5

10.4

10.3

10.2

10.7

10.8

10.9

10.1

+775.00

+773.00

+771.00

+769.00

+767.00

+765.00

+763.00

+761.00

+759.00

+757.00

+755.00

+753.00

+751.00

+749.00

οδός Α

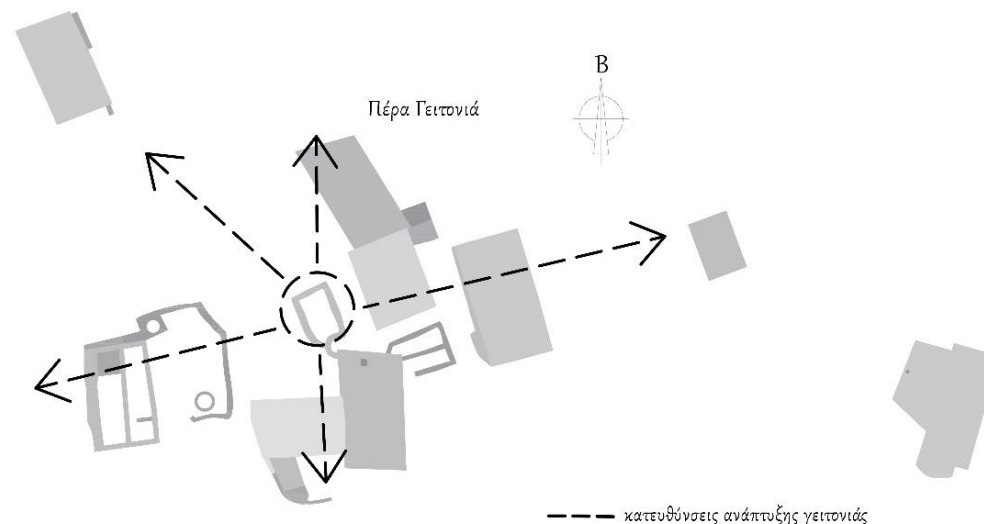
Άποψη της Πέρα Γειτονιάς από ψηλά.

Η Πέρα Γειτονιά βρίσκεται σε δυτικό τμήμα του οικισμού και σε αυτήν συναντώνται οχτώ κατοικίες, που αναπτύσσονται αμφιθεατρικά στη πλαγιά, ανάμεσα από τις γειτονιές του Χατζή και Κεφαλάκι. Πρόκειται για μία πυκνή συστάδα δομημένου περιβάλλοντος, με χαρακτηριστικό γνώρισμα τα διαμορφωμένα επίπεδα από ξερολιθιές, καθώς και τα οργανικά μονοπάτια που διέρχονται των κατοικιών δημιουργώντας στο τοπίο δαιδαλώδης αρτηρίες περασμάτων και αναβαθμών.

Τα σπίτια κτισμένα σε μικρή απόσταση το ένα από το άλλο αποτυπώνουν στις όψεις τους, αλλά και στο σύνολο της συνοικίας την γραφική λιτότητα του παρελθόντος καθώς η απουσία νέων κατασκευών, διατηρεί τον χαρακτήρα αναλλοίωτο. Στο σύνολο τους είναι πετρόχτιστα πλατυμέτωπα *καμαρόσπιτα*, κατασκευασμένα ως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα, με κοινό στοιχείο στα περισσότερα τον ανατολικό προσανατολισμό με πλάτη στα αναχώματα των επιπέδων, που σε κάποια από αυτά, τα βράχια του ανάγλυφου γίνονται μέρος της τοιχοποιία.

Μεταγενέστερες παρεμβάσεις εντοπίζονται κυρίως στα δώματα, τα επιχρίσματα και τα ανοίγματα των όψεων, καθώς επίσης και δύο μεταγενέστερες προσθήκες από πλινθοδομή, παρατηρούνται ανατολικά των κατοικιών 10.4 και 10.5, που κατασκευάστηκαν μάλλον για βοηθητικές χρήσεις. Μόλις δύο κτίρια δείχνουν να κατοικούνται σήμερα ως εποχικές κατοικίες (10.1 και 10.2), εκ των οποίων το 10.2, μάλλον αποτελεί νεόδμητο κτίσμα. Τα υπόλοιπα φαίνεται να έχουν χρήση πλέον μόνο ως αποθήκες, με εξαίρεση το 10.7 που βρίσκεται, σε κατάσταση ερειπίου.

Στην οργανικά δομημένη ανάπτυξη της γειτονιάς φαίνεται να αποτελεί κεντρικό σημείο το πλάτωμα ανατολικά του σπιτιού 10.7, όπου βρίσκονται μία στέρνα και ένα πέτρινο εξωτερικό πατητήρι. Στο σημείο αυτό που διασταυρώνονται οι περισσότερες διαδρομές των μονοπατιών που διέρχονται των κτισμάτων, βρίσκονται συγκεντρωμένα τα εφτά από τα 9 κτίρια της γειτονιάς.

Σχεδιάγραμμα πολεοδομικής ανάπτυξης συνοικίας

Άποψη της Πέρα Γειτονιάς από ψηλά. Αποτυπώνεται το οργανικά δομημένο περιβάλλον από κτίσματα, ξερολιθιές που διαχωρίζουν ιδιοκτησίες και μονοπάτια που σαν αρτηρίες ανθρώπινου σώματος διαμορφώνουν δαιδαλώδη δίκτυα κίνησης.

Τα στενά μονοπάτια που είναι διαστρωμένα σε τμήματα τους από λίθινες πλάκες, διέρχονται ανάμεσα από τις αυλές των κτισμάτων, στην πορεία των οποίων διαμορφώνονται διάφοροι ενδιαμέσοι χώροι στάσης και μικρά πλατώματα. Σε κάποια από αυτά τα πλατώματα, που συχνά ταυτίζονται με τις αυλές, εντοπίζονται ενδιαφέρουσες διαμορφώσεις με στέρνες, πέτρινες γούρνες, φούρνους και παρτέρια, με χαρακτηριστικά παραδείγματα τις πλακοστρωμένες αυλές των σπιτιών 10.6, 10.7 και 10.8, όπου δέντρα φτελιάς αποτελούν κεντρικά στοιχεία της διαμόρφωσης και «αγκαλιάζονται» από λιθόκτιστες πεζούλες, άλλοτε κυκλικής μορφή και άλλοτε τετράγωνης. Αξιόλογη κατασκευή επίσης είναι και η στέρνα που συναντάται στην αυλή του σπιτιού 10.6. Εκεί, η πρόσφατα τοποθετημένη υδρορροή, οδηγεί το νερό της βροχής από το δώμα του σπιτιού στην στέρνα, που στην οροφή της υπάρχει άνοιγμα κλεισμένο με ένα μεταλλικό πορτάκι. Ανατολικά της στέρνας και σε επαφή με αυτήν βρίσκεται μία μπετονένια ποτίστρα για τα ζώα που στο τελείωμά της καταλήγει να γίνεται αναβαθμός. Σημαντικό επίσης να αναφερθεί είναι ότι στην γειτονιά εντοπίζεται το μοναδικό κτίσμα σε ολόκληρο τον οικισμό που δε φέρει κανένα άνοιγμα, εκτός από την θύρα εισόδου (10.3).

Τμήματα των μονοπατιών που διέρχονται ανάμεσα από τα κτίσματα και τις αυλές.

Η γειτονιά προσεγγίζεται με όχημα ως ένα σημείο, είτε από τα ανατολικά είτε από τα δυτικά μέσω των διανοιγμένων τοπικών οδών, που αποτελούν παρακάμψεις της κύριας κοινοτικής οδού. Από εκεί, μονάχα κάποιος πεζός, διαμέσου των παλαιών μονοπατιών που ορίζονται από ξερολιθιές μπορεί να πλησιάσει το δομημένο σύνολο.

Η αυλή της κατοικίας 10.8.

Η στέρνα στην κατοικία 10.6, με την ποτίστρα μπροστά.

5.1

11 Κεφαλάκι

Αποψη της συνοικίας Κεφαλάκι από τον κεντρικό δρόμο του οικισμού. Απεικονίζεται το πρώτο και παλαιότερο κτίσμα της γειτονιάς 11.1.

Η συνοικία Κεφαλάκι βρίσκεται στο κεντρικό τμήμα του οικισμού, ανάμεσα στη Πέρα και τη Μέσα Γειτονιά. Αναπτύσσεται νότια του κεντρικού δρόμου της κοινότητας, σε ανάγλυφο με ήπια κλίση και χαμηλή βλάστηση, όπου παλιές ξερολιθιές που ορίζουν τμήματα γης δηλώνουν την έντονη αγροτική δραστηριότητα, στο εύφορο αυτό τμήμα, κατά το παρελθόν. Μόνο λίγες καλλιέργειες παραμένουν ενεργές έως και σήμερα, με τα υπόλοιπα χωράφια να έχουν εγκαταλειφθεί και γεμίσει με θάμνους από πυκνά βάτα.

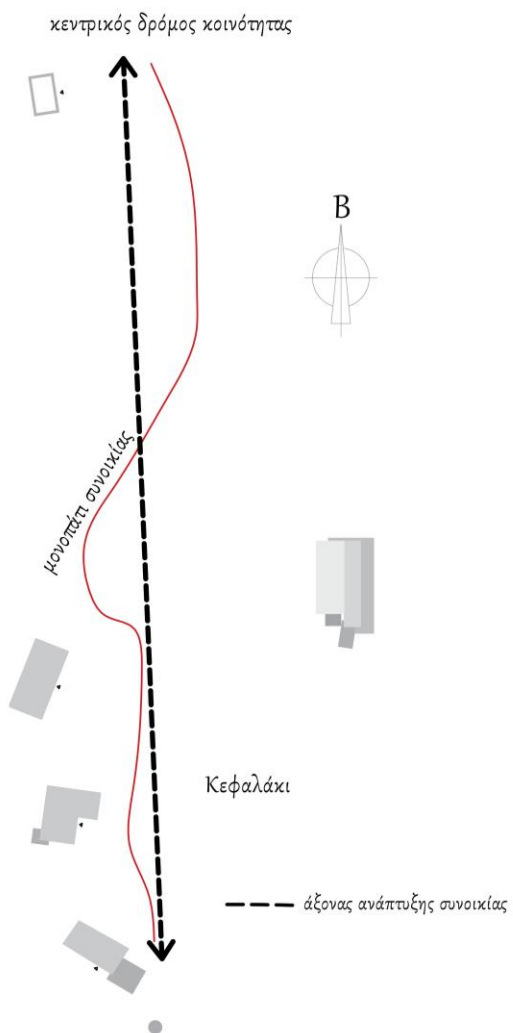
Στην γειτονιά εντοπίζονται πέντε κατοικίες σε αραιή διάταξη, που κυρίως αφορούν πλατυμέτωπα μονόχωρα, κατασκευασμένα ως τα μέσα του 20^{ου} αιώνα. Δύο από αυτά έχουν αποκατασταθεί και «συμπληρωθεί» με την προσθήκη νέων χώρων και κατασκευών, ενώ τα υπόλοιπα τρία βρίσκονται σε μέτρια προς κακή κατάσταση και είναι εγκαταλελειμμένα χωρίς χρήση. Με εξαίρεση το σπίτι 11.1 που ίσως είναι και το μόνο σε ολόκληρο τον οικισμό που αποτελεί γνήσιο δείγμα της τυπολογικής κατηγορίας των πλατυμέτωπων μονόχωρων, τα υπόλοιπα τέσσερα, όντας νεότερα κτίσματα ή εξ' ολοκλήρου ανακατασκευασμένα στα ίχνη προϋφιστάμενων, ακολούθησαν το ρεύμα της εποχής κατασκευαστικά. Η τεχνολογία του οπλισμένου σκυροδέματος είχε ξεκινήσει να εφαρμόζεται, αντικαθιστώντας τα χωμάτινα δώματα που τα στήριζαν ξύλινοι δοκοί, έτσι πλάκες

σκυροδέματος με ελαφρύ οπλισμό επικρατούν στο σύνολο των κτισμάτων. Ωστόσο η χρήση της πέτρας ως δομικό υλικό για την κατασκευή βοηθητικών χώρων και στηθαίων αποτελεί πλέον παρελθόν, με τον πλίνθο και το χυτό τσιμέντο να είναι τα βασικά δομικά υλικά. Παρ' όλα αυτά η λιτότητα στις μορφές εξακολουθεί να κυριαρχεί.

Το πιο ενδιαφέρον κτίριο της γειτονιάς είναι η εγκαταλελειμμένη κατοικία 11.5, που αποτελείται από δύο κτίσματα σε επαφή. Το μεγαλύτερο σε διαστάσεις αποτελεί τον κύριο χώρο της μονόχωρης κατοικίας, ενώ στο μικρότερο, μεταγενέστερης προσθήκης βρισκόταν ο χώρος της κουζίνας με την χαρακτηριστική *παρασιτιά* και τους χτιστούς πάγκους εργασίας. Κεντρικό στοιχείο του σπιτιού είναι ο υπερυψωμένος οντάς για τον ύπνο, προσβάσιμος από χτιστούς αναβαθμούς, με το *τζερτζεμίλι* ή *μαγιαντζέ* από κάτω. Στον χώρο αυτόν που αποτελούσε την αποθήκη του σπιτιού, ακόμα και σήμερα βρίσκονται ξεχασμένα τα πιθάρια που έβαζαν το κρασί ή το λάδι καθώς και κάποια εργαλεία της καθημερινότητας όπως σάρακες και κοφίνια. Χαρακτηριστική στο εσωτερικό του σπιτιού είναι και η πράσινη ζώνη ύψους 1 μέτρου, από λαδομπογιά, που περιζώνει το χαμηλό τμήμα των τοίχων της κατοικίας, και της κουζίνας, ενώ ταυτόχρονα κυκλοφορεί σαν απόχρωση και στα ξύλινα πορτοπαράθυρα. Στον περιβάλλοντα χώρο δυτικά της κατοικίας βρίσκεται μία στέρνα απ' όπου η οικογένεια εξυπηρετούσε τις ανάγκες της για νερό, ενώ ανατολικά της αυλής, συναντάτε ένα κυκλικό, μικρό πέτρινο κτίσμα που πιθανότατα είχε την χρήση λουτρού. Ο διαχωρισμός της κουζίνας από το υπόλοιπο σπίτι, καθώς και η ύπαρξη του λουτρού στην αυλή σηματοδοτούν την εισαγωγή των νέων στοιχείων, αστικών καθημερινών λειτουργιών που αποτυπώνονται στις προσθήκες των κατοικιών του Ασφένδου κατά το 2^ο μισό του 20^{ου} αιώνα.

Η επιλογή των θέσεων στις οποίες είναι κτισμένες οι κατοικίες φαίνεται να έγινε με βασικό κριτήριο τον ελεύθερο χώρο στον οποίο θα αναπτύσσονταν οι καλλιέργειες. Προτεραιότητα δόθηκε στην ευφορία του εδάφους καθώς και στον κατάλληλο προσανατολισμό για την ανάπτυξη τους, με αποτέλεσμα τα σπίτια να έχουν κτιστεί σε άμεση επαφή με τις παρακείμενες καλλιέργειες και να ακολουθούν την αξονική πορεία του αγροτικού μονοπατιού 150 μέτρων περίπου, το οποίο ξεκινάει βόρεια από τον κεντρικό δρόμο του οικισμού και καταλήγει στη κατοικία 11.5, στο νότιο άκρο της συνοικίας.

Η πρόσβαση στις τέσσερις από τις πέντε κατοικίες πραγματοποιείται από αυτό το μονοπάτι, με την πέμπτη κατοικία (11.2) στο ανατολικό άκρο της γειτονιάς να έχει πρόσβαση από ένα μικρότερο μονοπάτι από την συνοικία Χαρακάκια.

Σχεδιάγραμμα πολεοδομικής ανάπτυξης της συνοικίας Κεφαλάκι

Η κατοικία 11.5, αριστερά: απεικονίζεται ο χώρος ύπνου με το τζετζεμίλι από κάτω. Δεξιά: εξωτερική άποψη κατοικίας.

Η κατοικία 11.5, αριστερά ο πέτρινος κυκλικός χώρος του εξωτερικού λουτρού και δεξιά εσωτερική άποψη του χώρου της κουζίνας.

5

ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ & ΔΟΜΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ

5.1 Η Πρώτη Ύλη - Από τον Τόπο στην Κατασκευή

Τα κτίσματα μέσω της μορφής και της κατασκευής τους, εκφράζουν την παράδοση και την κουλτούρα του κάθε τόπου. Στην Κρήτη και κατ' επέκταση στ' Ασφένδου η πρώτη ύλη κατασκευής προερχόταν συνήθως από το άμεσο φυσικό περιβάλλον του τόπου. Το ξύλο και η πέτρα ήταν τα βασικά υλικά δόμησης, όπου κατά κανόνα χρησιμοποιούνταν με την λιγότερη δυνατή επεξεργασία. Σε ένα βραχώδες περιβάλλον όπως αυτό που συναντάται στου Ασφένδου το πιο πρόσφορο υλικό κατασκευής κτισμάτων, δεν θα μπορούσε να είναι άλλο από την πέτρα, η οποία χρησιμοποιούνταν απόφια και ενίοτε με μόνη επεξεργασία την εξομάλυνση κάποιων προεξοχών. Ο πλακώδης ασβεστόλιθος σε γκρι απόχρωση αποτελεί το πλέον κοινό πέτρωμα της περιοχή, που είναι πολύ ισχυρό και με χαμηλό συντελεστή υδροπερατότητας.

Οι κάτοικοι του Ασφένδου ζούσαν μία λιτή και συγκρατημένη ζωή, κάτι που αντικατοπτρίζεται και στις μορφές των σπιτιών τους. Παρόλο που στην κοινότητα υπήρχαν εξειδικευμένοι μάστορες, στα ορεινά χωριά συχνά δεν υπήρχε η οικονομική ευχέρεια για την πληρωμή τους και έτσι λίγο πολύ όλοι οι κάτοικοι είχαν γνώση των μεθόδων κτισίματος και συνήθως ήταν οι ίδιοι οι κτίστες των κατοικιών τους.⁶⁸ Η τεχνοτροπία τους είχε επιρροές από ανάλογα παραδείγματα που συναντούσαν στο άμεσο κτισμένο περιβάλλον του τόπου, στο οποίο οφείλεται η επανάληψη των κατασκευαστικών λύσεων που εντοπίζονται στα κτίσματα του οικισμού.

Παρόλο που το ξύλο αποτελούσε απαραίτητο δομικό στοιχείο για την κατασκευή της στέγης, η εύρεση του, αποτελούσε δύσκολη και επίπονη διαδικασία. Όσο η πέτρα σε αυτόν τον τόπο υπάρχει και υπήρχε σε αφθονία, τόσο η μερική, ακόμη και παντελής έλλειψη ξυλίας ικανών διαστάσεων για την χρήση σε δοκούς, ανάγκαζε τους κατοίκους πολλές φορές να την αναζητούν στα γύρω βουνά. Αυτός είναι και ο κύριος λόγος που στου Ασφένδου, καθώς και στο κοντινό χωριό Καλλικράτης, προτιμήθηκε η στήριξη του δώματος να γίνεται από ένα λίθινο τόξο, την *καμάρα*, όπου εξασφάλιζε την μείωση του μήκους του ανοίγματος.

Ο χαρακτηριστικός γκρι πλακώδης ασβεστόλιθος που αποτελεί το πλέον κοινό πέτρωμα της περιοχής.

⁶⁸ Γερωνυμάκης Κ., *Κοινότης Ασφένδου Σφακίων*, Τυπογραφείο: Μιχ.Γεωρβασάκης Ο.Ε., Χανιά 1996, σελ. 81

Τα ξύλα που χρησιμοποιούνταν για τις δοκούς είχαν μήκος 2,50 με 3 μέτρα και ήταν κατά κύριο λόγο από πρίνο ή λιοπρίνι, και συγκεκριμένα από την καρδιά του δέντρου, που έδινε ξύλο σκληρότερο και ανθεκτικότερο. Προέρχονταν από τα κοντινά βουνά και κόβονταν τον χειμώνα στην λίγωση του φεγγαριού, γιατί πίστευαν πως τότε θα είχαν και μεγαλύτερη αντοχή. Ο πρίνος, το λιοπρίνι και ο ασίλακας⁶⁹ είναι άγρια ξύλα που δύσκολα επεξεργάζονται, ωστόσο αυτό δεν ενοχλούσε τον μάστορα, που τις περισσότερες φορές τα χρησιμοποιούσαν όπως ήταν, ακανόνιστης διατομής, στρεβλά και καμπουριασμένα, με τα σημάδια των ορεινών καταιγίδων ανεξίτηλα πάνω τους. Σε αντίθεση με τις ακατέργαστες ξύλινες δοκούς για τη στήριξη του δώματος, ξύλα αυτή τη φορά επεξεργασμένα χρησιμοποιούνταν στα κουφώματα των κατοικιών στα πατώματα των σοφάδων και στα ταβάνια των ορόφων σε κάποια νεότερα χρονολογικά σπίτια.

Τέλος, για την κατασκευή του δώματος έστρωναν τα *φουντώματα* για να δεχθούν την πρώτη στρώση χώμα. Για αυτά χρησιμοποιούσαν την *αστοιβίδα* ή την *σφάκα* (πικροδάφνη), φυτά που βρίσκονται σε αφθονία στην περιοχή. Σημαντική επίσης είναι και η χρήση ενός είδους χώματος, για την τελική στρώση στο δώμα, γνωστού με το όνομα *λεπίδα* (σχιστολιθικό σύντριμμα)⁷⁰ το οποίο δεν το διαπερνούσε το νερό και εξασφάλιζε τη στεγανότητα. Πολύ πιθανό κοντά στον οικισμό να υπήρχε *λεπιδόλακκος*., απ' όπου οι νοικοκύρηδες έσκαβαν και γέμιζαν τα σακιά τους για τις επισκευές στις στέγες τους. Στην Ασή Γωνιά Ρεθύμνου, ένα χωριό όπου στα κτίσματα του παρατηρούνται παρόμοιες κατασκευαστικές λύσεις με του Ασφένδου, επικρατούσε η αντίληψη πως η *λεπίδα* πρέπει να σκάβεται από τον *λεπιδόλλακκο* μόνο στην γέμωση του φεγγαριού, γιατί το σπίτι που θα στρωθεί με *λεπίδα* που σκάφηκε στην λίγωση είναι καταδικασμένο να στάζει.⁷¹

Πρίνος (*Quercus coccifera*) που φύεται στην περιοχή του Ασφένδου.

Το φυτό αστοιβίδα που χρησιμοποιούσαν ως στρώση για να υποδεχθεί το πρώτο χώμα στο δώμα.

⁶⁹ **Ασίλακας:** Δρύς ή αρία

⁷⁰ **Σχιστολιθικό σύντριμμα:** σαθροί αργιλικό ή ασβεστομαργαϊκοί σχιστόλιθοι

⁷¹ Λασσιθιωτάκης Κ., **Κρητικά Χρονικά**, ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ, 1957, Τόμος ΙΑ', Τεύχος Ι-ΙΙΙ, 171-199, Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, σελ 182-185

5.2 Τεχνικά και Μορφολογικά Στοιχεία

Τα σπίτια στου Ασφένδου παρουσιάζουν ποικιλία εξωτερικών και εσωτερικών, τόσο μορφολογικών όσο και οικοδομικών χαρακτηριστικών που ακολουθούσαν συγκεκριμένη κατασκευαστική τεχνική. Σπάνια συναντώνται απλά διακοσμητικά στοιχεία, καθώς τις περισσότερες φορές αποτελούν την λύση για την επίτευξη κάποιου λειτουργικού σκοπού. Τα περισσότερα από αυτά ίσως έχουν ήδη αναφερθεί σε προηγούμενη ενότητα, κατά την περιγραφή των διαφόρων τύπων κατοικιών, ωστόσο εδώ θα αναφερθούν με συντομία τα βασικότερα από αυτά, ξεκινώντας από την περιγραφή της διαδικασίας κατασκευής του σπιτιού, για να ακολουθήσουν τα διάφορα μορφολογικά χαρακτηριστικά σε εξωτερικές και εσωτερικές διαμορφώσεις.

Τα θεμέλια

Αφού προσδιοριζόταν η θέση του νέου κτίσματος ξεκινούσε το σκάψιμο για τα θεμέλια. Το σκληρό και βραχώδες έδαφος του Ασφένδου, δεν επέτρεπε το βάθος των θεμελίων να ξεπερνά το 1 μέτρο, ωστόσο το δυσκολότερο στην θεμελίωση του κτίσματος, φαίνεται να μην ήταν το σκάψιμο αλλά το ορθογώνιασμα. Οι ασπούδαχτοι μάστορες, με γνώμονα την πείρα τους, χάραζαν με διάφορους αυτοσχεδιασμούς και κατ' εκτίμησίν ορθές γωνίες στο έδαφος. Σε περίπτωση αστοχίας του ορθογωνιάσματος στο στάδιο των θεμελίων, υπήρχε πάντα η δυνατότητα να βελτιωθεί στο χτίσιμο των λιθοδομών επιτόπου.⁷²

⁷² Μελισσουργάκη- Αρφαρά Μ., *Το αγροτικό κρητικό σπίτι, Χωριού Μάρθας Ηρακλείου*, Εκδόσεις Κάμειρος, Αθήνα, 1986, σελ.33

⁷³ ο.π., σελ.34

Το χτίσιμο

Το χτίσιμο των λιθοδομών αποτελούσε μια από τις πιο σπουδαίες μα και μονότονες εργασίες της κατασκευής. Αρχίζει πολύ νωρίς το πρωί και πραγματοποιούνταν συνήθως από δύο άτομα, τον χτίστη και τον *προυγό*, που φρόντιζε να υπάρχουν πάντα πέτρες και χωματολάσπη στον χώρο.⁷³ Οι τοίχοι κατασκευάζονταν από 50 έως και 70 εκατοστά και σπάνια κάποια πέτρα κάλυπτε όλο το πάχος της λιθοδομής. Συνεπώς ο χτίστης συχνά ψευτοπελεκούσε τις πέτρες οι οποίες θα έπαιρναν εμφανή θέση, χωρίς όμως να δίνεται μεγάλη σημασία στην τεχνική αρτιότητα και την αισθητική απόδοση. Έτσι, οι επιφάνειες των λιθοδομών στα περισσότερα σπίτια του Ασφένδου και ειδικά στα παλαιότερα, παρουσιάζονται ανεπιτήδευτες με ανωμαλίες στην όψη. Σε αρκετές περιπτώσεις επίσης, τμήματα βράχων αποτελούν τμήμα της τοιχοποιίας, τα οποία παραμένουν εμφανή με μικρή επεξεργασία ενδεχομένως στην εσωτερική πλευρά. Από την αρχή του κτισίματος προβλεπόταν και η θέση του ανοίγματος της πόρτας εισόδου, ενώ όσο προχωρούσε η οικοδομή αποφασίζονταν και η θέση των λιγιστών ανοιγμάτων για τον αερισμό και φωτισμό του σπιτιού. Η κατασκευή επίκοινων, *σημισακών* τοίχων με γειτονικές κατοικίες αποφεύγονταν, δείγμα της ιδιότυπης διαβίωσης σε συνθήκες μη κοινωνικές που χαρακτήριζε την κτηνοτροφική ζωή των κατοίκων του οικισμού.⁷⁴

Το χαλικολόγημα

Μετά την ολοκλήρωση του χτισίματος του βασικού όγκου της λιθοδομής, το αποτέλεσμα της τοποθέτησης των λίθων χωρίς ιδιαίτερη επεξεργασία έδινε την εικόνα μίας αδρής επιφάνειας, με μικρά κενά ανάμεσα στις πέτρες. Για την εξομάλυνση της επιφάνειας του τοίχου αλλά και για την καλύτερη συνοχή των υλικών, ακολουθούσε το σφήνωμα μικρών λίθων στα κενά και τους αρμούς που είχαν μείνει ανάμεσα στις πέτρες, τεχνική γνωστή ως χαλικολόγημα.

⁷⁴ Λασιθιωτάκης Κ., *Κρητικά Χρονικά, ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ*, 1957, Τόμος ΙΑ', Τεύχος Ι-ΙΙΙ, 171-199, Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, σελ 181

Στις παραπάνω φωτογραφίες απεικονίζονται οι λιθοδομές από διάφορες κατοικίες του Ασφένδου, με την χαρακτηριστική γκρι πέτρα της περιοχής με τις ακανόνιστες σε μεγέθη και μορφές εφαρμογή της. Στην κάτω δεξιά φωτογραφία απεικονίζεται και τμήμα βράχου που γίνεται μέρος της τοιχοποιίας.

Η καμάρα

Στα πλατυμέτωπα *καμαρόσπιτα* του Ασφένδου, το μόνο στοιχείο που διατηρεί δείγματα κάποιας επιμελημένης κατασκευής είναι η λίθινη καμάρα που διαχωρίζει τις δύο σπάλες του σπιτιού. Άλλοτε ημικυκλικό και άλλοτε ελαφρά χαμηλωμένο, πάντα όμως έντεχνα ξεγυρισμένο, το τόξο κατασκευάζεται από ημίξεστους θολίτες και έχει πάχος στο *κλειδί* που δεν ξεπερνά τα 20 με 25 εκατοστά.⁷⁵ Οι τεχνίτες κατασκεύαζαν την καμάρα πρώτα κάτω στο πάτωμα, όπου πελεκούσανε τις πέτρες, τις αριθμούσανε και τις σημαδεύανε από την μια μεριά προς την άλλη. Για να στερεώνεται όσο χτιζόταν, έκαναν καλούπια από πέτρες και ξύλα και τοποθετούσαν τις πέτρες μέχρι να κλειδώσουν στην κορυφή με το *κλειδί*. *Κλειδί* ονομαζόταν η μεσαία πέτρα που ήταν από την πάνω μεριά πλατιά και από την κάτω στενή σαν σφήνα, στην οποία συνηθιζόταν να σφηνώνεται και ένας σιδερένιος κρίκος, το *κερκέλι* που χρησίμευε για να κρεμούν είτε τα σύκα και τα βότανα για να ξεραθούν, είτε τα σφαγμένα ζώα από το τσιγκέλι μέχρι η νοικοκυρά να τα προετοιμάσει για το μαγείρεμα.

Με την παρεμβολή της καμάρας οι ξυλοδοκοί χρειάζονταν να γεφυρώσουν το μισό άνοιγμα της στέγης, λύνοντας έτσι το πρόβλημα με τα μικρά μήκη της ξυλείας που υπήρχαν στην περιοχή του Ασφένδου. Η καμάρα δεν φτάνει έως τους εξωτερικούς τοίχους του σπιτιού, γιατί αλλιώς το κτίσμα θα ήταν ασταθές.⁷⁶ Από τα τέσσερα *καντούνια* που σχηματίζονται εκατέρωθεν των παραστάδων της καμάρας, συνήθως το ένα κλεινόταν με την παρεμβολή ενός χαμηλού εγκάρσιου τόξου που οριοθετούσε τον χώρο της κουζίνας, στον οποίο βρισκόταν το τζάκι. Τα άλλα τρία διαχωρίζονταν και σχημάτιζαν τους χώρους του ύπνου ή τους αποθηκευτικούς χώρους.

⁷⁵ Λασιθιωτάκης Κ., *Κρητικά Χρονικά*, ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ, 1957, Τόμος ΙΑ', Τεύχος Ι-ΙΙΙ, 171-199, Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, σελ 182

⁷⁶ Oliver Rackham-jennifer Moody, *Η δημιουργία του κρητικού τοπίου*, μετάφραση: Σμπόνιας Κ., Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, σελ. 241

Τα επιχρίσματα

Οι πέτρινοι τοίχοι επιχρίζονταν συνήθως μόνο εσωτερικά με ένα μίγμα από ασβέστη, *παρτσελώννα*⁷⁷ και τρίχες ζώου, κυρίως κατσίκας που ήταν πιο σκληρές, για να δέσει το επίχρισμα. Το αποτέλεσμα ήταν ανάγλυφο, με μικρές αυλακώσεις από το μυστρί να δημιουργούν ενδιαφέρουσες σκιές στην επιφάνεια από το λιγοστό φως που έμπαινε στο εσωτερικό του σπιτιού. Συχνά το επίχρισμα δεν εκτείνονταν στα καντούνια που χρησίμευαν ως αποθήκες, ενώ και εξωτερικά, οι λιθοδομές έμεναν τις περισσότερες φορές ανεπίχριστες, είτε απλά ασβεστώνονταν, συνήθως στην πρόσοψη της κατοικίας.⁷⁸

Τα απομεινάρια από τα παλιά επιχρίσματα στους εσωτερικούς τοίχους των κατοικιών.

⁷⁷ *Παρτσελώννα*: ηφαιστειακή γη με υδραυλικές ιδιότητες

⁷⁸ Μποζινέκη – Διδώνη Π., *ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ - ΚΡΗΤΗ*, εκδοτικός οίκος «ΜΕΛΙΣΣΑ», Αθήνα, 1985, σελ. 62

Στις παραπάνω φωτογραφίες απεικονίζονται οι καμάρες, από διαφορετικές κατοικίες του οικισμού Ασφένδου. Στην δεξιά φωτογραφία φαίνεται και ο σιδερένιος κρίκος σφηνωμένος στο κλειδί της καμάρας, καθώς και το ανάγλυφο επίχρυσμα της εσωτερικής τοιχοποιίας του σπιτιού, που σήμερα από την ανερχόμενη υγρασία έχει πάρει αυτή την πράσινη απόχρωση.

Το δώμα

Ένα από τα βασικά δομικά μέρη του σπιτιού, που στην ουσία καθόριζε και την κατασκευή του ήταν το δώμα. Στα *καμαρόσπιτα* πρόκειται για έναν συντελεστή της κτιριολογικής τους διάρθρωσης, που επιδρά άμεσα στο αποτέλεσμα της μορφοπλαστικής τους. Με την παρεμβολή της λίθινης καμάρας μειώνεται στο μισό το ελεύθερο άνοιγμα της στέγης και δίνεται η ευχέρεια να χρησιμοποιηθούν ξύλινοι δοκοί περιορισμένης διατομής και μήκους. Στην κορυφή των εσωτερικών πλευρών της λιθοδομής, σε ειδικές εσοχές, τις *μεσοδοκίες* στηρίζεται ο φέρων οργανισμός, δηλαδή τα δοκάρια και τα μεσοδόκια, σε απόσταση 30 με 40 εκατοστών. Αυτά χωνεύονται στην λιθοδομή, αφού πρώτα οι άκρες τους έχουν καεί μέχρι να καρβουνιάσουν για να μη σαπίζουν και τοποθετούνται με μικρή κλίση για να προσαρμοστεί μετέπειτα σε αυτά η γενική επίκλιση της επιφάνειας του δώματος, ούτως ώστε να επιτευχθεί η αποστράγγιση του νερού της βροχής. Τα δοκάρια είναι κορμοί δέντρων από σκληρό, ακατέργαστο ξύλο, όπως αυτό του πρίνου, που η διάμετρος τους είναι 10 έως και 30 εκατοστά ενώ το μήκος τους φτάνει τα 2 μέτρα. Το περιορισμένο μήκος τους καθόριζε και το πλάτος των *καντουινών* στα *καμαρόσπιτα* του Ασφένδου, τα οποία συναντώνται σε πλάτος από 1,60 έως 1,90 μέτρα. Πάνω από τον ξύλινο σκελετό του φέροντα οργανισμού της στέγης τοποθετούνταν μικρότερα ξύλα ποικίλης και ανώμαλης διατομής και μήκους, οι λεγόμενες *σκίζες* ή *φιαλώματα*, κολλητά το ένα με το άλλο για να κλείσουν τα κενά ανάμεσα στα δοκάρια. Τέλος, πάνω από αυτά στρωνόντουσαν τα *φουντώματα*, μία λεπτή στρώση από *αστοιβίδες*.

Πάνω από τα *φουντώματα*, γινόταν η πρώτη στρώση χώματος, το λεγόμενο *ρόδωμα*. Είχε πάχος 5-10 εκατοστά και αποτελούσε την ισοπεδωτική στρώση για να εξαλείψει τις μεγάλες ανωμαλίες της ξύλινης επιφάνειας. Το χώμα αυτό μπορούσε να προέρχεται από οπουδήποτε, μιας και δεν αποτελούσε στεγανωτική επένδυση παρά μόνο ισοπεδωτική. Στρωνόταν, διαβρεχόταν, κοπανίζοταν και ισοπεδωνόταν με το μυστρί για να γίνει κατάλληλο να υποδεχτεί το επόμενο και

τελευταίο στρώμα, την λεγόμενη *λεπίδα*, που ήταν και αυτό που εξασφάλιζε την στεγανότητα του κτιρίου. Αρχικά είχε πάχος 10 με 15 εκατοστά, αλλά λόγω της συνεχούς προσθήκης νέων στρώσεων στην προσπάθεια να διατηρηθεί η στεγάνωση, το πάχος έφτανε έως και τα 30 εκατοστά. Το υλικό της *λεπίδας* προερχόταν από σαθρούς ασβεστολιθικούς σχιστόλιθους ή άλλο αργιλόχωμα με ανάλογες στεγανωτικές ιδιότητες το οποίο συνέλεγαν από τους *λεπιδόλακκους*. Το στρώμα αυτό ακολουθούσε την γενική κλίση, το *ρέμα* του δώματος για να φεύγουν τα νερά προς την μία ή τις δύο γωνίες του σπιτιού όπου προβλεπόταν να γίνουν τα κατακόρυφα λούκια. Τέλος ολόκληρη η κατασκευή του δώματος εγκιβωτιζόταν συνήθως με σειρά από λίθους στέψης, το *ματσιπέτι*, που αποτελούσε και την τελική απόληξη των εξωτερικών τοίχων του σπιτιού.^{79 80}

Σήμερα, σχεδόν σε όλα τα κτίρια του οικισμού το παλιό χωμάτινο δώμα έχει καταρρεύσει, ενώ σε πολλά έχει αντικατασταθεί από λεπτή πλάκα σκυροδέματος με ελαφρύ οπλισμό. Σε κάποιες περιπτώσεις η πλάκα του σκυροδέματος έχει κατασκευαστεί πάνω από τα απομεινάρια του παλιού δώματος, με τμήματα της ξύλινης στέγης και του χώματος να είναι εμφανή ακόμα από το εσωτερικό.

⁷⁹ Λασσιθιωτάκης Κ., *Κρητικά Χρονικά*, ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ, 1957, Τόμος ΙΑ', Τεύχος Ι-ΙΙΙ, 171-199, Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός, σελ 182-185

⁸⁰ Αικατερινίδης Γ., *ΤΑ ΚΑΜΑΡΟΣΠΙΤΑ ΤΟΥ ΚΑΡΥΔΙΟΥ ΣΗΤΕΙΑΣ, ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΛΕΤΗΝ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΟΙΚΙΑΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ*, Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, Τόμος 22, 1973, σελ. 27-56, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών, σελ 30-34

Εσωτερική άποψη του σκελετού της στέγης σε καμαρόσπιτο. Απεικονίζεται ο φέρον οργανισμός από τις ξύλινες ακατέργαστες δοκούς και οι σκίζες από πάνω.

Πάνω: Κατοικία της οποίας έχει καταρεύσει το χωμάτινο δώμα, ωστόσο παραμένουν δοκοί και μεσοδόκια, στα οποία είναι εμφανής η ακατέργαστη μορφή των ξύλων καθώς και η μεγάλη διατομή τους.

Κάτω: Ότι έχει απομείνει από το παλιό χωμάτινο δώμα, πάνω από το οποίο έχει κατασκευαστεί πλάκα σκυροδέματος.

Οι υδρορροές

Με τον εγκιβωτισμό της κατασκευής του δώματος από το *μασιπέτι* το νερό της βροχής εμποδιζόταν από το να τρέξει στους τοίχους και καθοδηγούνταν στο σημείο όπου θα υπήρχε η υδρορροή. Στα σπίτια του Ασφένδου παρατηρείται ότι επιλέγονταν να κατασκευαστεί ένα μόνο σημείο για υδρορροή ανά δώμα, στη μία εκ των δύο μικρότερων πλευρών του. Στο σημείο εκείνο γινόταν μία αυλάκωση στον τοίχο που οδηγούσε σε ένα κατακόρυφο λούκι που κατασκευαζόταν είτε σαν πλατιά γλυφή πάνω στην πέτρα, είτε με σοβά. Η αυλακωτή αυτή υδρορροή ονομαζόταν *αναλειχάδα*, λόγω του ότι το βρόχινο νερό καθώς έτρεχε εκεί ήταν σαν να γλύφει τον τοίχο. Ελάχιστα είναι τα κτίσματα στα οποία εντοπίζεται να διατηρείται αυτού του είδους η υδρορροή σήμερα. Σε μεταγενέστερες επεμβάσεις που το δώμα έχει αντικατασταθεί από πλάκα σκυροδέματος, έχουν τοποθετηθεί πλαστικές υδρορροές, ενώ σε ορισμένα σπίτια παρατηρείται ένα πρόχειρο σύστημα υδρορροών που οδηγούν το βρόχινο νερό από το δώμα σε κάποια γούρνα ή σε στέρνα που βρίσκεται στην αυλή. Το νερό αυτό το χρησιμοποιούσαν μετέπειτα για τις ανάγκες καθαριότητας του σπιτιού για να ποτίζουν τα ζώα αλλά και ως πόσιμο πολλές φορές. Για να διατηρείται καθαρό έριχναν μέσα λίγο ασβέστη. Το σύστημα αυτό ήταν εξαιρετικά χρήσιμο για τους κατοίκους, μιας και στο Ασφένδου πάντα υπήρχε το ζήτημα της ύδρευσης και έλλειψης νερού.

Το δάπεδο

Στα παλαιότερα κτίσματα του οικισμού το δάπεδο του σπιτιού γινόταν με χώμα ανακατεμένο με κοπριά από τα ζώα. Το χωμάτινο αυτό δάπεδο το περνούσαν με ένα μίγμα από ασβέστη, άμμο και ίσως με κάποιου είδους αργιλόχωμα με υδραυλικές ιδιότητες. Στους *σοφάδες* για δάπεδο τοποθετούνταν ξύλινες σανίδες. Εξωτερικά, σε κάποιες αυλές το δάπεδο είναι διαστρωμένο αραιές σχιστόπλακες, ενώ σε σπίτια που εντοπίζονται μεταγενέστερες επεμβάσεις, το παλιό χωμάτινο δάπεδο έχει αντικατασταθεί από χυτό τσιμέντο, που επεκτείνεται και εξωτερικά στο δάπεδο της αυλής.

Πάνω: αυτοσχέδια υδρορροή που οδηγεί το νερό της βροχής από το δώμα του σπιτιού στην στέρνα που βρίσκεται στα δεξιά.

Κάτω: Αναλειχάδα σε τοίχο κατοικίας στην Πέρα γειτονιά.

Τα ανοίγματα

Στα ορεινά σπίτια του Ασφένδου τα ανοίγματα είναι ελάχιστα και συνήθως πολύ μικρών διαστάσεων. Πολλές φορές, η πόρτα εισόδου, ένα μικρό παράθυρο για φωτισμό και αερισμό καθώς και ο *ανηφορά* για να φεύγει ο καπνός είναι τα μόνα ανοίγματα που συναντώνται σε ένα σπίτι. Αυτά πλαισιώνονται με λαξευμένα λίθινα πλαίσια από ασβεστόλιθο, τα λεγόμενα *πελέκια* ή *πορτομάγουλα*, όταν μιλάμε για πόρτες, ενώ σε κάποιες περιπτώσεις παραθύρων παρατηρείται πάνω από το πρέκι ανακουφιστικό τρίγωνο. Τα υπέρθυρα συναντώνται είτε ευθύγραμμα είτε τοξωτά και βρίσκονται συνήθως σε ύψος 1,80 μέτρα. Το ευθύγραμμο υπέρθυρο αποτελείται από ένα μονοκόμματο πελέκι ορθογώνιου σχήματος ενώ το τοξωτό από δύο ή τρεις λίθους, πελεκημένους με ιδιαίτερη φροντίδα και προσοχή από τον τεχνίτη. Σε κάποιες περιπτώσεις κτισμάτων οι οποίες είναι λίγες, συναντώνται και ξύλινα υπέρθυρα ή και μεγάλες απελέκτες μονοκόμματος πέτρες ασβεστόλιθου, ίδιες με αυτές που χρησιμοποιούσαν στις λιθοδομές.

Τα κουφώματα

Τα ανοίγματα μικρών διαστάσεων, παρέμεναν συνήθως ελεύθερα χωρίς κούφωμα, ωστόσο σε όσα από αυτά υπήρχε η κατασκευή τους ήταν πολύ απλή και λιτή, χωρίς διακοσμητικά στοιχεία. Αυτά κατασκευάζονταν ξύλινα, καρφωτά ή περαστά, τόσο για τα παράθυρα όσο και για τις πόρτες. Στην συνηθέστερη μορφή τους τα κουφώματα για τις πόρτες αποτελούνταν από 4-5 φαρδιές σανίδες, που συνδέονται μεταξύ τους με 2 ή 3 τραβέρσες από την εσωτερική πλευρά. Στερεώνονταν με τις *στρούφιγγες*, τους μεταλλικούς μεντεσέδες οι οποίοι συχνά ήταν πακτωμένοι στην εσωτερική πλευρά του πέτρινου τοίχου χωρίς να μεσολαβεί κάσα και πάνω σε αυτούς κρεμιόντουσαν τα φύλλα. Στα ελάχιστα παραδείγματα που έχουν απομείνει σε σπίτια του Ασφένδου αυτές συναντώνται είτε μονόφυλλες είτε δίφυλλες, με τις περιπτώσεις των μονόφυλλων να διαθέτουν *πανωπόρτι*, ένα τμήμα στο πάνω μέρος τους, που ανοίγει ανεξάρτητα, δίνοντας τη δυνατότητα φωτισμού και αερισμού εμποδίζοντας ταυτόχρονα τα ζώα να εισέλθουν στο εσωτερικό.

Διάφορες μορφές διαμόρφωσης ανοιγμάτων πορτών.

Μορφές ανοιγμάτων παραθύρων.

Μορφές κουφωμάτων παραθύρων.

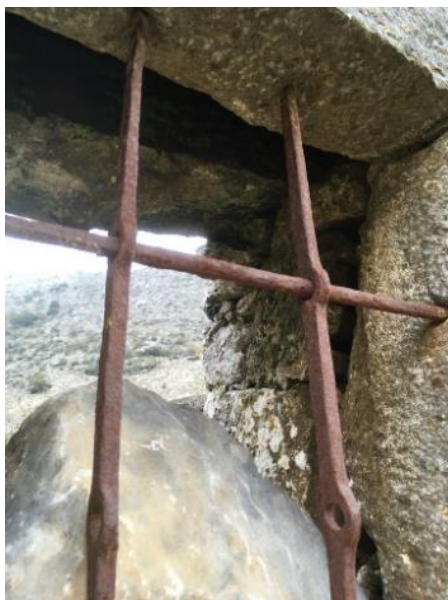

Διάφορες μορφές κουφωμάτων πορτών, δίφυλλης και μονόφυλλων με πανοπόρτι και κατοπόρτι (πιθανόν για τα ζώα).

Κλειδαριές, σιδεριές και η αμπάρα

Το σπίτι κλείδωνε με τον *ζεμπερέ*, μία κλειδαριά που εξωτερικά ασφάλιζε με κλειδί και εσωτερικά άνοιγε με το χέρι. Στις δίφυλλες πόρτες υπήρχε επίσης το *κοντερίμι*, μία μεταλλική αμπάρα που όταν τοποθετούνταν κρατούσε αντίσταση μεταξύ του ενός φύλλου της πόρτας και του τοίχου, κλειδώνοντας το στην θέση αυτή, ωστόσο όταν υπήρχε *πανωπόρτι*, αυτό διέθετε ένα επιπλέον ξύλινο μάνταλο, τον *μπεράτη*.⁸¹

Στα παράθυρα, τοποθετούνταν οριζόντια και κάθετα σίδερα, ως πλέγμα προστασίας τα οποία ενσωματωνόντουσαν στις πέτρες που πλαισίωναν το άνοιγμα κατά το στάδιο του χτισίματος. Αυτά τοποθετούνταν σε μικρή απόσταση μεταξύ τους, που ούτε ένα μικρό παιδί δεν χωρούσε να περάσει. Συχνά οι δεξιότητες *χαρκιάδες*⁸² προέβλεπαν στα κάθετα σίδερα τρύπες σαν δαχτυλίδια στις θέσεις όπου θα περνούσαν τα οριζόντια ή το αντίθετο.

Η αμπάρα σε ξύλινο κούφωμα δίφυλλης θύρας σπιτιού και δεξιά λεπτομέρεια του πλέγματος σιδεριάς σε παράθυρο.

⁸¹ Μποζινέκη Δ., *Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, ΚΡΗΤΗ, Εκδοτικός Οίκος «Μέλισσα», σελ. 62

Η καμινάδα και οι παρασιές

Στα περισσότερα *καμαρόσπιτα* του Ασφένδου, στο πρώτο *καντούνι* αμέσως δεξιά της εισόδου βρίσκεται ο χώρος της *καμινάδας* που χρησίμευε ως κουζίνα. Πρόκειται για έναν χώρο μικρό που διαχωριζόταν από το υπόλοιπο σπίτι τόσο εσωτερικά, με την παρεμβολή ενός χαμηλωμένου τόξου, αλλά και εξωτερικά στην πρόσοψη με μία μικρή υπερύψωση σε σχέση με το υπόλοιπο σπίτι, εκφράζοντας με απλότητα και ειλικρίνεια την σκοπιμότητα του. Εσωτερικά στον χώρο της *καμινάδας*, που βρίσκονταν το τζάκι, διατάσσονταν συνήθως σε κατάλληλο ύψος ξυλοσανίδες ως ράφια για τα σκεύη, ενώ σε άλλες περιπτώσεις αφήνονταν στον τοίχο μερικές εσοχές για ντουλάπια. Ψηλά στον περιμετρικό τοίχο συνηθιζόταν να ανοίγεται ένα ή δύο μικρά ανοίγματα, οι καπνοδόχοι, για τον αερισμό, καθώς και μία μεγάλη στρογγυλή οπή στο δώμα, ο *ανηφοράς* για να φεύγει ο καπνός. Σε αυτήν άλλοτε τοποθετούνταν πρόχειρα ένα σπασμένο πιθάρι ή σε πιο επιτηδευμένες κατασκευές γινόταν μία χτιστή απόληξη κωνικού σχήματος σκεπασμένη με μία λεπτή λίθινη πλάκα για να μην μπαίνει το νερό της βροχής. Χαμηλά, στον τοίχο βρισκόταν η χτιστή πεζούλα που ήταν ο χώρος για την *παρασιά* με το *πυρομάχι*, όπου η νοικοκυρά έφτιαχνε το καθημερινό φαγητό. Σε νεότερες κατοικίες, όπου υπάρχει η αστική επιρροή, η *παρασιά* συναντάται σε κάποιο παράσπιτο δίπλα από το κυρίως σπίτι, διαχωρίζοντας έτσι την λειτουργία της κουζίνας από τις υπόλοιπες χρήσεις.

⁸² *Χαρκιάδες*: οι σιδεράδες

Στις παραπάνω φωτογραφίες απεικονίζονται εσωτερικά σπιτιών με τον χώρο τις *καμινάδας*, όπου βρίσκονταν η *παραστιά* και κάτω δεξιά εξωτερικά άποψη κατοικίας με την χαρακτηριστική υπερύψωση του χώρου της *καμινάδας* στην όψη.

Οι φούρνοι

Για το καθημερινό φαγητό χρησιμοποιούνταν συνήθως η *παρασιτιά*, ενώ για το ψωμί και τα ψητά, σε ιδιαίτερες περιστάσεις, όπως τις γιορτές ή τους γάμους, γινόταν χρήση του πέτρινου φούρνου. Κάθε σπίτι συνήθως είχε τον φούρνο του και πολλές φορές το στόμιο του βρισκόταν αμέσως πίσω από την παρασιτιά, ενώ το κύριο σώμα του εκτείνόταν έξω από το σπίτι. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις, στόμιο και σώμα βρίσκονται έξω, με τη λειτουργία του φούρνου να γίνεται αποκλειστικά εξωτερικά του σπιτιού, κάτι που συναντάται περισσότερο στου Ασφένδου. Άλλοτε πάλι ο φούρνος στεγάζεται σε ανεξάρτητο ειδικά διαμορφωμένο χώρο, με χαρακτηριστικότερο παράδειγμα το *φουρνόσπιτο* στην γειτονιά του Χατζή. Στο κάτω τμήμα του σώματος του φούρνου που βρισκόταν στην αυλή δημιουργούσαν τον *κούμο* για να *κοιτάσσουν* οι κότες, εξοικονομώντας έτσι χώρο, αλλά και προσφέροντας στα ζωντανά ευχάριστες συνθήκες, από την θέρμανση που συγκρατούσαν οι πέτρες.

Ο *κούμος* στεγαζόταν κανονικά και πάνω στο δώμα του στηριζόταν ο κυρίως φούρνος. Από τεχνικής πλευράς ο μάστορας, που ήταν ειδικός σε αυτές τις κατασκευές, χάραζε πρώτα τη βάση στο έδαφος συνήθως σε κυκλικό σχήμα. Αυτό το πετύχαινε αφού στερέωνε την άκρη ενός σπάγκου κάπου κεντρικά στο δώμα και πρόσδεने στην άλλη άκρη ένα καρφί. Με την περιστροφή του γύρω από τον άξονα πραγματοποιούσε τον σκοπό του. Το χτίσιμο πραγματοποιούνταν εξαιρετικά προσεχτικά με βαθμιαία σύγκλιση στην δόμηση, για την δημιουργία του θόλου. Ο χώρος που περικλειόταν από τον θόλο, ήταν το λεγόμενο *φουκάρι* του φούρνου. Εσωτερικά ο φούρνος χτιζόταν με *βίσαλα*, δηλαδή σπασμένα κεραμικά που είχαν την ιδιότητα να κρατούν την θερμότητα, ενώ για συγκολλητική ύλη επιλεγόταν η *λεπίδα*. Συνήθως, οι πλευρικοί τοίχοι έφταναν μέχρι το ύψος του θόλου και τα κενά που προκύπτανε τα γέμιζαν με λάσπη και *τσούρλους*, μικρές, αλάξευτες πέτρες. Έτσι οι τοίχοι και η στέγη γίνονταν ολόσωμοι και ορθογωνιασμένοι.⁸³

Πέτρινοι φούρνοι σε αυλές κατοικιών του Ασφένδου.

⁸³ Μαριάνθη Μελισσουργάκη- Αρφαρά., *Το αγροτικό κρητικό σπίτι, Χωριού Μάρθας Ηρακλείου*, Εκδόσεις Κάμειρος, Αθήνα, 1986, σελ.64-65

Τα πατητήρια

Το Ασφένδου, ήταν χωριό που μετά την κτηνοτροφία, που ήταν η βασική ενασχόληση, άκμαζε η αμπελοκαλλιέργεια. Έτσι σε αρκετά σπίτια του οικισμού υπάρχει πατητήριο, το οποίο συναντάται κυρίως εσωτερικά, ωστόσο υπάρχουν και σπίτια στα οποία βρίσκεται στην αυλή. Οι κάτοικοι το χρησιμοποιούσαν μόνο την εποχή του τρύγου και τον υπόλοιπο χρόνο το σκεπάζανε με σανίδες και το χρησιμοποιούσαν ως χώρο ύπνου όταν αυτό βρισκόταν εσωτερικά. Στα πατητήρια πατούσαν τα σταφύλια για να γίνει ο μούστος και μέσα από την πέτρινη λαξευτή *κουτσουνάρα* ο μούστος έπεφτε στο δοχείο που τοποθετούταν στην άκρη της.

Αριστερά, πατητήριο εσωτερικά του σπιτιού και δεξιά εξωτερικά στην αυλή κατοικίας.

Τα έπιπλα

Η νομαδική ζωή των κατοίκων του οικισμού, λόγω της εποχικής κυρίως διαβίωσης σε αυτόν, δεν καθιστούσε απαραίτητη την ύπαρξη πολλών επίπλων, έτσι περιορίζονταν στα ελάχιστα και απαραίτητα. Τα βασικά έπιπλα ήταν ένα με το κτίσμα, όπως η πεζούλα απέναντι από την είσοδο που χρησίμευε ως καθιστικό την ημέρα και το βράδυ μετατρέπóταν σε χώρο ύπνου, ο *σοφάς* για τον ύπνο που απλά πάνω στις σανίδες του τοποθετούσαν τα στρωσίδια, οι *θυρίδες* για την τοποθέτηση των μικροαντικειμένων και ο *λαϊνσοστάτης* για την στάμνα, αντικαθιστούσαν τα βασικά κινητά έπιπλα της καθημερινότητας. Ωστόσο, ένα χαμηλό ξύλινο στρογγυλό ή παραλληλόγραμμο τραπέζι, για το φαγητό και μερικά σκαμνιά ολοκλήρωναν τη βασική επίπλωση του σπιτιού. Όπου δεν υπήρχε η χτιστή πεζούλα, ο χαρακτηριστικός μακρύς ξύλινος κρητικός καναπές, που υπάρχει ακόμα σε μερικές κατοικίες του οικισμού, έπαιρνε την θέση της.

Πάνω ο ξύλινος καναπές, κάτω τραπέζι ξεχασμένο σε αυλή και δεξιά πέτρινη πεζούλα κατά μήκος της μακράς πλευρά του σπιτιού με μικρή θυρίδα ως ράφι από πάνω.

6

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Σε κάθε τόπο το δομημένο περιβάλλον και ο τρόπος που αυτό εξελίσσεται αντικατοπτρίζει τις αξίες της κοινωνίας σε διαφορετικούς χρόνους. Στη μορφή και την κατασκευαστική λογική των κτισμάτων που είναι στενά συνδεδεμένες με τον χαρακτήρα του τόπου, αποτυπώνονται οι προβληματισμοί που πηγάζουν από την κοινωνική δραστηριότητα του ανθρώπου, αλλά και η δομή της κοινότητας. Η ανάλυση που προηγήθηκε είχε ως πρωταρχικό στόχο να μελετήσει το κτίσμα-σπίτι ως μονάδα, τον τρόπο διάρθρωσης των χώρων, αλλά και το δομικό σύστημα αυτού, για να μπορέσει να απαντηθεί τελικά το **πώς** ο άνθρωπος, στο ιδιάζον περιβάλλον του Ασφένδου, κατάφερε να δημιουργήσει χωρικά σύνολα με ισχυρή ταυτότητα.

Σύμφωνα με την έρευνα διακρίνονται τέσσερις τύποι κατοικίας (*μονόχωρο – καμαρόσπιτο – διώροφο – θολιαστό*), με αυτόν του πλατυμέτωπου *καμαρόσπιτου* να επικρατεί στο σύνολο του οικισμού, με μικρές διαφοροποιήσεις κυρίως στις διαστάσεις και όχι στην εσωτερική του διαρρύθμιση. Οι καθαρές γεωμετρίες, η χρήση των υλικών, η διάρθρωση και ιεράρχηση των χώρων, σε αρμονία με τον τόπο και σε αναλογία με τον άνθρωπο και τις ανάγκες του, είναι κάποια από τα βασικά δεδομένα στην δημιουργία των σπιτιών, που τα καθιστούν κτίρια με αρχιτεκτονική αξία. Ξεκάθαρο γνώρισμα των κατασκευαστικών τους χαρακτηριστικών και μορφών αποτελεί η λιτότητα, αρετή που ανταποκρινόταν πλήρως στις αξίες και τις ανάγκες των ιδιοκτητών τους.

Από την αρχή της ανάλυσης, έγινε σαφές πως το σπίτι ως μονάδα αποτέλεσε την αφετηρία για την διαμόρφωση των συνοικιών και κατ'επέκταση ολόκληρου του οικισμού. Ο «κανόνας» των ορθογώνιων όγκων που αναπτύσσονται σε διαφορετικούς άξονες στο βραχύδες και απότομο ανάγλυφο του Ασφένδου, συνθέτουν το σύνολο κάθε συνοικίας και οργανώνονται στον χώρο βάσει των επιτρεπόμενων συνθηκών του εδάφους.

Οι γειτονίες διατάσσονται κυρίως με δύο τρόπους. Είτε γραμμικά, σε συνέχεια των υψομετρικών καμπύλων όπου το ανάγλυφο είναι πιο ήπιο, είτε αμφιθεατρικά πάνω σε άνδηρα που δημιουργούν πλατώματα από ξερολιθιές, στα πιο επικλινή σημεία του οικισμού. Η σχέση τόπου - τοπίου - ανθρώπου αναδύεται στα μάτια του ερευνητή, με άμεσο και ιδιαίτερο τρόπο. Αυτή η αμφίδρομη σχέση, λειτουργεί δυναμικά δημιουργώντας έναν κανόνα – νόρμα, που ξεκινά από το γενικό και συνεχίζει να εμφανίζεται στο ειδικό αλλά και αντίστροφα. Οι κλιματολογικές και περιβαλλοντικές συνθήκες με τη σειρά τους

οδήγησαν σε συγκεκριμένες κατασκευαστικές και μορφολογικές επιλογές, όπως για παράδειγμα οι διπλοί τοίχοι βόρεια κάποιων κατοικιών για την ανάσχεση του χιονιού και της βροχής, καθώς και το προστατευμένα «κλειστό» βόρειο τμήμα των κτισμάτων και το «ανοικτό» νότιο, όπου συναντάμε συνήθως τις αυλές.

Η οργάνωση του οικισμού διακρίνεται ως επι το πλείστον από οικιστικές ενότητες που συνδυάζονται οργανικά, με κοινό χαρακτηριστικό την αγροτική ζωή. Ενδιαφέρον παρουσιάζει ο τρόπος που η κατοικία αναπαράγεται στο σύνολο του οικισμού, με αρκετά σπίτια να είναι όμοια ως προς τον τρόπο κατασκευής, τις διαστάσεις και τη σχέση τους με το τοπίο, σαν μία τυποποιημένη εγκατάσταση που πολλαπλασιάζεται με μικρές παραλλαγές. Ανάμεσα σε αυτά δεν ξεχωρίζουν *αρχοντικά*, παρά μόνο αγροτικές κατοικίες, που ο λιτός βίος των ανθρώπων του Ασφένδου εκφράζεται στην κατασκευαστική και μορφολογική απλότητα τους, με τα λιγοστά ανοίγματα, να περιορίζονται συνήθως στο άνοιγμα της εισόδου και σε ένα ή δύο μικρά παράθυρα. Παρόλη την εσωστρεφή διάθεση των κτισμάτων, η διάρθρωση του οικισμού παρουσιάζεται εξωστρεφής, μιας και το δομημένο περιβάλλον δείχνει πως το μεγαλύτερο μέρος της καθημερινότητας οι κάτοικοι το περνούσαν έξω, στις αυλές, τα χωράφια και τα *μιτάτα*.

Στον οικισμό, πέρα από τον αύλειο χώρο της εκκλησίας και το πλατώμα που διαμορφώνεται δυτικά αυτής, δεν συναντάται καμία πλατεία ή άλλος διαμορφωμένος χώρος συνάθροισης, στοιχείο που παραπέμπει στο συμπέρασμα πως ο κάτοικος του Ασφένδου πέρα από την ενασχόληση του με την κτηνοτροφία, την γεωργία και τις λοιπές καθημερινές εργασίες δεν διέθετε ή δεν ενδιαφερόταν να διαθέσει χρόνο για την κοινωνική ζωή. Εδώ, όπως και στα περισσότερα ορεινά χωριά της Κρήτης επικρατούσε η συνήθεια πως η κάθε κοινωνική εκδήλωση έπρεπε να γίνεται στην αυλή του σπιτιού ή στο προαύλιο της εκκλησίας. Μοναδικές στιγμές κοινωνικοποίησης στην καθημερινότητα του κάτοικου, φαίνεται να αποτελούσε η Κυριακάτικη λειτουργία και το *αποσπέρισμα* με συγγενικά πρόσωπα στην αυλή του σπιτιού μετά την κοπιαστική ημέρα.

Στις περισσότερες γειτονίες, την ελεύθερη διάταξη των κτισμάτων συνοδεύει δίκτυο παλαιών μονοπατιών, με φυσικές διαδρομές στο ανάγλυφο, οι οποίες ορίζονταν με βάση τις λειτουργικές ανάγκες για σύνδεση, τόσο των κατοικιών μεταξύ τους όσο και της εκάστοτε γειτονιάς με τον υπόλοιπο οικισμό. Στο δίκτυο αυτό συχνά προκύπτουν

πλατώματα, που διαμορφώνονται από τις αυλές των κατοικιών και αποτελούν τους ενδιάμεσους χώρους μεταξύ του δημόσιου και του ιδιωτικού. Όντας ένας χώρος που φιλοξενούσε αρκετές από τις καθημερινές ασχολίες του κατοίκου του Ασφένδου, στις αυλές συναντώνται πολλά μικρά βοηθητικά κτίσματα και κατασκευές, όπως παράσπιτα, φούρνοι, πατητήρια και στέρνες. Αυτά είτε βρίσκονται σε επαφή με τον κύριο όγκο του σπιτιού, όταν προορίζονταν για ιδιωτική χρήση της οικογένειας, είτε σε απόσταση, σαν ελεύθερα κατασκευασμένα στον χώρο, αλλά πάντα σε «πέρασμα» όταν αυτά ήταν κοινόχρηστα και εξυπηρετούσαν παραπάνω από μία κατοικίες, όπως για παράδειγμα οι στέρνες. Στην πλειοψηφία των κατοικιών η είσοδος σε αυτές πραγματοποιείται διαμέσου των αυλών, με ελάχιστα κτίρια να έχουν πρόσβαση απευθείας από μονοπάτι ή δρόμο. Τα παραπάνω ενισχύουν το συμπέρασμα πως η κατοικία αποτελούσε μία αυτούσια μονάδα, ενώ η αυλή λειτουργούσε συμπληρωματικά με μία μεταβαλλόμενη διάθεση ως προς αυτήν και τις καθημερινές λειτουργικές ανάγκες του ανθρώπου.

Η σημερινή μορφή του οικισμού διαφέρει σε σχέση με το παρελθόν, καθώς παρατηρείται να διαμορφώνονται δύο μεγάλες οικιστικές ζώνες. Ο διαχωρισμός αυτός οφείλεται στην μεταγενέστερη διάνοιξη της κύριας ασφαλοστρωμένης οδού, που είχε ως αποτέλεσμα την διάσπαση του συνόλου, με γειτονίες να διαμορφώνονται επάνω και κάτω από αυτήν, κατά μήκος της οποίας παρατηρείτε να υπάρχει μία διάθεση αναφοράς όχι πια στην αυλή, αλλά στην οδό κίνησης. Η ταυτόχρονη παραμέληση και εγκατάλειψη των κτισμάτων, οι φθορές που επέφερε ο χρόνος στην πλειοψηφία αυτών αλλά και περιπτώσεις μεταγενέστερων προσθηκών και επεμβάσεων, μας δίνουν το σημερινό αποτέλεσμα, με το μεγαλύτερο αριθμό κτισμάτων να μην βρίσκονται σε καλή κατάσταση. Ωστόσο η γενική εικόνα του οικισμού έχει μια ισορροπία σε σχέση με το φυσικό τοπίο που τον περιβάλλει, η οποία αποτυπώνεται κυρίως στις μορφές και στην κλίμακα. Η αυθεντικότητα που προέρχεται από την ειλικρίνεια των προθέσεων απαντάται στο σύνολο των σπιτιών, μέσω των ιδιαίτερων μορφολογικών χαρακτηριστικών, της εντοπιότητας των υλικών και της ορθολογικής χρήσης τους, των μεθόδων κατασκευής, της διατήρησης της ανθρώπινης κλίμακας, αλλά και της δυναμικής πορείας της δημιουργίας τους, που αποτελεί και την κιβωτό ενός αξιακού συστήματος που ανταποκρίνεται στις ουσιαστικότερες ανάγκες του ανθρώπου, πάντα σε αρμονία με τον τόπο.

Το κρίσιμο ζήτημα που εντοπίζεται, αφορά στην διαφύλαξη του οικισμού και των κτισμάτων του, μέσα από μία σύγχρονη ματιά που δεν θα αποσκοπεί στην αλλοίωση των μορφολογικών τους χαρακτηριστικών, αλλά στην ανάδειξη της αξίας και της τυπολογικής τους γνησιότητας. Παρόλες τις μεταβολές των τελευταίων πενήντα χρόνων, ο τύπος της εγκατάστασης παραμένει αναγνώσιμος και είναι αυτός που έχει δημιουργήσει την αρχιτεκτονική ιστορία του τόπου. Έτσι ο τύπος της κατοικίας του Ασφένδου αποτελεί ένα σχήμα χωρικής άρθρωσης που απαντάει σε ένα σύνολο πρακτικών και ιδεολογικών απαιτήσεων, προερχόμενες από την ιστορική εμπειρία του ανθρώπου που τον κατοικεί. Η στενή σχέση των κτισμάτων με την φύση του χώρου και τις ανάγκες του ανθρώπου, διατηρούν ισχυρό δεσμό με το παρελθόν και την κοινωνία, αποτυπώνοντας στην μορφή, στην λειτουργία και την κατασκευαστική λογική αυτές τις θεμελιώδεις αξίες του τόπου. Συνεπώς, η διαφύλαξη και ανάδειξη του δομημένου περιβάλλοντος, μπορεί να αποτελέσει το βασικό κριτήριο για την οποιαδήποτε νέα επέμβαση, δημιουργώντας σύγχρονες θεάσεις προς το παρελθόν.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βιβλιογραφικές πηγές

- Νουχάκης Ι., **ΚΡΗΤΙΚΗ ΧΩΡΟΓΡΑΦΙΑ**, εκδόσεις: Σ. Κουσολίνος, Αθήνα 1903
- Μποζινέκη – Διδώνη Π., **ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ – ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ ΚΑΙ ΚΡΗΤΗ**, εκδοτικός οίκος «ΜΕΛΙΣΣΑ», Αθήνα 1984
- Σκουτέλης Ν., **ΚΡΗΤΗ - Οι οικισμοί της υπαίθρου**, εκδόσεις Πολυτεχνείου Κρήτης, Χανιά 2020
- Γερωνυμάκης Κ., **Κοινότης Ααφένδου Σφακίων**, Τυπογραφείο: Μιχ.Γεωρβασάκης Ο.Ε., Χανιά 1996
- Rapoport Amos, **Ανώνυμη Αρχιτεκτονική και Πολιτιστικοί Παράγοντες**, μετάφραση Φιλιππίδης Δημήτρης, εκδόσεις ΜΕΛΙΣΣΑ, Αθήνα 2010
- Κωνσταντινίδης Άρης, **ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ**, εκδόσεις ΑΡΓΑ, Αθήνα 1987
- Βασιλειάδης Δ., **Το Κρητικό Σπίτι**, εκδόσεις βιβλιοπωλείο της «εστίας», Β' έκδοση, Αθήνα 1983
- Heidegger Martin, **«... ΠΟΙΗΤΙΚΑ ΚΑΤΟΙΚΕΙ Ο ΑΝΘΡΩΠΟΣ...»**, μετάφραση Αβραμίδου Ιωάννα, εκδόσεις ΠΛΕΘΡΟΝ, Αθήνα 2008
- Ζαγορήσιου Μ., **Λαϊκή αρχιτεκτονική στην Κρήτη**, εκδόσεις Μουσείο Μπενάκη με χορηγία του Υπουργείου Πολιτισμού, εκτύπωση : ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΟΣ ΑΕ, Αθήνα 1996
- Μποζινέκη – Διδώνη Π., **ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ - ΚΡΗΤΗ**, εκδοτικός οίκος «ΜΕΛΙΣΣΑ», Αθήνα 1985
- Δεληγιαννάκης Μ., **ΤΟ «ΘΟΛΙΑΣΤΟ» ΜΙΤΑΤΟ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ-ανώνυμη αρχιτεκτονική και μνημείο**, έκδοση του Τεχνικού Επιμελητηρίου Ελλάδος, Τμήμα Δυτικής Κρήτης, Ρέθυμνο 2003
- Πλυμάκης Α., **ΚΟΥΜΟΙ-ΜΙΤΑΤΑ ΚΑΙ ΒΟΣΚΟΙ ΣΤΑ ΛΕΥΚΑ ΟΡΗ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΨΗΛΟΡΕΙΤΗ**, έκδοση : Μ ε την υποστήριξη του ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΡΗΤΗΣ Α.Ε. , Χανιά 2016
- Δέφνες Μ., **ΟΔΟΙΠΟΡΙΚΑΙ ΕΝΤΥΠΩΣΕΙΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΔΥΤΙΚΗΝ ΚΡΗΤΗΝ : ΜΕΤΑ ΠΟΛΛΩΝ ΕΙΚΟΝΩΝ**, εκδόσεις: Βιβλιοπωλείων Ιωάννου Ν. Σιδέρη , Αθήνα 1918

- Δουμάνης Ορέστης - Oliver Paul, **Οικισμοί στην Ελλάδα**, εκδόσεις Αρχιτεκτονικά Θέματα, Αθήνα 1979
- Μελισσουργάκη - Αρφαρά Μ., **Το αγροτικό κρητικό σπίτι, Χωριού Μάρθας Ηρακλείου**, Εκδόσεις Κάμειρος, Αθήνα 1986
- Oliver Rackham-jennifer Moody, **Η δημιουργία του κρητικού τοπίου**, μετάφραση: Συμπόνιας Κ., Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 2008
- GERASSIMOS A. PAPADOPOULOS, **A SEISMIC HISTORY OF CRETE – The Hellenic Arc and Trench**, publications Ocelotos, Athens, 2011

Άρθρα

- Tomas F. Strasser, **Paleolithic cave Art from Crete, Greece**, Journal of Archaeological Science: Reports 18 (2018)
- Rafael Moneo, **Oppositions – On Typology**, Journal for ideas and Criticism in Architecture, MIT Press , 1978 : 13
- Αικατερινίδης Γ., **ΤΑ ΚΑΜΑΡΟΣΠΙΤΑ ΤΟΥ ΚΑΡΥΔΙΟΥ ΣΗΤΕΙΑΣ, ΣΥΜΒΟΛΗ ΕΙΣ ΤΗΝ ΜΕΛΕΤΗΝ ΤΗΣ ΛΑΪΚΗΣ ΟΙΚΙΑΣ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ**, Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας, Τόμος 22, 1973, σελ. 27-56, Κέντρον Ερεύνης της Ελληνικής Λαογραφίας της Ακαδημίας Αθηνών
- Λασσιθιωτάκης Κ., **Κρητικά Χρονικά, ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ**, 1957, Τόμος ΙΑ', Τεύχος Ι-ΙΙΙ, 171-199, Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός
- Λασσιθιωτάκης Κ., **«ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑ ΣΤΑ ΣΦΑΚΙΑΝΑ ΣΠΙΤΙΑ»**, 1958, 435-444, Εκδότης Ανδρέας Γ. Καλοκαιρινός

Διαδικτυακές πηγές

- https://el.wikipedia.org/wiki/%CE%86%CF%83%CF%86%CE%B5%CE%BD%CE%B4%CE%BF%CF%82_%CE%A7%CE%B1%CE%BD%CE%AF%CF%89%CE%BD#cite_note-Spanakis-1
- <https://www.haniotika-nea.gr/98192-i-maxi-tis-kritis-sta-sfakia/>

ΓΛΩΣΣΑΡΙ

αναγλυφάδα της κουτσουνάρας το χείλος του λουκιού που χρησίμευε για υδρορροή πάνω στον τοίχο

ασίλακας ο Δρυς

βραχοσκεπή πλάτωμα στεγασμένο από φυσικό βράχο σε πλαγιά υψώματος

απανεμίδι το απάνεμο μέρος

ανηφοράς καμινάδα

δέτης ο γκρεμός

δώμα επίπεδη στέγη

θυρίδα κόγχη, φωλιά στον τοίχο

καμάρα αψίδα, τόξο, θόλος

κουρά το κούρεμα (ιδίως των προβάτων)

κούρτα (ή κούρτη, από το λατινικό *curits* = σε καθορισμένο χώρο, χώρος συγκέντρωσης) επίπεδο τμήμα γης, περιφραγμένο με ξερολιθιά ύψους 1 μέτρου, σε ωοειδές συνήθως σχήμα, που χρησιμοποιούταν για κάθε είδους χρήση ποιμενική όπως άρμεγμα και στάβλισμα των ζώων ή για καλλιέργειες

πηγή <https://www.greek-language.gr/>

καμαρόσπιτο σπίτι που έχει τόξο εσωτερικά για την μείωση του ανοίγματος του δώματος

καμινάδα ο χώρος της κουζίνας με το τζάκι

καντούνι στενός δρόμος ενός οικισμού, ή κόγχη που διαμορφώνεται από την καμάρα εσωτερικά

κοιτάσσω (μόνο για πουλιά) κουρνιάζω, κοιμάμαι

κοιμητέ ο χώρος για τον ύπνο

κουλούκι η κόγχη που διαμορφώνεται στο εσωτερικό του σπιτιού από την καμάρα

κούμος στεγασμένος χώρος για μικρά κατοικίδια ζώα, ή κοτέτσι, ή καλύβα βοσκών

κουτσουνάρα η υδρορροή της στέγης, ή πηγή του νερού, ή βρύση. Σχηματίζεται με δύο αναγλυφάδες στον τοίχο για να τρέχει το νερό της βροχής από το δώμα.

κρεβατίνα η κληματαριά

λαϊνοστάτης θέση, υποδοχή για την στάμνα στον τοίχο

λιακωτό το δώμα που λιάζεται πολύ

μαγιαντζές η αποθήκη του σπιτιού που βρίσκεται κάτω από τον οντά ή τον σοφά και συνήθως 1 με 2 σκαλοπάτια χαμηλότερα από το υπόλοιπο δάπεδο

μαρταρέ το οικοδίαιτο ζώο, πρόβατο ή αίγα

ματσιπέτι χαμηλό περιτείχισμα από λίθους που προστίθεται στο χωμάτινο δώμα του σπιτιού, εγκιβωτίζονταν το. ιταλ. Mezzo = μισός + retto-στήθος, μετσοπέτο – ματσιπέτο - ματσιπέτι

μιτάτο πρόχειρη κατοικία βοσκού με εγκατάσταση τυροκομείου

μιτατοκάθισμα το σύνολο των κτισμάτων της ποιμενικής εγκατάστασης

μπουλμές αποθηκευτικός χώρος κάτω από το σοφά

ζώκουμος ο κεντρικός κούμος, το σπίτι του βοσκού

οντάς το δωμάτιο

οξώστης εξωτερική κλειστή, σκεπαστή αυλή

παράσπιτο βοηθητικός χώρος πρόσθετος σε σπίτι

παρασιτιά εστία

πεζούλα	χαμηλός τοίχος που χρησιμεύει και ως κάθισμα
πόρτεγο	η κύρια αίθουσα ενός σπιτιού, το δωμάτιο υποδοχής
προυγός	ο βοηθός στις εργασίες
σάλα	το μεγαλύτερο και συνήθως το ωραιότερο δωμάτιο του σπιτιού που προορίζεται για την υποδοχή των επισκεπτών, σαλόνι
σημισιακό	μοιρασμένο σε δύο μισά
σκίζες ή σχίζες	λεπτά κλωνιά δένδρων, για την κατασκευή του δώματος
σοφάς	υπερυψωμένο ξύλινο πατάρι για τον ύπνο
σπάλα	τα δύο μέρη του σπιτιού, μπρος και πίσω, που δημιουργούνται από την καμάρα
σπηλιάρι	η μικρή σπηλιά
σταμνοστάτης	θέση για την τοποθέτηση της στάμνας
σφάκα	η πικροδάφνη
τζερτζεμίλι	η αποθήκη του σπιτιού που βρίσκεται κάτω από τον οντά ή τον σοφά και συνήθως 1 με 2 σκαλοπάτια χαμηλότερα από το υπόλοιπο δάπεδο
τράφος	κατά το κρητικό λεξιλόγιο έτσι αποκαλείται η πέτρινη κατασκευή που χρησίμευε για να συγκρατεί το χώμα και να υποδεικνύει τα όρια μεταξύ των αγροτεμαχίων
τυροκέλι	η αποθήκη του τυριού